

SIMPOZION

COMUNICĂRILE CELUI DE AL XXIV-LEA SIMPOZION
AL CERCETĂTORILOR ROMÂNI DIN UNGARIA

(GIULA, 22-23 NOIEMBRIE 2014)

GIULA, 2015

Publicație a
Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria

Redactor și editor responsabil
Maria Berényi

Lector
Rodica Elena Colta

Publicație subvenționată de:
Ministerul Resurselor Umane

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

ISBN 978-615-5369-10-0

CUPRINS

Cuvînt de deschidere	5
<i>Cornel Sigmirean</i> : Despre controverse, memorie istorică:	
Petru Maior, Gheorghe Șincai, Samuil Micu, Ioan Budai-Deleanu	9
<i>Maria Berényi</i> : Membrii familiei Babeș	20
<i>Elena Csobai</i> : Comunitatea românească din Apateu	59
<i>Maria Tătar-Dan</i> : Societatea modernă și mondenitatea la români	67
<i>Vasile Dobrescu, Adrian Onofreiu</i> : Pe front și în spatele frontului.	
Consemnări din zona Bistriței și Năsăudului despre evenimentele din primul război mondial	78
<i>Gabriel Moisa</i> : Ileana Ardelean – membră a grupului Adrian Mihuț – în închisorile comuniste	99
<i>Elena Rodica Colta</i> : Rolul „Tribunei poporului” în promovarea folclorului românesc din imperiu	108
<i>Emilia Martin</i> : Figura lui Bologu în memoria colectivă	120
<i>Grigore Poiendan</i> : Colindele legate de sărbătorile de Crăciun la românii din Ungaria	133
<i>Ana Borbély</i> : Lingvistică pozitivă	142
<i>Maria Marin</i> : Sensul evoluției graiurilor vorbite de românii din Ungaria	161
<i>Iulia Mărgărit</i> : Rolul informatorului în cadrul anchetei dialectale	176
<i>Stella Nikula</i> : Condiția de ființă umană	184

Cuvînt înainte

Stimați Oaspeți, Dragi Colegi!

Doresc să Vă mulțumesc pentru că ați acceptat generos invitația noastră de a participa la a XXIV-a ediție a Simpozionului organizat de Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria. În subvenționarea evenimentului și a editării publicațiilor anuale ale Institutului (*Simpozion, Izvorul și Lumina*), ne-a venit în ajutor: Ministerul Afacerilor Externe *Departamentul politici pentru relația cu Românii de Pretutindeni*, Ministerul Resurselor Umane, Autogovernarea Românească din sectorul II - Budapesta, Autogovernarea de Naționalitate Română din Giula și Autogovernarea Românilor din județul Bichiș. Gestul instituțiilor pomenite, plin de responsabilitate intelectuală și morală, a făcut posibil, și în acest an, ca tradiția organizării simpozioanelor să nu se întrerupă. Mulțumim.

Iată-ne, am ajuns la un sfârșit de an electoral. Uneori ne-am dat seama că aparținem unei societăți dominate de o tot mai amplă și iresponsabilă confuzie a valorilor. Nu ne punem întrebări, nu ne interesează să aflăm adevărul despre un episod sau altul, nu vrem sau nu avem capacitatea să ne aducem aminte, să facem conexiuni și să analizăm cu luciditate, ceea ce se întâmplă cu noi și cu lumea în care trăim. Ne scufundăm în uitare și ne complacem, să ștergem din memorie, cu bună știință, ceea ce nu ne convine sau ceea ce ar afecta imaginea, pe care vrem să o acredităm, la un moment dat, despre un personaj sau altul. Suferim, cu alte cuvinte, de o ciudată amnezie selectivă, care se manifestă, în grade diferite. Războiul împotriva memoriei este, tocmai de aceea, unul permanent și aproape generalizat. Unii chiar se înfurie teribil când cineva îndrăznește să recurgă la memorie, să „dezgroape” urmele trecutului și să afirme că împăratul e gol sau, dimpotrivă, să readucă în centrul atenției figuri sau episoade de real curaj, marginalizate în timp. Senzația

pe care o poate avea cineva, care ne privește din afară, este că ne complacem într-o comedie a erorilor de percepție, care a generat, în ultimii douăzeci de ani, o amplă reconstrucție a identităților publice.

Nu parcurgem vremuri obișnuite. Ne mișcăm într-un univers al ițelor confuze, al țesăturilor indescifrabile. Legile sînt încurcate și se tot încurcă, relațiile dintre oameni sînt complicate, pline de dedesubturi și de manevre interesate, instituțiile se încurcă unele pe altele, gesturile simple și nevoile curente se exprimă și se rezolvă pe căi întortocheate.

Trăind într-o lume traversată de conflicte interetnice și de crize identitare, trebuie să spun, că, de-a lungul anilor, provocarea a existat mereu și ea a fost cea care ne-a disciplinat și ne-a întărit, pentru a merge mai departe. Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria a făcut eforturi eroice, uneori chiar disperate, pentru a se menține pe linia de plutire, ca să supraviețuiască. Este unul din rarele exemple, cînd fapta a mers înaintea vorbelor, menținîndu-și pe parcursul anilor rolul, pe care și l-a asumat, nobil, dar deloc simplu.

Este enorm de greu a articula proiecte valabile, pentru vremurile, pe care le parcurgem. Acțiunea comună a intelectualilor români din Ungaria ar trebui să-și propună cîștigarea mijloacelor de garantare sau protejare a autonomiei culturale. Această acțiune, pe care am putea-o numi corporativă, nu este un scop în sine. Ea este necesară în ziua de azi, deoarece intelectualii, oamenii de cultură se consideră, tot mai mult, dați la o parte din dezbaterile publice a lucrurilor, care țin exclusiv de competența lor. Lupta intelectualului nu este o luptă pentru putere, ci o luptă pentru exprimare. Să nu ne înșelăm însă, nerăbdarea noastră, oricît de justificată, va trebui calmată, operația este de durată, travaliu de Sisif căci, practic, totul va trebui verificat din nou, structurile vizibile ca, de altfel, și cele invizibile. Ne găsim acum într-un moment, cînd trebuie să intrăm într-o nouă fază, în faza activismului cultural. Nu vedem alta modalitate: Salto mortale sau salto vitale?

Astăzi nu mai credem cu naivitate în puterea magică a legilor și nu ne mai mulțumim să contemplăm tradițiile istorice. Trebuie

să ne organizăm cu un temperament productiv. Noi trebuie, luînd contact cu marile probleme, care ne privesc îndeaproape, să devenim oameni de inițiativă și să intervenim activ. Ce ne va conduce, ce trebuie să ne conducă în efortul acesta? Mai întîi credința în știință, în puterea și eficacitatea rațiunii omenești. Apoi iubirea de limbă, de neam și cultură, hotărîrea de a veni în ajutorul semenilor noștri, cu care împărțim moștenirea aceluiași trecut și aspirațiile către același viitor. Este nevoie de curaj și de încredere în sine ieșite din comun, pentru a îndrăzni, să te angajezi într-o muncă de cercetare de lungă durată.

În cadrul Institutului ne-am străduit și ne străduim să contribuim la un climat de cordialitate și respect față de valori, într-un moment, în care cultura noastră trece printr-o criză de o enormă gravitate, cînd reperele ei sînt subminate de valuri succesive de confuzie și indiferență. A menține acum o atenție trează față de opere și față de valori reprezintă un act necesar de rezistență.

Este cert că supraviețuirea unei națiuni, a unei etnii, ca și confirmarea succesiunii sale istorice, se va judeca pe măsura creației sale spirituale. Trebuie să ne căutăm caracteristicile comune. Identitatea minorităților, din pricina lipsei adevăratelor forțe istorico-politice, se afirmă prin cultură, artă și literatură. Aspirația spre autodefinire este deosebit de sugestiv dublată de nevoia de a i se recunoaște propriul specific, originalitatea și excepționalitatea. Particularitățile etnice și naționale trebuie ocrotite, conservate și păstrate pentru generațiile viitoare.

Îndeosebi ca oameni ai cuvîntului, avem o datorie a întreținerii, a cultivării memoriei, a consemnării amintirilor. Pierderea istoriei individuale, ca și a istoriei naționale, înseamnă în fapt pierderea conștiinței de sine și deci pierderea identitară. Patrimoniul identitar reprezintă suma valorilor istorice, spirituale, morale, creatoare, tradiționale.

Știm, acum, în acest moment din viața noastră comunitară, că și Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria este pus, din nou, la noi încercări. Dacă posibilitățile îi vor permite, va depune

eforturi mai mari, ca oricînd, pentru o reușită revitalizare a comunității noastre. Am toată speranța că Institutul va face față cerințelor, necesităților, pe care istoria ni le impune. Am toată încrederea în colegii mei, cărora le mulțumesc și de această dată pentru sacrificiul, devotamentul lor, depus în cauza noastră comună. Sper că și Dvoastră vă veți convinge de acest fapt pe parcursul celor două zile.

Cu aceste gânduri, declar deschise lucrările simpozionului.

Giula, 22 noiembrie 2014

Maria Berényi

Cornel Sigmirean

Despre controverse, memorie istorică: Petru Maior, Gheorghe Șincai, Samuil Micu, Ioan Budai-Deleanu

Latinitatea poporului român și a limbii române reprezintă o permanență și un reper, un marcator de identitate¹. Primul care a deschis acest subiect în cultura română a fost cronicarul Grigore Ureche, demonstrând că poporul român „de la Roma se trage”. Latinitatea va rămâne în centrul atenției la toți umaniștii, dar cel care o consideră un adevărat un liant al unității poporului român a fost Dimitrie Cantemir. Latinitatea va deveni un adevărat element identitar, fiind transformată în argument pentru lupta politică a românilor aflați sub dominația politică a Habsburgilor prin opera Corifeii Școlii Ardelene, Petru Maior, Gheorghe Șincai, Samuil Micu și Ioan Budai-Deleanu. Trecuți prin colegiile de la Roma și Viena, învățații iluminiști au generat la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea o adevărată mișcare de latinizare a limbii, pregătind intrarea românilor în marea familie a popoarelor romanice ale Europei. Prin insistența lor asupra legăturii directe a românilor cu gloria de altădată a romanilor, Corifeii Școlii ardelene au prefigurat renașterea națională a românilor, fiind incluși în rândul părinților fondatori ai națiunii române moderne. Opera lui Petru Maior, în primul rând *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, așa cum arăta Aaron Florian, *învăță pe români ca să cinstească mai mult și aprinse întrânsii un duh de naționalism, care pricinui foloase nespuse*². Prin lucrările din domeniul istoriei, filologiei și lingvisticii, Petru Maior, Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Ioan Budai-Deleanu au creat fundamentele ideologice ale construcției națiunii la români.

Naționalismul în viziunea antropologilor Edmund Leach, David Schneider și Meyer Fortes, presupune și venerarea strămoșilor, un sistem de rudenie patrilinear, în care eroii naționali ocupă locul bătrânilor din clanuri, definind națiunea ca o descendensă nobilă³.

Același lucru îl sugerează și Benedict Anderson, că noi abordăm naționalismul „ca și cum ar aparține de categoria „rudeniei sau religiei” mai degrabă decât de categoria „liberalismului” sau „fascismului”⁴. Potrivit acestei perspective-așa cum arată Katherine Verdery-efortul de contestare a istoriilor naționale și de re poziționare a reperelor temporale implică mult mai mult decât „restaurarea adevărului”: acesta reprezintă o provocare pentru întreaga genealogie națională”. Din această perspectivă, a memoriei istorice, luând în discuție doar faptele ca atare, ne propunem o reconstituire a câtorva momente din biografia corifeilor Școlii Ardelene.

Locul și data nașterii

Impresionanta operă a corifeilor Școlii Ardelene, scrisă la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, în aproximativ 40 de ani, a trebuit să aștepte 200 de ani pentru a fi editată și recuperată critic în cultura română. De asemenea, după aproape 200 de ani de la moartea celor mai importanți corifei, Maior, Șincai, Micu și Budai-Deleanu, continuă să rămână multe necunoscute în privința biografiei lor. În cazul lui Maior continuă să rămână incertă data nașterii. Istoricii, Athanasie Marienescu⁵, Nicolae Iorga⁶, Maria Protase⁷, Serafim Duicu⁸ și Laura Stanciu⁹ recomandă anul 1760 ca dată a nașterii sale. Dimitrie Popovici¹⁰, Alexandru Piru¹¹ și Pompiliu Teodor¹² au optat pentru anul 1761. În schimb, Nicolae Albu propune ca dată a nașterii lui Maior anul 1756¹³. *Matricola* de la Universitatea Gregoriană din Roma, unde au studiat Maior și Gheorghe Șincai, menționează ca dată a nașterii anul 1760¹⁴. Ca loc al nașterii sale este indicat Câpușul de Câmpie, infirmând ipoteza că s-ar fi născut la Târgu Mureș. Este însă incontestabil faptul că tatăl său a fost preot în Tîrgu Mureș.

În cazul lui Gheorghe Șincai, controversalele s-au purtat multă vreme atât în legătură cu locul nașterii, cât și cu data nașterii sale. Privind data nașterii, Șincai însuși indică trei date diferite: în *Elegia Nobilis Transilvani* spune textual că s-a născut la 28 februarie 1754; în *Hronica românilor și a mai multor neamuri* lasă de înțeles că s-a născut în 27 februarie 1753, în alt pasaj din *Hronica românilor* spune

că s-a născut în anul 1755¹⁵. Preotul Andreas Koleszar, din Szinnye, Slovacia, unde se presupune că este înmormântat, în *Matricola morților*, consemnează că a murit în 1816, la vârsta de 75 de ani, ceea ce înseamnă că Șincai s-ar fi născut în anul 1741¹⁶.

Ca loc al nașterii, Alexandru Papiu Ilarian, Ovid Densușianu, Nicolae Iorga, D. Popovici ș.a. au indicat localitatea Șamșud. Istoricii Pompiliu Teodor și Dumitru Ghișe, în baza unui manuscris aflat la Biblioteca Academiei Române, au stabilit ca loc al nașterii lui Șincai localitatea Râciu de Cîmpie¹⁷. Mircea Tomuș, autorul monografiei *Gheorghe Șincai* împărtășește aceeași opinie, conform căreia Șincai s-a născut la Șamșud¹⁸. Aceeași localitate este recomandată și de Iosif Pervain¹⁹, precum și de către Serafim Duicu, satul Râciu de Cîmpie, unde s-a născut în casa bunicului său dinspre mamă, Nicolae Görög²⁰. În anul 2004, învățătoarea Aurica Mureșan mărturisește că: *noi locuitorii am primit din moși strămoși povestea nașterii lui Gherghe Șincai la noi (adică în Șamșud) și o transmitem și generațiilor viitoare*²¹. Constantin Mălinaș, în urma unei cercetări de teren, spune că Șincai s-a născut între cele două localități, Râciu și Șamșud, bazându-se pe faptul că și azi locul spre Șamșud se numește „La Grecu”, amintind de proprietarul pământului, bunicul lui Gheorghe Șincai, Grecu (Görög)²².

Imaginea corifeilor

Numeroase incertitudini continuă să planeze asupra înfățișării corifeilor Școlii Ardelene. Se presupune că prin două tablouri, unul reprezentându-l pe Gheorghe Șincai, și altul pe Petru Maior, am cunoaște cum arătau într-un anumit moment al vieții lor cei doi corifei. Despre Șincai avem o descriere a înfățișării lui, făcută în 1844 de Alexandru Gavra, spunea el, desprinsă dintr-o corespondență de la niște „prea vrednici ai nației acesteia bărbați de curînd primită”: *Capul mare destul, fruntea înaltă, dar nu cerculare, ci coronată, adecă deasupra ochilor, părțile amîndouă mai goale de păr. Uitare ageră, înfocată, pătrunzătoare, vie, arată om înțelept, învățat, poetic; scăutătura lui însuflătoare de respect mare; vorba nici decît subțire, da nici groasă de tot, ci vorbă de bărbat; vorbea de tot apăsă și articulat, făcînd gesticulații*

cu mâna, însă plăcut peste tot în vorbe, mai mult vesel și poetic în vorbire decât într-adins; da, totuși gravis în purtare; vorba slobodă și cu îndrăzneală, ca bărbatul care are de unde și știe ce să vorbească, sigur în mintea și hărnicia sa. Se spune că cum vedea omul, îi făcea versuri. Umbletul lui arăta om de frunte, gravis, maiestatic, capul și umerii mai îndărăpt decât pieptul și pânțele, întins, ducea mâna cu bastonul înainte, cum merg oamenii cei mari, pășind și cu bastonul un pas înainte, cu mare gravitate și puținel legănându-se. Statura lui era de frunte întră cei mici, adecă om de statură mică, gros, sau mai bine plin la trup, lat în piept și întră umeri țapăn, dar nu trunchiu. Când intra într-o adunare, trăgea căutarea tuturor aspră-și și nu putea rămâne neștiut, venind cu vâlvă, fără a i să putea zice căci (că-i probabil) burzucat sau semeț (hochmüting), ci numai fălos modest, sau, cum se zice, fală care i se cădea și pentru aceea i se ședea; arată netemere multă și curaj mare. Îmbrăcăminte la oficială sau de stat au fost care este a nobililor, cu nedragi vînăți și iniorați, șpențele (scurteică sau mânecariu) și dulamă pe umăr, mijlocul încins cu cu sabie, fiind nobil de Șinca²³. Într-un portret reconstituit foarte plastic de Alexandru Papiu Ilarian, unul dintre primii săi biografi, Șincai „avea fruntea proeminentă, sprâncene abundente, îmbinate, ochi pătrunzători, față răvășită dramatic de semnele unui vechi vărsat, nasul masiv și drept, mustață încărunțită”²⁴. Sigur, ne întrebăm în ce măsură se regăsește în această descriere chipul său real. Cunoaștem ținuta vestimentară a lui Șincai: purta o haină cu țesătură de lână, păroasă, de culoarea tabacului, iar pe dedesupt un pieptar de același material, cu nasturi galbeni și găitane. În picioare, cioareci ungurești de pânură „vânătă închisă” și cizme, iar pe cap o pălărie trecută, cu boruri largi. La ocazii și sărbători, Șincai purta pantaloni albaștri decorați, cu găitane, șpențer sau scurteică și dulamă pe umeri, iar la brâu sabie, fiind nobil de Șinca²⁵. Aflat la Buda, unde ocupa funcția de corector, după moartea lui Samuil Micu, temîndu-se pentru postul său, se gîndește să candideze la catedra de drept canonic de la universitate. În acest sens îi scrie lui I. Corneli, prietenul său de la Oradea, că ar dori să aibă banii de lipsă pentru un costum bun „pentru că oamenii se uită și la haine nu numai la cap”²⁶.

Lucrurile par să fie la fel și în cazul lui Petru Maior. În micul volum de studii *La centenariul morții lui Petru Maior. Cuvântări co-*

*memorative rostite în Aula Universității din Cluj la 2/15 februarie 1921, editat de Alexandru Lapedatu, Ioan Lupaș și Sextil Pușcariu, de fapt un extras din Anuarul Institutului de Istorie Națională din 1921, este reprodus portretul lui Petru Maior, menționându-se: „Portret aflat în Muzeul „Asociațiunii” din Sibiu”. Este portretul clasic, cu care ne-am obișnuit să identificăm chipul lui Petru Maior. Dar, în publicația *Observatorul*, numărul 99, din anul 1882, Gheorghe Bariț ne lasă unica descriere a lui Petru Maior: *Moșu meu după mamă, parohul Simion Cornea din Șaroșpotoc (azi Dumbrăvioara n.n.), nu departe de Reghin, mi l-a descris pe Petru Maior ca om de mai mare decât mijlocie, forma capului în proporțiunea corpului, fața regulată, mai mult brună decât albineată, ochii negri, nasu cam vulturiiu, barba stufoasă, căutătură impunătoare, în scurt: om frumos. Pe lângă acestea, Petru Maior era de temperament coleric*²⁷. Ne punem întrebarea, cât reproduce celebrul tablou imaginea reală a omului Petru Maior? Ca urmare, deocamdată avem cele două tablouri, al lui Șincai și al lui Maior, două imagini care figurează în toate cărțile dedicate lor, în dicționare și enciclopedii, reprezentând modele pentru sculptorii care le-au dedicat opere artistice, fără ca noi să avem certitudinea că-i reprezintă pe ce doi corifei.*

Nu avem un portret al lui Samuil Micu, cum nu avem pentru Ioan Budai-Deleanu. Despre Micu știm, conform unei descrieri pe care i-a făcut-o preotul Dobo din Teiuș lui Ioan Micu Moldovan, *că era un om uscățiu, negricios, de statură peste cea mijlocie, cu frunte mare, piept lat, șolduri înguste, cingătoarea curgea peste dânsule, de temperament tare viu. În Blaj este și azi un proverb care arată că S. Clain în praxe nu a observat regula străbunilor: în divinis non est properandum (în lucruri divine nu e admisă graba- n.n.). Liturghia dânsului era scurtă de minune*²⁸. În cazul autorului *Țiganiadei*, Ioan Budai-Deleanu planează încă multe incertitudini privind data nașterii sale²⁹, tot așa cum nu știm cum arăta. În manuscrisele lui Ioan Budai-Deleanu, cercetate de Mihai Mitu, la Lemberg, și de Lucia Protopopescu, la Viena, nu s-a identificat nici un portret al poetului și filologului Ioan Budai-Deleanu. *Deplângem lipsa portretului fizic al lui Budai-Deleanu*, mărturisește Lucia Protopopescu³⁰. De altfel, era foarte greu de identificat, în condițiile în care nici Asachi, care a cumpărat în

1837 manuscrisele lui Ioan Budai-Deleanu de la ginerele acestuia, (contele Ludwig Lewandoski, care era căsătorit cu una din cele două fiice, cu Susana) nu pomeniște nimic despre un asemenea portret, cu toate că i-a cunoscut și pe nepoții acestuia care trăiau atunci în Galiția. Nu s-a păstrat nici portretul fraților săi Aron Budai și Anton Budai, personalități ale vieții politice românești din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Printre manuscrisele lui Ioan Budai-Deleanu, pe fila primei versiuni a *Lexiconului romesc-nemțesc* este desenat, potrivit lui Mihai Mitu, chipul mamei sale.

O ipoteză demnă, însă, de luat în seamă despre un portret al lui Ioan Budai-Deleanu este oferită de regretatul istoric de artă Mircea Țoca. Cercetând viața pictorului Efrem Klein, nepot de văr al lui Samuil Micu-Klein, cu studii la Academia de Arte Frumoase din Viena, între anii 1777-1783, Mircea Țoca formulează ipoteza că pe iconostasul Bisericii de la Seminarul „Sancta Barbara”, în scena cu cei 12 apostoli, în figura apostolului Ioan s-ar regăsi chipul lui Ioan Budai Deleanu, „figura unui om tânăr, chiar foarte tânăr, ușor efeminat”³¹. Student în anul III la Seminarul de la „Sancta Barbara”, Ioan Budai-Deleanu avea pe atunci 20 de ani.

În anul 1787 Budai-Deleanu ajunge consilier la Tribunalul Nobililor din Lemberg (azi Lwow în Ucraina), unde va rămâne până la moartea sa, din anul 1820. Nu avem nicio știre despre înfățișarea lui Budai Deleanu, doar, pe baza inventarului întocmit la moartea sa cunoaștem care era ținuta sa oficială: purta un frac verde de gală, cu sabie de oblânc și cu pălărie cu pene³².

Locul de veci

Multe incertitudini rămân și asupra locului de veci al celor patru reprezentanți ai Școli Ardelene. Certă este doar constatarea istoricului Serafim Duicu: *Nici pe Maior, ca de altfel nici pe Micu, nici pe Șincăi, nici pe Budai Deleanu, pământul Transilvaniei, atât de de iubit de ei, nu i-a primit pentru somnul de veci. Destinul a făcut ca toți patru să-și doarmă somnul în pământ străin*³³.

În cazul lui Gheorghe Șincăi, majoritatea istoricilor care s-au ocupat cu biografia lui indică drept loc al înmormântării localitatea

Sinea (Szinnye) din Slovacia, unde s-a retras în ultimii ani ai vieții sale, la familia Wass de Ţaga. Toți au avut în vedere copia de pe *Extrasul morților* Parohiei Keletsény de care aparținea satul Sinea, apărută în ziarul *Concordia* nr. 51 din 1866. Aici se consemna că Georgius Sinkay a decedat la data de 2 noiembrie 1816, în vârstă dev 75 de ani (de fapt, avea 62 de ani), fiind înmormântat de preotul romano-catolic Andreas Koleszar în satul Szinnye (azi Svinica)³⁴. Așa cum remarcă Ioan Chindriș, despre Gherghe Şincai ştim că *a murit singur, pe pământ străin, că a fost îngropat în țărână străină și că nici un român nu i-a văzut vreodată mormântul*³⁵. În discursul de recepție de la Academia Română, din 1869, Alexandru Papiu Ilarian a făcut prima reconstituire biografică a lui Gherghe Şincai. În entuziasmul generat de discursul lui Papiu, s-a propus aducerea în țară a osemintelor lui Şincai. Dar, treptat, entuziasmul s-a stins. În 1968, scriitorul Romulus Rusan a vizitat localitatea Svinica pentru a merge la mormântul lui Şincai. Un preot în vârstă i-a spus că în anul 1945, în urma unui bombardament care a lovit și cimitirul, acesta a fost distrus și strămutat în altă parte...³⁶. Alte surse indică drept loc al decesului localitatea Bobota, unde Şincai avea o soră. Dar totul pare o simplă legendă.

Ioan Budai Deleanu s-a stins din viață la Lemberg, în 24 august 1820, lăsând în urma sa numeroase datorii. În 20 septembrie, soția sa Mariana de Mikolaiewicz-Budai și cele două fete, una în vîrstă de 25, cealaltă de 26 de ani, au fost nevoite să vîndă la licitație mobila, formată din lemn fin, cîteva piese din lemn de mahon, esență folosită în mobila de lux a stilului „empire”, puține obiecte de uz personal și veșmintele sale. Nu cunoaștem încercări de reconstituire a mormântului cărturarului român de la Lemberg³⁷.

Samuil Micu s-a stins din viață la Buda, în 13 mai 1806. Tristul eveniment a fost relatat de Gheorghe Şincai: *Cu cea mai mare durere trebuie să aduc la cunoștința Domniilor Voastre Reverendissime că P. Samuil Clain de Sad, revizorul și corectorul cărților românești de pe lângă Tipografia Regească a Universității Ungariei, a murit [...]*.

Trupul neînsuflăit a fost îngropat în ziua de 15, ora 4 după amiază, pontificînd Ilustrissimul Domn Martin Görgey, episcop de Patera, în cripta parohială romano-catolică sîrbească, cu atîta pompă, încât budeanul

de astăzi s-a învrednicit să fie prohodit în public, nu fără mare cinste a întregii noastre națiuni, fiindcă așa ceva altui greco-catolic aici la Buda până acum nu s-a făcut.

Moartea unui bărbat atât de mare m-a consternat și pe mine, întrucât am pierdut un prieten incomparabil și întrucât de acum trebuie să ostenesc singur pentru folosul națiunii, și mă tem că nu voi fi de ajuns, deoarece lucrările sunt de pe acum grele și amenință (să fie) și mai grele, dacă vrem ca fericirea națiunii să fie promovată³⁸.

După aproape 50 de ani, prin 1853, pe când se afla la studii la Pesta, canonul Ioan Micu Moldovan i-a căutat mormântul, dar nu l-a mai găsit. În matricola morților de la parohia catolică din Buda a găsit următoarea mențiune: *Liber IV Mortuorum, p. 701.15 Maji 1806 ... Klein presb. g C Fogaras sepultus ab Eppo Martino Görgey ad Cryptam*³⁹.

În 1991, istoricul arădean Eugen Glück a cercetat *Matricola decedaților* din Taban, cartierul unde a trăit Micu, la parohia Bisericii din Ráczváros. În volumul IV al *Matricolelor decedaților*, la pagina 701, se menționează că a fost înmormântat în ziua de 15 mai 1806, ceremonia fiind pontificată de episcopul Martin Görgey. Rămășițele pământești i-au fost depuse în criptă. În matricolă se mai menționează că a locuit în casa cu numărul 546 din Tabán⁴⁰. Cu timpul, placa cu numele defunctului sau crucea au dispărut. Azi nu se mai poate identifica locul mormântului. În 1991, parohul îi mărturisea lui Eugen Glück că în urmă cu câteva decenii, osemintele neidentificate din criptă au fost scoase și depuse în cimitir.

În aceeași biserică, azi situată în *Döbrentei ter*, a fost înmormântat și Petru Maior. În vol. V al *Matricolei decedaților*, la pag 110, se menționează că „reverendissimul domn” Petru Maior, „grec-unit” a fost înmormântat în ziua de 16 februarie 1821. Serviciul a fost oficiat de „prea onoratul” viceprotopop Sztojkovics. Prevăzut cu sacramentele, a decedat în casa nr. 917, la vârsta de 60 de ani.

Nu avem informații clare despre locul lui de odihnă. Știm doar biserica unde a fost inițial înmormântat. Este posibil ca rămășițele pământești ale lui Maior să fi avut aceeași soartă cu cele ale lui Micu. *A murit la 14 februarie 1821 - notează I. Chindriș - departe de pământul țării, și e încă unul dintre marii noștri oameni care nu au mormânt*⁴¹.

Într-adevăr locurile lor de veci ar putea reprezenta locuri de me-

morie, unde o placă, o statuie ar reprezenta un gest de recunoștință, de sacralizare a persoanelor dispărute. Biserica și cimitirele unde și-au găsit sfârșitul Petru Maior, Gheorghe Șincai, Samuil Mici și Ioan Budai-Deleanu ar putea fi incluse pe harta locurilor de memorie ale românilor, pentru că locul de veci al eroilor din Panteonul național face parte din inventarul elementelor simbolice ale unei națiuni. Așa cum arată și Katherine Verdery, osemintele oamenilor celebri pot deveni simboluri politice, așa cum se întâmplă peste tot în lume, încă din antichitate⁴².

NOTE

1. Ramona Bordei-Borca, Latinitatea-reper identitar român, în Chantal Delson, Michel Maslowsski, Joann Nowicki, (coord), *Mituri și simboluri politice în Europa Centrală*, Chișinău, Editura Cartier, 2003, p. 436.
2. Apud Serafim Duicu, *Pe urmele lui Petru Maior*, București, Editura Sport Turism, 1990, p. 209.
3. Katherine Verdery, *Viața politică a trupurilor moarte. Reînhumări și schimbări postsocialiste*, București, Editura Vremea, 2006, p. 77.
4. *Ibidem*, p. 77.
5. Atanasie Marian Marienescu, „Viața și opera lui Petru Maior”, în *Analele Academiei Române*, Seria II, (1882- 1883), București, 1884.
6. Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688–1821). Epoca lui Petru Maior. Excursuri*, vol. II, Ediție îngrijită de Barbu Theodorescu, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1969, p. 203.
7. Maria Protase, *Petru Maior*, București, Editura Minerva, 1973, p. 37.
8. Serafim Duicu, *Pe urmele lui Petru Maior*, p. 22.
9. Laura Stanciu, *Biografia unei atitudini: Petru Maior (1760–1821)*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2003.
10. D. Popvici, *Studii literare*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1972, p. 65.
11. Alexandru Piru, *Literatura română postmodernă*, București, Editura pentru Literatură, 1964, p. 67.
12. P. Teodor, „Petru Maior”, în *Istoria literaturii române*, vol. II, București, Editura Academiei Române, 1968, p. 57; Dimitrie Ghișe, P. Teodor, *Fragmentarium iluminist*, Editura Dacia, 1972, p. 182.
13. Petru Maior. *Scrisori și documente inedite*, Ediție îngrijită, prefață, note și indici de Nicolae Albu, București, Editura Pentru Literatură, 1968 p. 5.
14. Slavikovszki Beáta, *Magyarországi diákok itáliai egyetemeken. 1526–1918. I rész*, Budapest, 2007, p. 111; Szögi László, *Studenti români la universitățile din Europa în secolele XVI–XX*, Tîrgu Mureș, Editura Universității „Petru Maior”, 2011, p. 179.
15. Mircea Tomuș, *Gheorghe Șincai. Viața și opera*, București, Editura pentru Literatură, 1965, p. 16.
16. Serafim Duicu, *Pe urmele lui Gheorghe Șincai*, București, Editura Sport-Turism, 1983, p. 234.
17. D. Ghișe, P. Teodor, *Studiul introductiv la ediția din Învățătură firească spre surparea superstiției norodului*, București, Editura Științifică, 1964, p. 14.
18. Mircea Tomuș, *Gheorghe Șincai*, p. 17.
19. Iosif Pervain, *Studii de literatură română*, Cluj, Editura Dacia, 1971, p. 73.
20. Serafim Duicu, *Pe urmele lui Gheorghe Șincai*, p. 13.
21. *Familia Română*, an. 6, nr. 1–2, martie–iunie 2004, p. 50–51.

22. *Ibidem*, p. 48.
23. Serafim Duicu, *Pe urmele lui Georghe Șincai*, p. 234.
24. Alesandru Papiu Ilarian. *Antologie*, Ediție îngrijită, prefață, note și comentarii de Corneliu Albu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 387.
25. *Ibidem*.
26. Zenovie Pâclișanu, „Contribuții la biografia lui Gherghe Șincai, Legăturile lui cu episcopul I. Bob”, în *Transilvania*, an. LIII, 1922, nr. IV, p. 309.
27. Apud Petru Maior. *Scrisori și documente inedite*, p. IX.
28. Apud Serafim Duicu, *Pe urmele lui Samuil Micu-Clain*, București, Editura Sport-Turism, 1986, p. 309–310.
29. Larisa Matei (Fârtat), „Viața și activitatea lui Ioan Budai Deleanu (1760–1821)”, în *240 de ani de la moartea marelui arhiereu și luptător național Ioan Micu Klein 1768–2008*, volum coodonat de Ioan Chindriș și Ciprian Ghișa, Oradea, Editura „Episcop Vasile Aftenie”, 2009, p. 242.
30. Lucia Protopopescu, *Noi contribuții la biografia lui Ion Budai-Deleanu. Documente inedite*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967, p. 187.
31. Mircea Țoca, „Efrem Klein, un precursor de seamă al picturii moderne românești”, în vol. *Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice*, îngrijit de Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1985, p. 234–248.
32. Mihai Mitu, „Un posibil portret al lui Ioan Budai Deleanu”, în *România literară*, nr. 26, 2010, p. 1.
33. S. Duicu, *Pe urmele lui Petru Maior*, p.2 04.
34. Mircea Trifu, „...Peste locul îngropării sale...”, în *Libraria. Studii și Cercetări de Bibliologie III*, Tîrgu Mureș, 2004, p. 157–163.
35. Ioan Chindriș, *Memoriale 100*, Cluj-Napoca, p. 140.
36. M. Trifu, „...Peste locul îngropării sale...”, p. 159.
37. Lucia Protopopescu, *Noi contribuții la biografia lui Ion Budai-Deleanu*, p. 185.
38. Apud Mircea Tomuș, *Gheorghe Șincai*, p. 231.
39. Serafim Duicu, *Pe urmele lui Samuil Micu-Clain*, p. 309.
40. Eugen Glück, „Informații în legătură cu actele de deces ale lui Samuil Micu-Clain și Petru Maior”, în *NOI*, 17 aprilie 1992, p. 15.
41. I. Chindriș, *Memoriale 100*, p. 152.
42. Katherine Verdery, *op. cit.*, p. 23.

Maria Berényi

Membrii familiei Babeș

Familia Babeș – avînd originea în Banat – a dat țării oameni de seamă, oameni care au contribuit la promovarea drepturilor românilor din fostul Imperiu Austro-Ungar, la progresul științei și culturii în România și în lume. Indiferent de condiții sau situații conjuncturale nu s-au dezis niciodată de poporul și patria lor.

Ascensiunea familiei începe cu **VINCENȚIU BABEȘ**, o personalitate de frunte din Banatul secolului al XIX-lea. Vicențiu Babeș a fost avocat, istoric, publicist, om politic, întemeietorul presei românești din Banat, a fost omul care și-a consacrat întreaga activitate și putere de muncă pentru promovarea politică, economică, culturală și bisericească a românilor din Banat și Ungaria, în a doua jumătate al secolului al XIX-lea.¹

S-a născut la 21 ianuarie 1821 în Hodoni, jud. Timiș. A fost fiul lui Gheorghe Crîșmaru, țăran gospodar din Moșnița, care a murit pe cînd Vincențiu era încă mic. Bunicul său, Mitra Babeș, neavînd alți copii și nici alți nepoți, l-a adoptat și i-a dat numele său de Babeș. Mitra Babeș a fost un cărturar cunoscut, care a avut legături cu *Dimitrie Țichindeal*, pe atunci preot la Becicherecu Mic, și cu Mihai Roșu din Jadani. La îndemnul celor doi oameni de cultură, bătrînul Mitra Babeș l-a înscris pe Vincențiu la școala de pe lîngă biserica Sf. Ilie din Fabric-Timișoara, cu gîndul de a-l face preot. De aici a trecut mai departe la școala sîrbească, apoi la școala germană din Timișoara-Cetate. Studiile secundare le-a urmat la Timișoara (1830–1833), apoi liceul la *Seghedin* (1833–1841) și, în fine, cursurile de teologie la Carloveț și la Seminarul din Arad. Pe cînd se apropia de devenirea sa ca preot, Vincențiu Babeș a renunțat la această cale, continuîndu-și pregătirea cu studii juridice la Budapesta. Întors la Arad în 1846, a intrat în magistratură, devenind, peste doi ani, avocat. În perioada 23 septembrie 1846 – iulie 1848, Vincențiu Babeș a fost desemnat profesor suplinitor la Preparandia din Arad.

În anul 1848 a fost numit inspector al școlilor românești în districtul Caraș, unde s-a preocupat de dezvoltarea bazei materiale a învățământului, pregătirea cadrelor didactice și cultivarea sentimentului național în școlile aflate sub administrația sa. Intrând în viața politică, a fost un foarte activ luptător pentru drepturile naționale ale românilor.²

La sfârșitul anului 1849, Vincențiu Babeș a plecat la Viena, unde a ocupat un post în justiție. Aici a activat în calitate de secretar la Curtea Supremă de Justiție și Casație, iar ulterior a devenit Secretar Aulic Imperial. În anul 1851 s-a căsătorit cu *Sofia Goldscheider*, fiica unui magnat austriac, care însă și-a pierdut averea la scurt timp după aceea. La cununie, Sofia a trecut la religia ortodoxă. În anul 1853, cei doi au avut primul lor fiu, pe Aurel Babeș, viitorul chimist, iar în 1854 s-a născut Victor Babeș, care a devenit o somitate în lumea medicală românească și europeană. În total, Vincențiu Babeș au avut nouă copii, unii născuți la Viena, ceilalți după mutarea familiei la Pesta: Aurel (viitorul chimist cu renume), Victor (faimosul microbiolog), Alexandrina, Angelina, Emil (avocat în Budapesta), Sever, Alma, Titus (avocat în Budapesta) și Cornel.³

În 1859 Vincențiu Babeș a fost Secretar Aulic Imperial, în 1862 referent pentru cauzele criminale la Cancelaria aulică a Ungariei din Viena, în 1863 a fost jude suprem la Tabla Regească din Pesta.

După izbucnirea revoluției de la 1848, Vincențiu Babeș s-a angajat în primele acțiuni de natură politică. La 24 aprilie 1848 a semnat o circulară a comunității ortodoxe din Arad, în calitate de secretar, prin care se solicita rezolvarea în favoarea românilor a problemelor ierarhiei bisericești. *Circulara* a avut un rol pozitiv în rîndul intelectualității române, care a ținut o adunare la Pesta, în ziua de 3/5 mai 1848, în casa lui *Emanuil Gojdu*.

În continuare, în perioada 1849–1850, Vincențiu Babeș a fost inițiatorul mai multor memorii și petiții adresate împăratului și altor autorități, prin care cerea egalitatea în drepturi a românilor cu celelalte minorități din imperiu.⁴

Conduita politică a lui Vincențiu Babeș în perioada 1848–1849 s-a încadrat într-un curent cu mulți adepți între intelectualii români

din Banat. A luptat și el, purtat de evenimente, pentru a înlătura din calea aspirațiilor naționale ale românilor bănățeni piedica ce i se părea imediată.

Deja în 10 ianuarie 1850, îi găsim numele, alături de cele ale lui Ioan Popasu, Petru Mocioni, August Treboniu Laurian, Ioan Dobran, Petru Cermenea, *Constantin Pomuțiu (originar din Giula, fratele lui Gheorghe Pomuț)*, Grigore Popovici, Alexandru Atanasievici, Ioan Popovici, Constantin Undrea, sub textul unui memoriu ce cuprindea „gravamine” ale națiunii române din imperiu.

Tot în 1850, Babeș a mai figurat ca semnatar al unui protest adresat împăratului, în care românii condamnau nedreptatea ce li se făcuse la împărțirea Transilvaniei și a Banatului în districte. Printre ceilalți semnatori, apăreau *Avram Iancu, Simion Balint, Petru Mocioni, Ghenadie Popescu, Ioan Maiorescu, Aron Florian, August Treboniu Laurian, Timotei Cipariu*. În tovărășia acestor oameni, în fața revelației politice pe care o reprezentau ei pentru Babeș, prinde contur tot mai consistent personalitatea politică a tînărului bănățean.⁵

Instaurarea „regimului liberal” în imperiu a fost un moment de cotitură în activitatea politică a lui Vincențiu Babeș. În anul 1860 a publicat la Viena broșura: *Die Sprach – und Nationalitäten frage in Oesterreich von einem Rumanein*; republicată în limba română în același an la Viena cu titlul *Causa limbelor și naționalităților în Austria pertraptată de Unu român*. În lucrare și-a exprimat ideile politice, stăruind, asupra egalității în drepturi a tuturor naționalităților din imperiu, asupra unirii românilor din imperiu într-un singur bloc național, și combatînd tendințele de orientare dualistă.

În perioada 1860–1861, la Viena, Vincențiu Babeș a participat la întrunirea reprezentanților tuturor românilor din imperiu, a redactat suplica doleanțelor românilor, pe care a înaintat-o împăratului la 10 decembrie 1860.

Principalele direcții în care s-a orientat Vincențiu Babeș în anii 1861–1867 au fost activitatea parlamentară, separarea ierarhiei bisericești a românilor, acțiuni pe plan cultural și publicistic.

În 1860, ales deputat în cercul român din Sasca Montană, comitatul Caraș, Vincențiu Babeș a lansat un manifest, prin care îi îndem-

na pe români, să participe la vot pentru a-și alege reprezentanții. Ales din nou deputat la Sasca Montană, Babeș a continuat lupta de emancipare națională, a protestat împotriva suprimării autonomiei Transilvaniei și a conlucrat cu deputații sârbi la un proiect comun de lege a naționalităților. În 1864 li s-a recunoscut românilor ortodocși mitropolie proprie, iar Vincențiu Babeș a avut un rol hotărîtor în reorganizarea acesteia.

După instaurarea regimului dualist în 1867, Vincențiu Babeș a militat pentru crearea unui partid politic românesc. A avut un rol important în pregătirea și constituirea, în 1869, a *Partidului Național Român din Banat și Ungaria*, a cărui program l-a alcătuit. Printre dezideratele cele mai importante sînt enumerate: lupta pentru o reglementare a problemei naționale în forma preconizată de deputații români și sârbi; respingerea anexării Transilvaniei la Ungaria; adoptarea principiilor liberalismului și democrației în municipii și viața politică, etc.

Anul 1869 a însemnat constituirea celor două partide naționale, care au grupat, într-o structură politică modernă, elita românească: *Partidul Național al Românilor din Banat și Ungaria*, condus de Alexandru Mocioni și Vincențiu Babeș, și *Partidul Național al Românilor din Transilvania*, care îl avea în frunte pe Ilie Măcelariu. Fiindcă au recunoscut dualismul, tactica adoptată de ardeleni a fost pasivismul politic, respectiv neparticiparea la alegerile parlamentare. Față de ardeleni, românii din părțile vestice au adoptat activismul și nu au contestat, în principiu, apartenența lor administrativ-teritorială la Ungaria, ci doar atitudinea Ungariei față de naționalități, nerecunoașterea lor ca entitate autonomă cu drepturi colective.⁶

În cadrul Parlamentului, deputatul Vincențiu Babeș a avut o atitudine activă, combatînd legea naționalităților votată de Dietă în 1868, a susținut principiul votului universal și secret și a folosirii limbii române. Membru în Dieta de la Budapesta, din 1860 pînă în 1890, a prezentat, în anul 1868, un proiect de lege a naționalităților, în măsură să asigure populației românești din imperiu dreptul la conservarea identității naționale.

La sfârșitul deceniului al VIII-lea, Vincențiu Babeș a militat pentru făurirea unui partid politic unic al românilor din Transilvania și Banat. Activitatea sa susținută s-a concretizat în anul 1881, când a luat ființă, prin unirea celor două partide din Transilvania și Banat, *Partidul Național Român*. Conferința națională din 12–14 mai 1881, de la Sibiu, a pus bazele Partidului Național Român, care a pus la loc de frunte în programul său necesitatea redobândirii autonomiei Transilvaniei, la care s-au adăugat dezideratele esențiale: introducerea limbii române în administrație și justiție, numirea de funcționari români în teritoriile locuite de populația majoritară românească, revizuirea legii naționalităților din 1868 ș. a. Aceasta orientare generală așezată pe linia tactică a pasivismului a fost însoțită de acțiuni organizatorice și propagandistice, care au urmărit dezvoltarea și întărirea legăturilor permanente cu Țara, prin conferințe politice, presă, memorii, prin sprijinirea asociațiilor și societăților culturale.

Din 1881 pînă în 1891, Vincențiu Babeș a fost unul din protagoniștii vieții politice românești transilvănene. A fost ales membru al Comitetului Central Electoral încă de la înființare, iar în anul 1890, președinte al Comitetului Central al *Partidului Național Român*. Din cauza unor dispute privitoare la întocmirea *Memorandumului* și înaintarea acestuia autorităților, Vincențiu Babeș a intrat în conflict cu majoritatea conducătorilor partidului și în 1892 a fost nevoit să se retragă din comitet: „La întrunirea Comitetului Central ținută în 21 și 22 ianuarie 1892, fiind bolnav și a decis să se retragă din activitatea politică, Vincențiu Babeș nu a mai participat, ceea ce echivala cu sfârșitul unei îndelungi și neobosite activități închinată poporului român din imperiul habsburgic”⁷

Vincențiu Babeș s-a afirmat și în publicistica secolului al XIX-lea. S-a distins și ca un eminent publicist. A colaborat la publicațiile: *Foaie pentru inimă, minte și literatură*, *Amicul poporului*, *Gazeta Transilvaniei*, *Concordia*, *Dreptatea*, *Telegraful Român*, *Luminătorii*.

Perioada de maximă activitate publicistică a lui Babeș s-a desfășurat la *Albina*, apărută în anul 1866 la Viena, gazetă a cărei fondator a fost.

În fruntea *Albinei* se găseau frații și verii *Mocioni* (Andrei, George, Anton și Alexandru) cărora li s-au alăturat Vincențiu Babeș și *George Popa*.

Albina, a militat pentru drepturi egale ale tuturor națiunilor, astfel încât „fiecare să-și poată cultiva limba, portul și culorile”. În cei 11 ani de apariție, a făcut o opoziție tot mai puternică politicii dualiste, gazeta fiind prima care a încercat o concentrare a forțelor românești de pretutindeni și a obținut colaborări valoroase din partea multor oameni de cultură români. Ziarul a fost citit de preoți și învățători altor mii de oameni, iar rapoartele despre activitatea *Albinei* au ajuns pînă la cancelaria guvernului, unde cereau ca aceasta să intervină și să pună capăt „acestor veșnice agitații și ațîțării spiritelor și să pună sub supraveghere severă presa română...”. După ce i-a fost retras debitul poștal pentru Ungaria și ziarul nu a mai putut ajunge la cititorii săi, Babeș a fost nevoit să mute redacția ziarului la Pesta și să modifice tonul și frecvența materialelor despre România. Până în 1876, împotriva sa au fost îndreptate frecvente procese de presă, dintre care trei pentru „calomnie”, „agitație împotriva statului” și „înalță trădare”.⁸

La 31 decembrie 1875, în urma acestor prigoniri, *Albina* s-a văzut silită să-și anunțe încetarea apariției, dar totodată și să precizeze că în cei aproape 10 ani de existență n-a făcut decît să lumineze românii din Banat și Ungaria. *Albina* a rămas în istoria presei românești din aceasta perioadă ca unul din ziarele cele mai reprezentative.

După 11 ani, „*Albina*” și-a încetat apariția, cu convingerea că nu se putea ca ideile propagate „să nu fi pătruns și să nu fi prins rădăcini în piepturile române...”, iar prin activitatea acestei gazete, Babeș a deschis drumul ziaristicii politice românești din Banat. Ulterior a sprijinit și a colaborat și la alte publicații românești, în care și-a susținut ideile politice.

Vincențiu Babeș, promotor al mișcării politice în organizația de partid, autoritate mereu consultată în materie de drept, a asigurat asistența juridică în procesul de despărțire a Bisericii Ortodoxe Române din Banat. Pentru atașamentul lui față de ortodoxie a fost numit „bisericanul”. A participat decisiv la realizarea separării

bisericii românești de cea sârbească și la înființarea Mitropoliei Ortodoxe din Sibiu (1864).⁹

A luptat pentru limba română. Acest lucru a fost un motiv important care a justificat acțiunile sale pentru despărțirea ierarhică și menținerea unor strânse legături în probleme școlare cu consistoriile din Arad, Sibiu și Caransebeș. La 26 octombrie 1870 mitropolitul *Andrei Șaguna* i-a făcut cunoscut că a fost ales, de Congresul național bisericesc, membru onorar al Consistoriului Metropolitan școlar. După această dată interesul său pentru organizarea școlilor confesionale, pentru alcătuirea programelor, pentru desfășurarea examenelor s-a menținut multă vreme, fiind solicitat adesea pentru rezolvarea unor probleme spinoase.¹⁰

Remarcabil om de cultură, *Vincentiu Babeș* a fost membru fondator și a făcut parte din conducerea unor societăți cultural-științifice: membru de onoare al *ASTREI*, membru fondator al *Asociației pentru cultura poporului român din Arad*, etc.

Asociația arădană a îmbrățișat de la început cauza învățământului național pentru românii din comitatele vestice. Din conducerea ei au făcut parte, *Procopie Ivașcovici*, *Gheorghe Popa*, *Atanasie Șandor*, *Vincentiu Babeș*, *David Nicoară* (original din *Giula*), *Ioan Popovici Desseanu*, *Teodor Șerb*, *Anton Mocioni*, etc. Activitatea asociației pe plan școlar a rămas importantă, mai ales pentru cadrul oferit debaterii celor mai stringente probleme ale învățământului românesc din comitatele vestice: înființarea de gimnazii, licee și școli reale, construirea clădirilor pentru școlile satești, pregătirea învățătorilor necesari, elaborarea și tipărirea manualelor școlare, orientarea învățământului spre un conținut realist și practic.

În interesul învățământului, *Vincentiu Babeș* a menținut legături strânse cu reuniunile învățătoarești și cu învățătorii.

Asociația din Arad a beneficiat și mai târziu de ajutorul său, susținut constant, probabil, de un sentiment de atașament personal. În 1872 el a avansat o sumă de bani pentru tipărirea unor programe necesare desfășurării activității Asociației.¹¹

Atunci când, în 22 aprilie 1866, la Academia Română, Locotenența

Domnească a hotărât înființarea „Societății Academice Române”, cu reprezentarea tuturor provinciilor locuite de români, *Vicențiu Babeș* și *Andrei Mocioni* au fost cei chemați să reprezinte Banatul. Academicienii fondatori din Banat, *Vicențiu Babeș* și *Andrei Mocioni*, ambii juriști, publiciști și oameni politici, s-au distins, prin întreaga lor activitate, în viața politică, fiind activi luptători pentru drepturile naționale ale românilor transilvăneni și bănățeni. *Vicențiu Babeș*, în calitate de deputat în Dieta de la Viena (1860–1890) și de președinte, timp de zece ani, al Partidului Național Român, a militat pentru autonomia Transilvaniei, pentru separarea bisericii române din Banat de cea sîrbă, pentru înființarea Mitropoliei ortodoxe române la Sibiu. *Andrei Mocioni* a făcut parte din Senatul Imperial de la Viena, calitate prin care a solicitat reorganizarea statului habsburgic pe principii naționale, constituirea Banatului ca provincie aparte sau alipirea lui la Transilvania. De asemenea, a trimis împăratului de la Viena un memoriu, însoțit de 12 000 de semnături, prin care cerea organizarea unui congres național „pentru constituirea tuturor românilor într-un corp politic unic, o țară coronală, ca tip și caracter român”. Atît *Vicențiu Babeș* cît și *A. Mocioni*, împreună cu *Andrei Șaguna*, au militat pentru înființarea mitropoliei române.

Ales membru al *Societății Literare Române*, *Academia Română* de mai tîrziu, încă de la crearea sa în anul 1866, *Vicențiu Babeș* a înțeles să-și aducă o prețioasă contribuție în această instituție ce grupa reprezentanți de marcă ai românilor de pretutindeni. În cadrul Academiei Române, *Vicențiu Babeș* s-a manifestat prin preocupări științifice de istorie, prin publicații, participare la dezbateri, ca participant activ la administrarea financiară a instituției. A demarat lucrări arheologice în Banat, care, între anii 1883–1884, au scos la iveală vestigii ale epocii romane și a contribuit la editarea unor manuscrise referitoare la istoria românilor. În disputa dintre ortografia etimologică și cea fonetică, a fost adeptul ortografiei fonetice. Prezent la sesiunile generale ale Academiei Române, *Vicențiu Babeș* a activat publicînd manuscrisele unor lucrări istorice, ținînd discursuri sau în calitate de membru component al Comisiei de decernare a premiilor instituției. Activitatea sa la Academia Română s-a făcut remarcată mai ales în anii de bătrînețe, cînd s-a

dedicat cercetărilor istorice. A scris o istorie bisericească, rămasă în manuscris. A donat Academiei mai multe cărți și manuscrise valoroase referitoare la istoria românilor și a recurs de multe ori la influența acesteia pentru susținerea, în plan cultural, a românilor din Austro-Ungaria.¹²

În 1869 Vincențiu Babeș s-a stabilit definitiv cu familia la Budapesta. În acest an, după ce a pierdut postul din justiție, și-a deschis o cancelarie avocațială în capitala Ungariei.

A participat la toate acțiunile politice, național-culturale cu caracter românesc din Budapesta. Mai multe decenii a fost membru în comitetul *Bisericii Greco-Valahe din Pesta*. Aici l-a cunoscut și pe tânărul *Teodor Papp*, viitorul mecenat, originar din Giula, care între anii 1842–1850 era cantorul bisericii. Teodor Papp a avut strânse legături prietenești cu Vincențiu Babeș.¹³

A fost prieten și apropiat al familiei Mocioni din Banat, calitate în care a atribuit tinerilor români, în numele acestora, mai multe burse școlare, pentru studii în străinătate. Membrii familiei Mocioni au contribuit efectiv la acordarea de burse pentru copii dotați din rîndul claselor nevoiașе. Inedit este faptul că, în cadrul consiliului de familie întrunit cu ocazia Crăciunului din 1866 la Foeni, s-a stabilit, ca pentru aceasta activitate, familia să contribuie cu 10.000 florini aur iar administrator să fie numit Vincențiu Babeș.

El s-a îngrijit de talentele tinere. Dintre zecile de bursieri întreținuți anual în școli de familia Mocioni, pe mulți i-a recomandat Babeș, care s-a îngrijit an de an de administrarea miilor de florini destinați instruirii românilor lipsiți de mijloace. Pentru tinerii români, Vincențiu Babeș a căutat mijloace de formare profesională și în altă parte. Unora le-a găsit ajutor pe lângă consistoriile episcopale sau la *Fundația Gojdu*, la a cărei administrare a luat parte.

Babeș a ajutat studenții români din capitala ungară. De la constituirea ei, *Societatea „Petru Maior”* a fost sprijinită de către Vincențiu Babeș și de alți membri ai familiei lui. Au luat parte la mai multe activități și manifestații culturale ale acesteia. La începutul anilor 1880, chiar *Victor Babeș*, a fost vicepreședintele societății studențești.

La începutul anului 1902, Babeș s-a îmbolnăvit grav. A avut și necazuri materiale și familiale. În anii aceia de început ai secolului XX, când mișcarea românească încă nu se limpezise după acțiunile Memorandului, scrisorile unor fruntași naționali români, care dădeau expresie admirației pentru îndelungatul și bogatul său trecut politic, trebuie să-l fi umplut însă de bucurie, ca și solicitările venite, din toate părțile, de a povesti fapte de demult sau de a contribui la crearea unui fond documentar, care să cuprindă istoria luptei românești pentru libertate în secolul al XIX-lea.¹⁴

Bătrînețea îl apăsa tot mai mult, încât aproape nu mai părăsea cercul strîmt al familiei. Ultima sa locuință, ani de-a rîndul, a fost pe Várház krt. nr. 4.

După o viață îndelungată, s-a stins la 3 februarie 1907, la 86 de ani, la Budapesta și a fost înmormîntat în cripta familiei de la Albertfalva.

Vestea morții sale a apărut în mai multe reviste ale vremii. *Drapelul* din Lugoj, unde Vincențiu Babeș a colaborat în ultimii ani, a publicat necrologul său, elogiind strădania lui de o viață, închinată propășirii poporului român din Banat și Ungaria. Despre înmormîntarea sa s-a scris în felul următor:

„Doliul tuturor Românilor a petrecut marți la odihna eternă pe nemuritoriul conducător al poporului și bisericei românești, pe marele naționalist etc. Vincențiu Babeș.

La locuința defunctului au celebrat serviciul divin Î. P. Cuv. Sa Augustin Hamșea, păr. I. Murnu-Georgiades și păr. G. Bogoevici. Corul studenților a cîntat răspunsurile.

Au ținut discursuri duioase: P. Cuv. Sa August. Hamșea, deputatul Dr. Al. Vaida-Voevod și studentul P. Nistor presidentul societății „Petru Maior”.

Sicriul a fost transportat la Albertfalva și depus în cripta familiară. La înmormîntarea sa au luat parte: deputații români Vaida-Voevod, Maniu și Șerban, și alți Români, apoi deputatul E. Kovács, profesorul I. Kovács și întreaga familie a răposatului.

Au depus cununi: partidul național român, Academia română, institutul bacteriologic din București, Liga culturală, familia Mocsonyi, redacția „Luptei”, societatea „Petru Maior”, biserica macedo-română din Budapesta, etc.”¹⁵

În anul 1936, osemintele răposatului au fost deshumate și repuse spre veșnică odihnă în curtea bisericii, din Hodoni iar doi ani mai târziu, în naosul bisericii. Lespedea de mormînt este o imitație a celei de la Putna, care acoperă mormîntul lui Ștefan cel Mare, iar pe ea stă scris: „Așezatus'au aici în A.D. 1937 osemintele readuse în patrie ale lui Vichentie Babeș, mare patriot bănățean mutat la cele veșnice în B-pesta în A.D. 1907. Slăvită să-i fie memoria”.

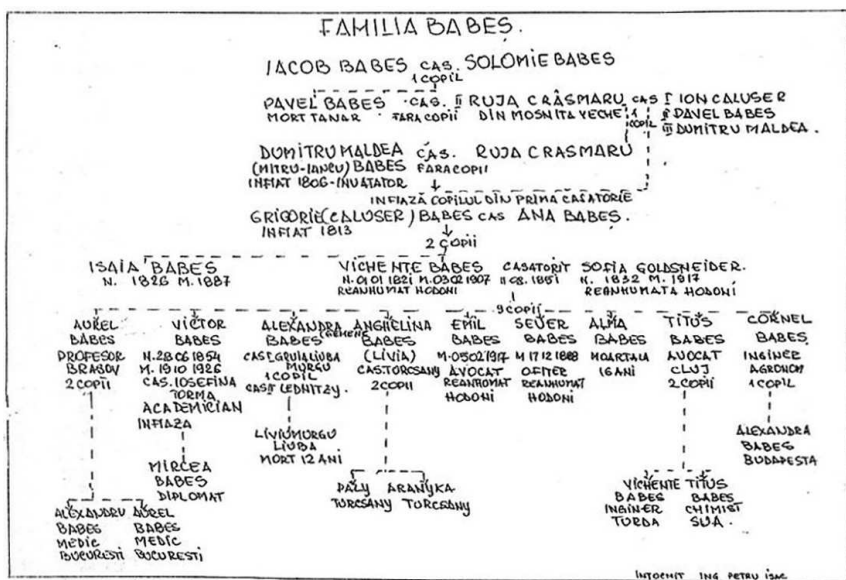
Datorită activității politice desfășurate vreme de cinci decenii, Vincențiu Babeș a fost în intimitatea frunțașilor mișcării naționale, a lui Ioan Rațiu, Vasile Lucaciu, Gheorghe Pop de Băsești, Iuliu Coroianu, Ilie Măcelariu și, cu deosebire, a fraților Mocioni. S-a manifestat amical față de unii și contradictoriu față de alții (mai ales tribuniștii i s-au opus deschis), însă relațiile cele mai sincere și deschise le-a avut cu membrii familiei Mocioni.

Dacă a înregistrat un semieșec politic în cadrul *Partidului Național Român*, prin marginalizarea la care a fost supus de tribuniștii atît el cît și Alexandru Mocioni, în schimb activitatea sa culturală a cunoscut o amplă manifestare odată cu trecerea anilor și s-a bucurat de calde aprecieri, atît din partea contemporanilor cît și a posterității.

Ampla și îndelungata activitate desfășurată pe multiple planuri pentru emanciparea națională și propășirea culturală a românilor din Banat și Ungaria, l-a determinat pe *Nicolae Iorga* să afirme că Vincențiu Babeș „prin cunoștințele sale de drept, de istorie, prin elasticitatea sa de spirit, prin ușurința sa de vorbă și prin talentul de a umbla cu oamenii mari, i-a reprezentat bine pe românii de confesia și din ținutul lor, și astfel a adus servicii neamului”¹⁶

Cunoscător al mai multor limbi (româna, germana, maghiara, franceza, latina, slavona, sîrba) Vincențiu Babeș a fost unul din cei mai de seamă cărturari și oameni de cultură ai secolului al XIX-lea. A militat pentru dezvoltarea învățămîntului românesc, a întreținut raporturi strînse cu reuniunile învățătoresți, cu învățătorii, pe care i-a sprijinit în tipărirea programelor și manualelor școlare. Originea, limba, istoria culturală și religioasă a neamului românesc au fost preocupările majore ale cărturarului bănățean.

Precum am amintit Vincențiu Babeș, în anul 1851, la Viena, s-a căsătorit cu *Sofia Goldscheider*, o tânără de 19 ani, cu care a avut 9 copii, unii născuți la Viena, ceilalți după mutarea familiei la Pesta: Aurel (viitorul chimist cu renume), Victor (faimosul microbiolog), Alexandrina, Angelina, Emil (avocat în Budapesta), Sever, Alma, Titus (avocat în Budapesta) și Cornel. A fost o căsnicie, în care bărbatul a fost elementul aspru, neștrămutat în convingeri, adept al educației spartane, iar femeia, bună, delicată, calmă, afectuoasă și plină de tact, a fost, pe scurt, elementul ponderator al vieții familiale. Se înțelege că limba maternă a copiilor a fost germana, dar blînda și înțeleapta Sofia i-a învățat și să cînte „Deșteaptă-te române!”.

Genealogia familiei Babeș

ALMA, pentru că de ea se leagă „legenda” familiei Babeș, a murit la 14 ani. Se spune că fata suferea de tuberculoză intestinală. Cert este că neputința de a-și ajuta sora în suferință, l-a determinat pe iubitorul ei frate, Victor, să abandoneze Institutul de Artă Dramatică din Budapesta și să se înscrie la Facultatea de medicină. Moartea

Almei l-a determinat pe Victor să schimbe macazul de la o relativ insignifiantă carieră de actor, spre aceea de savant, binefăcător al omenirii întregi. Poate că în această „legendă” este și tendința firească de a căuta binele chiar în răul cel mai crunt.

În familia Babeș s-au născut două fete gemene Angela și **ALEXANDRINA**. Cea din urmă s-a căsătorit cu avocatul *Gruia Murgu Liuba*¹⁷ din părțile Aninei, fecior de dascăl. Gruia și-a iubit soția și și-a venerat socrul. La ei va trage deseori Vincențiu sub pretextul căutării de „Sommerfrische”. Alexandrina a avut un copil și toate păreau că merg pe cel mai bun făgaș, însă Gruia a murit, în mod subit, la doar 32 de ani. Apoi, după câțiva ani de zile Alexandrina a pierdut și copilul. În această situație, ea se va recăsători, după cinci ani de văduvie, cu un inginer maghiar.

La pomenirea fetelor am început cu Alma, șirul băieților îl începem în chip firesc cu **SEVER**, fecior voinic, „iubitor de arme” și dueluri. A excelat în manevre militare, a câștigat premii. Dar a fost prea încrezător în organismul său robust: nu poate să fie omul tare ca stejarul. Excesul de bravură i-a atras o pneumonie și neașteptatul deces. Dintr-un necrolog, mai puțin convențional, reușim să îl cunoaștem:

„Trei ani s-a zis „husarul cel frumos”; apoi a început a fi „husarul cel brav”, dar damele, precum și ginerarii cei bătrâni îmbinau ambele epitete și-l numeau „husarul cel brav și frumos”.

Cînd călărea el în fruntea trupei prin mijlocul Sibiului, sau se preumbla, pururea net și elegant, voinic, țăpăn și elastic, pe străzile sau promenadele orașului, ochii tuturor erau pironoți asupra-i.

Apoi au început ducele, nici unul fără destulă cauză, apoi serviciile cele grele, tot cele mai grele, toate cu succes și laudă, apoi veniră manevrele cele mari de la Deva, și asupra lui, deși unul dintre cei mai tineri, căzu soarta cea mai grea; dintre ofițerii a trei regimente de husari, lui se dăde onoarea de-a executa recunoașterile strategice, el se alegea de „ochiul armatei”.

Dar asta se știa de mai înainte, o știa și el; că – cine altul decît el putea dezlega o asemenea problemă, cu atîta dibăcie!

De aceea nimeni n-a fost surprins, ci toți s-au felicitat, când după manevre, mareșalul archiduce Albrecht, în fața întregii generalități, l-a laudat și i-a strâns mâna și l-a poftit la masa sa, destingându-l și făcându-i elogiuri neobișnuite.

Astfel „bravul” a ieșit deasupra frumosului!

Dar bravura, fiică dezmerdată a zelului și a ambițiunei, și-a esaltat părinții; zel și ambițiune devenită escisivi, se încordară peste marginile naturale ale puterilor; nu-și mai concesseră nici cruțare nici odihnă, pînă ce baierile inimei se destrămară și – voinicul căzu victimă.

Încă în puține cuvinte istoria husarului nostru, locoteninte c.r. *Sever Babeș*, răposat – după suferințele grele de 8 luni – în Abbazia Istriei, în ziua de 5/17 cembrie 1888 și înmormîntat tot acolo miercuri la amiază 7/19 dec.

Am văzut un vrav de depeșe, epistole și adrese de condolență către întristata familie, și m-am întreb: „Ce atîta vorbă și vaierare pentru un om tînăr, pentru acest tînăr;” Și mi-au răspuns vravul de depeși, epistole și adrese; mi-au răspuns mai vîrtos și mai pătrunzător și convingător acei bărbați auritativi, cari chemare au și știu ce zic. Și atunci am priceput durerea și vaierarea, am priceput pe cine a pierdut familia, armata, națiunea, ce speranță a căzut în mormînt.

Cea dintîie depeșă, cu datul din 18 dec. este de la regimentul 3 de husari. Colonelul în numele tuturor ofițerilor zice amărăților părinți: „Toți cu mine își exprimă cea mai intimă doleanță, toți noi cu cea mai mare durere simțim pierderea neuitatului nostru camarad.”

Mitropolitul Miron, care tot bine îl cunoștea, depeșează bătrînului Babeș: „Jălesc cu toți amicii tăi de aici pe bravul nostru Sever. Această lovitură a sorții o simte cu tine un popor întreg, etc.”

Un ilustru ginerar român (M.T.) scrie departe din străinătate către părinți: „Sever a fost un ofițer plin de zel; el a întrecut pe ceilalți. Dar în zelul său a trecut peste marginile puterilor sale, și crudele legi ale naturei și-au reclamat dreptul fără milă. Fie-vă de mîngîiere, că noi toți stăm plîngînd la mormîntul lui!”

Un d. dr. în medicină (G.V.) zice: „De mic l-am cunoscut pe neuitatul Sever și de pe atunci i-am admirat calitățile fizice și spirituale, calități, cari în cariera sa militară sigur îl făcea să ajungă reputa-

țiunea ce frate-său Victor a ajuns deja în cariera științei.”, etc.etc.

În fine iată cum un ilustru magnat maghiar, contele Carol de Szapáry, căpitan la marină, amic al familiei, care tocmai sosise cu vasul său din lumea nouă la Fiume și alergase la Abbazia, într-ajutor desperatei mame, – iată cum descrie trista solemnitate funebreală într-o epistolă către dr. Emil Babeș, fratele răposatului: „Sunt pătruns de cea mai intimă condolență pentru tine și iubita-ți familie. Cred că-ți va fi spre oarecare mîngîiere a afla, că era o zi încîntătoare; în conduct multă lume. Coșciugul îl purtau 6 subofițeri și cînta muzica militară, vinită din Fiume cu un vagon separat și cu mulți ofițeri. Multe prea frumoase cununi de la dame și familii; toate făceau mărturie, cît de scump și iubit a fost răposatul tău frate tuturor cîți l-au cunoscut. Mormîntul său este pe o terasă înclinată spre mare, de la intrarea în cimitir îndată la stînga, în umbra a 6-7 arbori de lauri, astfel că ramurile acestor lauri îl îmbrățișează și acoperă. Ce frumos, prietenos și plăcut mod de odihnă acesta!” etc.

Va să zică, laurii după cari a însetat, viața i-a denegat, dar moartea, mai dreaptă, i-a oferit în abundență! Ce ironie a sorții. Pe acela, care cît a trăit, de zel și ambițiune n-a mai odihnit unde l-a depus să odihnească – pentru vecie!

Ceremoniile și rugăciunile bisericești le-a îndeplinit protoiereul castrens român gr-or. din Fiume asistat și de un capelan castrens.

Trist, dar nu fără o frumusețe, o poezie totul și totuși totul desertăcine, umbră și fum!

„Husarul nostru” a fost și – nu mai e...”¹⁸

Cornel și Titus, apropiați ca vîrstă, par să fi fost nedespărțiți în copilărie. Viața, și desigur înclinațiile lăuntrice, i-au dus însă pe căi foarte diferite. **CORNEL** avea purtări gingașe, de fetiță. Nici ambiții mari nu a vădit. A făcut totuși o școală de „agricultură academică” și și-a aflat liniștea potrivită firii lui, pe moșia *Mocioneștilor*. Se pare că a avut un copil, Alexandru, pierdut prin Budapesta.

Despre **TITUS** se spune că a fost foarte ager la învățătură. După meserie s-ar părea că și-a urmat tatăl. Este, după Emil, al doilea avocat din cei nouă copii. Mult timp și-a făcut stagiatura în cabinetul

avocațial al fratelui său. Titus Babeș a fost un membru activ al comunității românești din Budapesta. A luat parte și a fost un membru activ la manifestările culturale și bisericești din capitala ungară. A fost membru fondator al Capelei Române Ortodoxe din Budapesta, care s-a constituit în 1900.

În 1912, în cadrul sărbătorilor jubiliare legate de semicentenarul Societății „Petru Maior” din Budapesta, s-a constituit o societate, care a avut drept scop fondarea unui internat românesc la Budapesta. Înaintea serbărilor, în mai multe reviste, a apărut apelul lui Emanuil Ungureanu. Ideea constituirii internatului îi aparținea lui. În cadrul ședinței jubiliare a Societății „Petru Maior” s-a dezbătut proiectul lui Emanuil Ungureanu. Cu ocazia serbărilor jubiliare s-a și constituit „Comitetul societății pentru internat” și s-au subscris cam vreo 22 mii coroane. Inițiativa lui Emanuil Ungureanu a avut un mare succes. La această inițiativă s-a alăturat activ și Titus Babeș. S-a înscris ca membru fondator. *Fondatorii erau (400 cor.):* Dr. Iuliu Maniu; Dr. Ludovic Meheș (Budapesta); **Dr. Titus Babeș (Budapesta)**; Dr. Aurel Cioban (Lugoj); Dr. Iosif Popovici (Budapesta); Dr. Isidor Pop; Dna Alma Pop n. Maior; Dna Aurelia Vulcan (Oradea).

A fost ales ca secretar al *Comiteteului societății pentru internatul studenților universitari din Budapesta*. Conducerea a fost aleasă în felul următor: Președinte: dr. Emanuil Ungureanu;

Vicepreședinte: Dr. Alexandru Vaida-Voevod; **Secretar: Dr. Titus Babeș**; Cassier: Dr. Gheorghe Bilașcu.¹⁹

În timpul primului război mondial, Titus Babeș, s-a stabilit la Cluj, departe de cuibul părintesc. El a fost apreciat și în acest oraș, fiind considerat o personalitate de seamă a Clujului.

A făcut parte, alături de celelalte personalități ale orașului din *Comitetul de direcție al Operei din Cluj*: dr. Iuliu Moldovan, Emil Hațieganu, dr. Titus Babeș, dr. Onisifor Ghibu (care, alături de Valeriu Braniște, a făcut pașii decisivi pentru fondarea Universității românești din Cluj). Avea relații bune cu scriitorul Emil Isac.

Titus Babeș a murit în 1925. În presa vremii a apărut un necrolog scurt, intitulat:

„S-a dus un suflet artist...”

Dr. Titus Babeș din Cluj, frate cu marele nostru savant *Prof. Dr.*

Victor Babeș, a plecat dintre noi. Era bun român, suflet de artist și distins cărturar.

Nu pot uita prima lui vizită ce mi-a făcut, în Cluj, când, cu o gingăție fără de pereche, mi-a vorbit de crearea în Cluj, împreună cu Emil Isac și Marțian din Năsăud, a unui institut pentru colecționarea obiectelor de artă, – de arta românească în special –.

Zicea dînsul: „este atîta bogăție de artă în sînul familiilor ungurești, care se expatriază, sunt atîtea comori de artă românească la țară, cari sunt astfel o avere moartă acolo, atîtea obiecte lucrate și resfrînte din caracterul etnic al neamului nostru, că este un mare păcat să le neglijăm: iar Marțian, cu patima lui covîrșitoare de culegător de monede și obiecte de artă veche, ne va fi un prețios tovarăș.”

Iată cum vibra în taina sufletul lui, iată cum simțea, cum grăia marele român și artist, nouă, predispușii la aceste doruri sufletești, iată cum căuta să afirme caracteristica artei noastre naționale.

Plecînd atunci, mi-a oferit fotografia lui *Avram Iancu*, simbolul neamului românesc, păstrată de la tatăl său.

Ca o pioasă datorie, reamintindu-mi aceste fapte mărunte, petrecute în Cluj, evoc memoria acestui bun român, suflet de artist și cercetător neobosit, pentru acei cari nu l-au cunoscut.

G. B.”²⁰

Titus Babeș a avut 2 copii, unul dintre ei, botezat Vichentie, a făcut carieră de inginer la Turda. Celălalt, Titus, a devenit chimist și și-a căutat norocul prin Statele Unite.

Dintre cei nouă copii ai familiei lui Vicențiu Babeș, următorii au realizat o carieră științifică demnă de atenție: *Aurel*, *Victor*, *Emil* și *Angela*. La fel, și un nepot de al său, *Aurel A. Babeș*, care a devenit savant de renume mondial.

AUREL (1852–1925), a devenit chimist. A urmat studiile liceale la gimnaziul real din Budapesta (azi liceul Toldy Ferenc). După studiile făcute la Budapesta și la Heidelberg a devenit profesor la liceul din Brașov (1879). De aici, în 1884, a fost chemat la Facultatea de Medicină din București. În 1900 a devenit profesor în științe biochimice.

Cînd fratele său Victor Babeș a fondat Institutul de Bacteriologie, la care a lucrat alături de dînsul, a devenit șeful laboratorului de chimie. Împreună au scris mai multe cărți și studii științifice.

EMIL (1858–1917), a devenit avocat de renume la Budapesta, a redactat o revistă și a fost cunoscut ca reprezentant al politicii naționale române moderate. Întreaga sa viață a fost legată de Budapesta. *Emil Babeș* s-a născut în 1858 la Viena. Timp îndelungat a fost jurisconsult al Mitropoliei Ortodoxe Române de la Sibiu și a fost încredințat cu susținerea tuturor proceselor cu Biserica sîrbă după despărțirea ierarhiei românești de cea sîrbească. A scris mai multe cărți și a publicat în mai multe reviste române și maghiare din Transilvania și Ungaria. A scris în legătură cu legile școlare și cu naționalitățile din Ungaria și un studiu *Asupra situației românilor din Ungaria*. A semnat cu pseudonimul Argus. În 1909 și-a publicat cartea intitulată *Diagnoza*.

În calitatea sa de apărător în procesele Mitropoliei de la Sibiu cu Patriarhia sîrbească, pentru partajarea bunurilor după despărțirea celor două ierarhii, a corespondat foarte mult cu Miron Cristea, fie cînd acesta era asesor consistorial la Sibiu, fie atunci cînd a ajuns episcop la Caransebeș (1910–1920). Arhivele păstrează și unele scrisori către mitropolitul Miron Romanul, legate mai ales de partajarea bunurilor fundației Trandafil, care a dat foarte multă bătaie de cap la acea vreme.²¹

Tot Emil Babeș a fost avocatul procesului în ce privește Biserica Greco-Valahă din Budapesta, susținut de *Alexandru Mocioni* și de comitetul bisericesc. Babeș s-a documentat foarte detaliat încît, în 1910, a și publicat un volumaș intitulat *A pesti Görög-Oláh egyházközség története*.

Emil Babeș a devenit unul dintre conducătorii Parohiei Ortodoxe Române din Budapesta, constituită în anul 1900. A fost ales membru în repetate rînduri în comitetul bisericesc. A contribuit cu o sumă considerabilă la fondul zidirii Bisericii Românești din Budapesta. Emil Babeș, pînă la moartea sa, survenită în 1917, a fost un susținător a vieții național-culturale românești din capitala ungară.

ANGELA, (1856–1930) fata mai mare, a terminat farmacologia la Universitatea din Pesta și a trăit cu familia la Gödöllő, fiind bună prietenă cu Sisi, *Elisabeta*, regina Ungariei. Tînăra inteligentă, foarte arătoasă, călăreață desăvîrșită, a fost un partener deosebit de conversații, avînd cunoștințe solide atît din științele reale, cît și din cele umaniste. Angela a avut acces la curtea vieneză prin intermediul împărătesei Sisi și însuși *Franz Josif* îi acorda adesea atenție.

Nepotul lui Vincențiu Babeș, fiul lui Aurel, **Aurel A. Babeș** (1886–1962) a fost un om de știință foarte renumit. S-a născut în 1886, în România. A colaborat cu unchiul său. A participat la redactarea cursului de anatomie patologică specială, în două volume (1922–1925), a lui Victor Babeș și a colaborat la lucrările sale despre pelagră. Din 1928 a condus Societatea de Anatomie și Studiul Cancerului, care continua vechea Societate Anatomică a lui Victor Babeș. A introdus în practică metoda citodiagnosticului cancerului de col uterin (1927), recunoscută azi ca anterioară metodei Papanicolau. A avut lucrări în domeniul patologiei tifosului exantematic, cancerului experimental și, împreună cu C.I. Parhon, în domeniul endocrinologiei glandelor salivare.²²

În 1928, dr. Aurel A. Babeș a publicat, într-o revista franceză, un articol în care propunea, în premieră, o metodă de diagnosticare a cancerului neinvaziv de col uterin, prin intermediul frotiului. A descris modalitatea de prelevare, de fixare. Din păcate, nefiind vorba de o revistă de limbă engleză, articolul nu a făcut valuri, iar Aurel A. Babeș nu a mai publicat altceva pe acest subiect, după cum a povestit profesorul Radu Vlădăreanu.

În 1954, medicul grec Georgios Papanicolau – care, „spre norocul lui, emigrase în SUA” – a publicat un articol pe aceeași temă, dar într-o revistă americană. Medicul grec a fost nominalizat de cinci ori la premiul Nobel pentru metoda propusă, dar nu a cîștigat, și asta pentru că profesorii din Suedia, care, știau de activitatea lui Babeș, ar fi ținut cont de faptul că Papanicolau nu a menționat niciodată contribuția predecesorului său. Însă nu a fost niciodată clar dacă medicul grec a avut cunoștință de existența lucrării lui Babeș, chiar dacă biblioteca universității în care lucra deținea o copie a articolului

din 1928, pentru că specialistul a încetat din viață înainte de vreo discuție lămuritoare.

Peste ani, profesorul newyorkez Leopold Koss, de la Albert Einstein College of Medicine, considerat unul dintre fondatorii citopatologiei, a spus că articolul profesorului Babeș este excelent, iar metoda descrisă de el este mult mai bună decât cea a profesorului Papanicolau. Se spune că Aurel A. Babeș a fost conștient de mare reputație internațională pe care Georges Papanikolaou a câștigat-o spre deosebire de el. Într-un spirit de recunoaștere și corectitudine, România când se referă la testarea de col uterin o numește „Methoda Babeș-Papanicolaou” în onoarea lui Babeș.

În Anglia a existat o societate, care lupta contra cancerului. Președintele acestei societăți a fost însuși regele Angliei. Această societate, în 1932, l-a ales ca membru al ei pe tânărul profesor român dr. Aurel A. Babeș, pentru frumoasele sale lucrări pe terenul bolii cancerului.²³

Aurel A. Babeș s-a căsătorit în 1930 cu o colegă, medic ginecolog, Lucia Șerbănescu. Ei au adoptat o fetiță, care a devenit cântareată de operă. Babeș a murit la 74 de ani, la București, în 1961.

Din cei nouă copii ai lui Vincențiu Babeș s-a remarcat, în mod deosebit, **VICTOR** (1854–1926). Victor Babeș (personalitate al căruia nume îl poartă Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj) a fost unul dintre marii oameni de știință ai veacului său, bacteriolog de renume internațional. A scris în jur de o mie trei sute de studii, articole, monografii. Spre deosebire de mulți bacteriologi ai epocii – care considerau că îmbolnăvirile sunt cauzate în exclusivitate de bacterii, – el a atras atenția deja în primele articole ale sale asupra importanței reacțiilor organismului uman. Babeș și-a înscris numele în istoria științei prin concepția sa de integrare prin combinarea aspectelor microbiologice și histopatologice, prin abordarea *patomorfologică a procesului contagios* și prin descrierea a peste 30 de microbi.²⁴

S-a născut la Viena în 1854, ca al doilea din cei nouă copii ai lui Vincențiu Babeș. Însă, cu toate că s-a născut în capitala imperiului austriac iar limba maternă i-a fost germana, Babeș nu s-a rupt de limba română. Tatăl său, om politic de seamă al Banatului, a pretins

ca fiii săi să învețe limba română, așa că Victor a făcut câteva clase de gimnaziu la Lugoj.

Sora cea mică, Alma, a murit de tuberculoză abdominală la vârsta de 14 ani. La capătul patului ei, Victor, fratele ei mai mare, student la Institutul de Arta Dramatică din Budapesta, își frîngea mîinile de durere și de neputință. În momentul în care sufletul surorii lui a părăsit trupul, Victor și-a jurat că va veni în ajutorul oamenilor bolnavi. Victor Babeș a renunțat atunci la Institutul de Arta Dramatică din Budapesta și s-a înscris la Facultatea de Medicină de aici. Ani de-a rîndul a fost bursierul *Fundației Gojdu*. În timpul studenției a fost vicepreședintele *Societății „Petru Maior” din Budapesta*. Victor Babeș, ca și ceilalți membri ai familiei sale, a ajutat și susținut, pînă la moarte, chiar și material, acțiunile național-culturale românești din capitala Ungariei.

În activitatea profesorului Victor Babeș deosebim două perioade: una budapestană și alta bucureșteană. Prima, la fel de rodnică în rezultate, o putem considera ca o perioadă de pregătire în vederea marilor descoperiri ulterioare.

Studiile medicale le-a început la Budapesta, unde s-a distins prin calitățile sale intelectuale și cunoștințele sale, neobișnuite, pentru un student. Încă era student cînd a fost ales membru al *Societății științelor naturii din Budapesta*.²⁵ Ca student în anul II, el a început activitatea științifică sub conducerea profesorului Scheuthauer.

După aceea Babeș a părăsit Budapesta pentru a se înscrie la Facultatea de Medicină din Viena, unde și-a terminat studiile medicale, obținînd diploma de medic, în 1878.

Drept recunoaștere a strălucitei sale pregătiri profesionale, încă înainte de a fi promovat doctor în medicină, la 1876, el a fost numit la Budapesta asistentul profesorului Scheuthauer Gusztáv, titularul Catedrei de Anatomie Patologică. Babeș a lucrat aici 7 ani, timp în care a dobîndit vaste cunoștințe de anatomie și histologie și totodată a început să se orienteze spre noua ramură medicală – bacteriologia. Străduințele lui Babeș în domeniul bacteriologiei au fost sprijinite de profesorul Korányi, care i-a organizat special un laborator în clinica lui. Un asemenea laborator legat de activitatea clinică a fost un lucru puțin obișnuit în acele timpuri. În 1881 Ba-

beș a fost numit doctor-docent în histopatologie. Această numire, ascensiunea sa universitară, precum și trimiterea lui în străinătate, pentru a-și desăvîrși pregătirea profesională, s-au datorat calităților sale excepționale. Ajutat de cercurile medicale progresiste din capitala Ungariei (în fruntea cărora stătea Markosovszky Lajos, Bókay János, Balogh Kálmán, Korányi Frigyes), Victor Babeș a fost trimis în cursul anilor 1882–1883 și 1884–1885 cu bursă de stat, spre a studia în străinătate la universitățile și clinicile din Europa, de la Würzburg, Tübingen, München, Heidelberg, Strassbourg și Paris. În urma descoperirilor lui *Louis Pasteur*, a fost atras de microbiologie și a plecat la Paris, unde a lucrat un timp în laboratorul lui Pasteur, apoi cu *Victor Cornil*. Împreună cu acesta a publicat primul tratat de bacteriologie, intitulat *Les bactéries et leur rôle dans l'anatomie et l'histologie pathologiques des maladies infectieuses* (1885). Lucrarea celor doi reprezintă actul de naștere al bacteriologiei ca materie.

Pentru această lucrare, Babes și A.V. Cornil au fost premiați de Academia Franceză de Medicină. După apariția tratatului de bacteriologie, medicul român a devenit cunoscut, la doar 31 de ani, pe plan mondial, ca părintele acestei discipline. Între anii 1885–1886 Babeș a lucrat la Berlin în laboratoarele lui *Rudolf Virchow* și *Robert Koch*, bacteriologi celebri în lume. Victor Babeș a fost invitat să se stabilească și să lucreze în toate aceste centre științifice de renume. Totuși nu s-a stabilit.

După întoarcerea lui, Babeș a continuat să conducă laboratorul de bacteriologie al clinicii Korányi.²⁶

Etapa budapestană a lui Babeș s-a caracterizat din punct de vedere științific printr-o activitate prodigioasă, cu rezultate consemnate într-o operă medicală vastă. În studiul despre activitatea lui Babeș la Budapesta, prof. Haranghy L. spune că "Din 1877 pînă în prima jumătate a anului 1887, adică timp de circa zece ani, Babeș a scris 58 de lucrări. În acest număr nu sînt cuprinse articolele scrise în ambele limbi, critici scurte, prelegeri științifice la diferite societăți, luări de atitudine, articole de sinteză publicate în presă etc. Din lucrările lui, 26 au apărut în limba maghiară, în revista *Orvosi Hetilap*."²⁷

Babeș a desfășurat o vie activitate și pe tărîm social, fiind una dintre personalitățile cele mai active ale vieții medicale din capitala

Ungariei. El a participat regulat la ședințele Societății medicilor, la Congresul medicilor și naturaliștilor maghiari. A prezentat la ședințele acestor societăți comunicări, prelegeri și a participat la discuții, în jurul diferitelor probleme medicale. În anul 1885 Babeș a primit postul de profesor la Catedra de Histopatologie din cadrul Universității din Budapesta.

În 1886 a fost trimis din nou în străinătate, la Paris, ca să studieze lângă Pasteur metodele vaccinări împotriva turbării. Întors în țară, Babeș a comunicat rezultatele călătoriei sale de studiu la ședința Societății medicilor. Pe baza experienței câștigate în străinătate, au început lucrările experimentale și organizatorice pentru aplicarea în Ungaria a vaccinurilor antirabice. În acest domeniu Babeș a lucrat în colaborare cu Hőgyes Endre. Între cei doi cercetători s-a cimentat o prietenie profundă și, așa cum arată prof. Haranghy: "cercetările lor au făcut cunoscute numele amândurora în toată țara". De altfel Babeș a avut strânse legături de colaborare și cu alți membri ai corpului didactic de la facultatea de Medicină din Budapesta, cu care a elaborat unele din lucrările lui. Astfel, a scris în colaborare cu profesorii Korányi, Bókay, Irsai și Hutyra.²⁸

Lucrările științifice și filozofice ale lui Babeș scrise pînă la 1887, data mutării sale la București, denotă o profundă și originală gândire științifică, un spirit critic. În 1886 literatura medicală maghiară s-a îmbogățit cu o valoroasă lucrare de bacteriologie. În colecția „Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Könyvtára”, care s-a bucurat de mare popularitate în cercurile medicale, a apărut lucrarea lui Victor Babeș *A bakteorológia rövid tankönyve* (Manual scurt de bacteriologie). Acest manual, primit cu satisfacție și recunoștință, constituie prima lucrare sistematică și completă de bacteriologie în literatura medicală maghiară. Revista medicală *Orvosi Hetilap* a publicat în nr. 9 din 1887 o recenzie foarte elogioasă despre bacteriologia lui Babeș.²⁹

Precum am amintit, în activitatea profesorului Victor Babeș deosebim două perioade: una budapestană și alta bucureșteană. În perioada în care a fost profesor la Budapesta, unde a avut și un institut de cercetări, Victor Babeș a cunoscut-o pe Iosefina Torma,

fata academicianului Iosif Torma, o unguroaică din Ardeal, care i-a devenit soție. Cununia lor a avut loc la Biserica Ortodoxă Greco-Română din piața Petőfi, pe data de 1 mai 1886. Nașul de cununie al lui Babeș a fost *Alexandru Mocioni*. Soții Babeș au locuit într-un apartament din strada Magyar nr. 10. Au avut o casă deschisă. Mulți români s-au întâlnit aici la unele recitări și matineuri.

În timpul perioadei din Budapesta, Babeș s-a implicat în faimosul proces de omor ritual de la *Tiszaeszlár*, înscenat de cercurile reacționare din Ungaria (1882–1883). Reacțiunea a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a dovedi temeinicia acuzării născocite și vinovăția inculpaților. În acest scop s-au falsificat expertizele medico-legale. Forțele progresiste ale Ungariei au cerut sistarea imediată a rușinosului proces. Nereușind însă să-l împiedice, apărarea, condusă de scriitorul și juristul *Eötvös Károly*, s-a străduit să dovedească totala netemeinicie a învinuirii și nevinovăția deplină a acuzaților. Pentru aceasta, având nevoie de un anatomopatolog cu mare experiență și cu un orizont larg, Eötvös a recurs la serviciile lui Victor Babeș, care a acceptat imediat, fără nici o condiție, sarcina grea și de mare răspundere. În contraexpertizele sale, Babeș a adus o serie de argumente puternice, irefutabile, care, folosite cu succes de apărare, au contribuit la năruirea învinuirii mincinoase de omor ritual. Acuzații au fost achitați, iar procesul s-a terminat deplorabil pentru reacțiunea maghiară, care a suferit astfel o gravă înfrângere. După cum reiese clar din renumita lucrare a lui Eötvös Károly, *A nagy per* (Marele proces), în această luptă un rol important i-a revenit lui Babeș.³⁰

Activitatea budapestană a lui Babeș a luat sfârșit o dată cu mutarea sa la București (1887). El a trecut Carpații la invitația guvernului român de a organiza Catedra de Anatomie Patologică și Bacterologie a Facultății de Medicină din București. Plecarea sa a fost asigurată printr-un concediu legal, care i-a fost acordat de autoritățile universitare și ministeriale maghiare. Ultimul său concediu trebuia să expire la 1 ianuarie 1889, după care termen, în cazul neîntoarcerii lui la Budapesta, i s-a pus în vedere că se va considera vacantă catedra sa. Babeș nu s-a mai întors la Budapesta. Hotărîrea lui de a rămîne la Facultatea de Medicină din București a fost definitivă și

în consecință el și-a prezentat demisia din funcția pe care a avut-o în cadrul învățământului medical maghiar. Revista *Orvosi Hetilap* din 3 martie 1889 a publicat știrea potrivit căreia „Profesorul Victor Babeș, profesor extraordinar de histopatologie și-a înaintat demisia de la această catedră” (p. 128). Corpul profesoral de la Universitatea din Budapesta a privit cu înțelegere misiunea lui Babeș la București și a regretat sincer plecarea lui. Într-un articol nesemnat, apărut în aceeași revistă, se scria următoarele: „Plecarea lui nu o putem lua în nume de rău... este un fapt îmbucurător că un elev al Universității din Budapesta a primit o asemenea misiune importantă și ne vom bucura dacă speranțele sale privitoare la muncă și rezultatele ei se vor realiza și va reuși... să se ridice prin cercetările sale tot mai sus, spre folosul nostru al tuturor.”³¹

Victor Babeș a fost invitat să se stabilească și să lucreze în centre științifice europene de renume. Rugămințile tatălui său însă l-au adus pe Victor Babeș pe meleagurile României. Documentele care s-au păstrat de atunci arată ca *Vinčențiu Babeș* i-ar fi scris fiului său că este nevoie de el la Facultatea de Medicină din București, abia înființată. Celebru în Europa, unde ziarele îl menționau deseori, Babeș a renunțat la faima mondială pentru a ajuta școala românească de medicină. În 1887 Victor Babeș a venit ca profesor la catedra de Anatomie Patologică și Bacteriologie a Facultății de Medicină din București. În același an, pe 28 aprilie, a fondat Institutul de Patologie și Bacteriologie din București, cel mai vechi institut științific medical din România, care astăzi îi poartă numele.

În acest institut, care i-a fost și locuința, a descoperit cele peste 50 de microorganisme, pentru care astăzi este celebru. Deși primul vaccin împotriva turbării a fost descoperit de Pasteur, medicul român a perfecționat metodele de tratament ale acestei boli. În întreaga lume se folosește acum tratamentul antirabic al lui Babeș, deși acest lucru nu este cunoscut.

În 1892, Victor Babeș a devenit membru corespondent al Academiei Franceze, iar cu un an mai târziu a fost numit membru al Academiei Române, unde a fost coleg cu tatăl său, *Vinčențiu Babeș*.

Victor Babeș este autorul primului model raționalizat de termostaț, al unor metode de colorare a bacteriilor și a ciupercilor din

culturi și din preparate histologice. Este „părintele” corpusculilor care îi poartă acum numele și al unui gen de paraziți, Babesia, care produc o boală rară și fatală – babesioza. Datorită multiplelor sale studii și a marilor contribuții în medicină (microbiologie, hematologie, neurologie), este considerat nu numai întemeietorul medicinei moderne, ci și unul dintre cei mai mari savanți ai lumii medicale.

Victor Babeș a fost promotorul concepției morfopatologice despre procesul infecțios, orientare medicală bazată pe sinteza dintre bacteriologie și anatomia patologică.

A primit trei premii din partea Academiei Franceze, pentru lucrări considerate de valoare și în zilele noastre. A inventat metode de diagnostic valabile și astăzi în medicina mondială. A descoperit peste 50 de microorganisme, iar multe dintre ele îi poartă numele. A scris primul tratat de bacteriologie din lume. A înființat, în România, primul institut de cercetare științifică medicală. Tot Victor Babeș a pus bazele publicațiilor *Analele Institutului de Patologie și Bacteriologie* (1889), *România medicală* (1893) și *Archives des sciences médicales* (1895).

Victor Babeș a publicat circa 1300 de lucrări și articole științifice. În 1900 a înființat la București *Societatea Anatomică*, care a dat un puternic impuls studiilor anatomo-clinice din România. În 1913 a contribuit la combaterea epidemiei de holeră din Bulgaria, preparând un vaccin antiholeric. În 1919 a fost numit profesor la Universitatea din Cluj, nou înființată, care în parte îi poartă numele.

Prin cercetările sale în domeniul bacteoriologiei, anatomiei și histologiei patologice, iar mai târziu în domeniul imunologiei și epidemiologiei, Babeș a îmbogățit nu numai medicina maghiară și românească, dar și cea europeană. De numele lui se leagă numeroase și fundamentale descoperiri, dintre care unele au deschis drumuri noi în dezvoltarea medicinei. După Pasteur, Babeș a fost unul dintre cei mai autorizați specialiști în problema turbării.

Babeș a luptat pentru aplicarea cuceririlor științei în scopul îmbunătățirii vieții oamenilor. A studiat cauzele bolilor cu extindere în masă (pelagra, tuberculoza etc.), punând în lumină și rădăcinile sociale ale acestora. S-a preocupat îndeaproape de problemele medicinei profilactice (alimentarea cu apă a orașelor și satelor,

organizarea științifică a luptei antiepidemice etc.). Ca director al Institutului care îi poartă numele, Babeș a abordat unele din problemele medico-sociale ale acelor vremuri, cum ar fi problema pelagrei, și a formulat soluții realiste privind organizarea medicală a țării, preconizînd organizarea unui Minister al Sănătății.

În jurul vârstei de 70 de ani, Babeș era încă la conducerea Institutului, dar i se pregătea „debarcarea”. De inimă rea, profesorul s-a îmbolnăvit. Nu putea să stea departe de institutul, pe care îl fondase și pe care îl conducea de atîția ani. În noaptea de 18 spre 19 octombrie 1926, după ce a terminat încă o lucrare științifică, profesorul a plecat dintre cei vii, dintre oamenii, pentru care s-a luptat toată viața să-i ajute, să nu sufere. A fost înmormîntat în curtea Institutului, dar cedarea unei părți din instituție a făcut că acum mormîntul său să fie în curtea vecină, cea a Institutului Cantacuzino.

Victor Babeș a locuit într-un apartament din Institut, împreună cu soția și cu fiul lor **MIRCEA**. După moartea savantului, Mircea Babeș (1898–1968), unicul fiu al său, diplomat de carieră, în buna tradiție a diplomației românești interbelice, cu state de serviciu la misiunile României din Varșovia, Washington și Moscova, și-a construit o locuință, în anii 1928–29, în zona Pieții Dorobanți din București. Acest imobil adăpostește toate obiectele, de care era înconjurat Victor Babeș în apartamentul său de la institutul, care îi poartă numele și în care savantul a locuit vreme de 39 de ani, din 1887 pînă la moartea sa, în anul 1926.

În 1955 Mircea Babeș, sfătuit de către profesorul C.I. Parhon, unul dintre studenții tatălui său, donează parterul casei statului român în vederea construirii unui muzeu memorial, pe care tot el îl va conduce pînă la moartea sa, în anul 1968. În iulie 1986, soția lui Mircea, Sofia Babeș, lasă prin testament Primăriei Capitalei și etajul casei, care devine astfel integral păstrătoarea memoriei marelui savant.

Mircea Babeș, organizatorul inițial al muzeului, a avut grijă nu doar de memoria tatălui său, ci și de cea a bunicului său, Vincențiu Babeș (1821–1907), lider al mișcării de emancipare națională a românilor din Transilvania și Banat, avocat, deputat în repetate rînduri în Parlamentul de la Budapesta, membru fondator al

Academiei Române, ce a scris mult și a corespondat intens cu alte personalități, implicate în lupta națională a românilor de peste Carpați. Muzeul Babeș posedă o parte din această corespondență, în special cu membrii familiei *Mocioni*, prieteni și parteneri politici ai lui Vincențiu Babeș.

Dintre cei nouă copii ai lui Vincențiu, nu doar Victor a cunoscut luminile succesului, ci și fratele său, Aurel Babeș, un strălucit chimist, dar mai cu seamă fiul acestuia, Aurel A. Babeș, inventatorul testului de cancer de col uterin, mult mai bine cunoscut sub numele de testul Babeș-Papanicolau.

Tot cu ajutorul documentelor (diplome, certificate de absolvire, manuscrise, fotografii), sînt prezentate în muzeu și etapele de formare ale tînărului Victor Babeș, în școlile de la Lugoj, Budapesta și Viena, specializările de la Berlin și Munchen, stagiul petrecut la Paris, în preajma marelui savant Louis Pasteur. La loc de cinste se află primul tratat de bacteriologie din lume, datînd din anul 1885, scris de Victor Babeș împreună cu chimistul francez Andre-Victor Cornil. Lucrarea celor doi reprezintă o sinteză a descoperirilor făcute pînă atunci în domeniul bacteriologiei, fiind scrisă în cea mai mare parte de către savantul român, care avea și cunoștințele necesare în domeniu.

În anul 1892, Victor Babeș a devenit membru al Academiei de Medicină de la Paris, iar un an mai tîrziu a fost ales membru al Academiei Române, unde a fost coleg cu tatăl său, Vincențiu. Cărțile, articolele, tratatele, corespondența etc. aflate în patrimoniul muzeului Babeș surprind o deosebită și neobosită activitate științifică, întinsă pe durata a mai bine de patru decenii și care cuprinde peste 1300 de lucrări publicate. Diplomele, medaliile și decorațiile, la loc de cinste aflându-se „Legiunea de Onoare”, primite de marele savant de-a lungul vieții, stau de asemenea mărturie a recunoașterii, de către contemporani, a valorii și importanței operei sale. Atmosfera muzeului este întregită și de obiectele care definesc valențele mai puțin cunoscute ale omului Babeș. Masivul birou de mahon precum și spectaculoasa bibliotecă supraînălțată, cu un triptic de oglinzi, sunt realizate după schițele savantului, primul într-un atelier de tîmplărie din Munchen iar a doua la București. Masa de bronz și

porțelan de Sevres, tablourile aparținând Școlii Italiene din veacul al XVIII-lea, porțelanurile de Saxa, Galle-urile, candelabru de Murano, tapiseriile, covoarele, argintăria etc. configurează atmosfera unei case ce denotă bunul gust și simțul artistic al savantului. De mare valoare artistică este și tabloul semnat de marele pictor rus Ivan Aivazovski (1817–1900) precum și bustul realizat de unul dintre discipolii lui Auguste Rodin, Alfred Boucher (1850–1934).

Muzeul Babeș este un loc, în care vizitatorii se pot întâlni, nu doar cu amintirile legate de viața și activitatea prestigiosului om de știință, ci și cu atmosfera familială și spiritul în care au fost concepute marile sale descoperiri.

Familia Babeș este una din cele mai distinse familii române din Banat și Ungaria. Este o familie care a intrat în istorie. În timpul Imperiului Austro-Ungar, cetățenii de naționalitate română au fost cei mai ostracizați dintre toate naționalitățile. Mulți intelectuali din acea vreme, nemulțumiți de umilința la care erau supuși, s-au răzvrătit și au luptat prin diferite mijloace, pentru a obliga autoritățile imperiului bicefal, să le ofere românilor drepturi egale cu ale celorlalte comunități etnice. Una dintre cele mai renumite familii din rîndul căreia s-au ridicat generații de intelectuali celebri, luptători neînfricați pentru drepturile românilor din Banat, a fost și familia Babeș, alături de familiile Hurmuzachi, Gojdu și Mocioni.

Vincețiu Babeș a fondat și inițiat multe lucruri, dar ceea ce a întemeiat indiscutabil a fost o familie. Poate că nici înainte și, cu siguranță după el, nimeni nu a izbutit să aibă o familie atît de numeroasă, de încheată. Membrii acestei familii au fost oameni deosebiți, darnici, patrioți, iubitori de neam.

Familia Babeș a jucat un rol de frunte în viața românilor din Ungaria, fiind cunoscută, ca una din cele mai prestigioase familii românești din Budapesta. Membrii acesteia au fost mari politicieni, savanți, filantropi, susținători ai culturii române. Prin activitatea lor, au intrat în istoria național-politică a Banatului, au făcut istorie pentru români. Un lucru este cert, întreaga familie Babeș a slujit cu devotament interesele românilor, motiv pentru care povestea lor trebuia scrisă și cunoscută.

ANEXE

1

Hymen

Dl. Dr. Victor Babeș, distinsul profesor la Facultatea de medicină a Universității din Budapesta, astăzi: 1 mai își va serba cununia cu domnișoara *Iosefina Torma*, fiica dlui Carol Torma profesor la aceeași universitate; cununia va avea loc după miezăzi la 6 ore, în Biserica greco-română din Budapesta; naș va fi dl *Alexandru Mocioni*.

[*Familia*, 1886, nr. 16, p. 195.]

2

Conferința dr.-lui Babeș

Nu departe de Domița Bălașa, tot pe malul Dîmboviței, în localul de mai-nainte al tipografiei statului, care de atunci a căpătat un palat nou mai în sus pe acelaș mal, se află instalat Institutul de bacteriologie.

Institut nou și acesta, dar cu mare viitor, căci în fruntea lui se află ca director o celebritate europeană, dl dr. Victor Babeș.

Se știe că dl dr. Babeș, încă în timpul cînd se afla în Budapesta, ș-a făcut un nume atît de bun în lumea învățaților francezi, încît Pasteur a scris răposatului ministru de Culte Trefort ca din Ungaria pe Babeș să-l trimită pentru a studia vindecarea turbării. Acviziția lui pentru fondarea unui institut de bacteriologie în București a fost una din cele mai fericite inspirațiuni ale acelora cari conduceau atuncea destinele României. Azi dr. Babeș este o fală a Bucureștilor și institutul condus de dînsul, o școală model, de care puține țări au.

Bacteriologia este un ram nou al medicinei, care numai în timpurile din urmă a început a fi studiată mai cu de-amănuntul. Unul din cei ce pe terenul acesta ș-a făcut un nume cunoscut de toți oamenii de specialitate este și dr. Victor Babeș. Cercetările sale publicate în limba franceză sînt bine apreciate de învățații națiunii suroare.

Stabilit în București, după exemplul învățaților din străinătate cari lucrează atât de mult pentru vulgarizarea științei, a deschis un șir de conferințe publice din specialitatea sa. Și în scurt timp aceste conferințe deveniră atât de frecventate, încât sala institutului nu mai era încăpătoare și se încinse o luptă formală pentru câte un loc. Căci tot ce pretindea a aparține elitei intelectuale în capitală se credea datorare să asiste la aceste conferințe; ba însăș curtea regală, în frunte cu regele și regina, țină să onoreze pe distinsul profesor român. Atunci se luară măsuri să nu mai poată fi îmbulzeală; de atunci apoi se dau bilete de intrare și astfel numai cei ce au bilete pot să intre.

Am asistat și eu de vro două ori la aceste conferințe, cari de regulă încep seara la 9 ore și, dimpreună cu toți cei de față, totdeauna am adus cu mine impresiunile cele mai plăcute. Oricât de seacă pare pentru un laic specialitatea d-lui dr. Victor Babeș, ascultătorii nu se obosesc defel, căci dînsul își predă știința într-un mod ușor și plăcut, ba o și ilustrează prin niște experimente instructive cari țin luarea-aminte tot legată.

Ascultîndu-l, privirea mea se oprea asupra figurei care ședea în apropierea dînsului. Era venerabilul părinte, dl Vincențiu Babeș. Și cum vedeam atențiunea cu care publicul asculta pe conferențiar, cum constatam stima ce se manifesta pe fața tuturor, îmi ziceam:

– Ce fericire poate să simtă acumă acel părinte!

Iosif Vulcan

[*Familia*, 1890, nr. 21, p. 248–249.]

3

Distincțiune

Ni se raportează din Budapesta, că harnicul avocat român, *dl Dr. Emil Babeș*, fiiul venerabilului nostru bărbat V. Babeș. din partea camerei advocațiale din Budapesta a fost ales de membru în comisiunea de examinare de avocați (ügyvizsgáló bizottság). Ne bucurăm mult de aceasta distincțiune făcută unui avocat român din capitala țării, care desigur înseamnă o cucerire morală, și care

nu poate decît să cauzeze bucurie și mulțămire sufletească publicului întreg românesc.

Felicităm de aceasta izbîndă pe dl avocat Dr. Emil Babeș!

[*Biserica și Școala*, 1896, nr. p. 15.]

4

Dare de seamă și mulțumită publică

Cu ocasiunea seratei literare arangiată de societatea „Petrul Maior” în memoria marelui Andrei baron de Șaguna, la 13 decembrie st.n. 1902, oferte benevole au incurs de la următorii domni: Familia Mocsonyi 100 cor.; George Serb, deputat dietal 100 cor.; Iuliu Pușcariu, jude de trib. 30 cor.; Victor Cuciuranu, consul rom. 10 cor.; **Sofia Babeș 20 cor.; Dr. Emil Babeș 10 cor.; Dr. Titus Babeș 10 cor.;** Leonida Sida 10 cor.; Dr. Iosif Pop, jude la curie 10 cor.; Dr. Boiu 10 cor.; Dr. George Bilașcu 10 cor.; Ghenadie Bogoeviciu 10 cor.; Mesaroș inginer 5 cor.; Dr. Iuliu Coste 4 cor.; Dr. Emil Dan 2 cor.; Iuliu Moldovan 5 cor.; Constantin Sotir 2 cor.; Dimitrie Birăuțiu 2 cor.; Dr. Iosif Siegescu 2 cor.; Octavian Tăslăuanu 2 cor.; Constantin Popescu 2 cor.; George Grecescu 1 cor.; Aurel Cristea 1 cor., Budapesta. Nicolae Popea, episcop 20 cor.; Mihail Veliciu, Chișineu 10 cor.; Nicolae Zigre, Oradea-Mare 10 cor.; Nicolae Garoi, Zernești 10 cor.; Ioan Petric, Brașov 6 cor.; Dr. Athanasie Marienescu, Sibiu 4 cor.; Ofelia Dr. Hubian, Cacova 4 cor. Suma: 412. Comitetul societății „Petrul Maior” își ține de datorie a mulțami și pe această cale On. domni donatori.

Bpesta la 4 ianuarie 1903.

Ioan Garoiu, președinte

George Zăria, controlor

Emil Filip, cassar

[*Luceafărul*, 1903, nr. 2, p. 38.]

5

Comitetul parohiei greco ortodoxe din Budapesta

Duminecă (25 Ianuarie) st.ordinar al parohiei gr. or. din Budapesta a ales următorul comitet parohial: president Dr. Iosif Gall membru în casa magnaților; vicepresident George Szerb, deputat dietal; epitropi George Radulescu farmacist și George Linda inspector de post și telegraf, iar membri: George Ioanovici, secretariu de stat în pensiune; Gerasim Rațiu consilieriu ministerial în pensiune; Iuliu cav de Pușcariu jude tribunal; Dr. Augustin Dumitrean, medic; **Dr. Emil Babes, avocat**; Silviu Suciu secretariu ministerial; Dr. Victor Cupșa secretariu ministerial; Ioan Capidache, Pavel Todorescu și Ioan Martin proprietari.

[Telegraful Român, 1903, nr. 7, p. 31.]

6

Procesul „Poporului român”

Terminul pentru pertractarea procesului de presă al ziarului „Poporul român” din Budapesta este 9 Aprilie n., adică Sîmbăta Paștilor. Acusat e dl redactor Dim. Birăuțiu. Aperiător va fi dl **Dr. Titus Babeș**, avocat în Budapesta.

[Tribuna, 1904, nr. 62, p. 2.]

7

Despre încetarea din viață a lui V. Babeș

S-a dat următorul anunț funebreal: Prin aceasta aducem la cunoștința tuturor rudeniilor, amicilor și cunoscuților, moartea dlui *Vincentiu Babeș*, carele și-a dat nobilul suflet în mîinile Creatorului în 3 Februarie în etate de 86 ani și în anul al 56 al fericitei sale căsătorii.

Rămășițele pămîntești ale defunctului s-au dus din locuința

(Budapesta Vámház-körút 4) în criptă familiară din Albertfalva, unde s-a pus la odihnă eternă după ritul gr. or. în 5 Februarie n. la 11 ore a. m. Parastasele se vor celebra în 17 Martie n., în biserica greco-română din Budapesta și în cea gr.-or. din Hodoni.

Fie-i țărîna ușoară și memoria binecuvîntată!

Întristata familie Babeș.

* * *

Înmormîntarea fericitului în Domnul Vincențiu Babeș s-a făcut Marți, față fiind un număr os și distins public. La ceremonialul religios a pontificat P. C. Sa părintele arhimandrit Augustin Hamsea, asistat de preoții Ghenadie Bogoevici și Ion Murnu Gheorghide, de la biserica grecească. Răspunsurile au fost date de corul studenților, condus de dl Bojincă. Discursuri panegirice au fost rostite de P. C. Sa Aug. Hamsea, de Magn. Dr. Alexandru Vajda-Voevod deputat dietal și de dl Pompiliu Nistor, în numele studenției.

[Biserica și Școala, 1907, nr. 5, p. 2.]

8

Fundațiunea Trandafil

„Tel. rom. i-se comunică din Budapesta, că tribunalul regesc a adus sentință în procesul intentat din partea mitropoliei gr. ort. rom. și purtat prin domnul avocat **Dr. Emil Babeș** în contra patriarhiei sîrbești din Carloveț, pentru împărțirea pămîntului aparținător la fundațiunea Trandafil. Tribunalul a respins excepțiunile și rugarea Sârbilor, ca realitățile să fie decedate indivizibile, și ca fundațional să se administreze din parte delegațiunei congresuale din Carloveț și mai departe, și a decretat segregarea pămînturilor și împărțirea lor între mitropolia română și patriarhia sîrbească. Totodată au fost condamnați Sârbii și la purtarea cheltuelilor, în sumă de 5000 cor. Biserica gr. or. rom. a intentat proces Sîrbilor și pentru jumătate din venitele ce le-au avut Sîrbii din fundațiunea Trandafil în curs de 22 ani.

Tribunalul reg. a fost decis, că patriarhia din Carloveț este datoare

să dea raționiniu metropoliei române despre toate venitele avute din fundațiunea Trandafil, dela primirea ei în administrare pînă astăzi, iar tabla regească întărind zilele trecute deciziunea aceasta, a ridicat-o la valoare de drept. Sîrbii deci au să dea socoteală în 30 de zile despre toate venitele de pînă acum din această fundațiune. Advocatul bisericei noastre a fost tot domnul Dr. Emil Babeș. Este speranță, că acest nou proces câștigat va aduce metropoliei noastre suma de vre-o 200 000 cor.

[*Biserica și Școala*, 1907, nr. 45, p.6.]

9

D. Emil Babeș avocat în Budapesta ne roagă să anunțăm, că dsa oferă publicului român servicii gratuite în orice afacere de interes obștesc, pendentă la orice autoritate publică capitală. Adresa: Fhg. Sándor utca 9. Telefon: József 29–39.

[*Românul*, 1914, nr. 178, p. 4.]

10

Premiile Academiei

Afară de premiile anunțate deja în aceste coloane, Academia a mai premiat pe următorii: *Ion Gorun* (Lume năcăjită), *Corneliu Botez* («Noul codice»), *Radu D. Rosetti* (*D'm sala pașilor pierduți*, *Printre picături și Remember*), *G. Caracas* (*Zbuciumul captivității*), / . *P. Voitești* (*Elemente de geologie*), *Dr. 1. Nănfoiu* (*Organizarea serviciului sanitar militar*), **Dr. Aurel Babeș** (*Diagnosticul tifosului exantematic*), *N. Moisescu* (*Cultura minței*) și *N. Nicolescu* (*Călăuza stuparului*).

[*Unirea*, 1922, nr. 27, p. 4.]

11

Dr. Victor Babeș, savantul profesor de bacteriologie din București a răposat săptămîna trecută în vîrstă de 72 ani

A fost una din cele mai autentice glorii a științei românești și unul dintre cei mai merituos bărbați cu renume mondial. A fost înmormîntat la București cu funeralii naționale. Fiu al vestitului nostru luptător național de pe vremuri, Victor Babeș s-a născut în 1854 la Viena, unde și-a terminat studiile medicale. Asistent la catedra de anatomie patologică din Budapesta, a trecut mai tîrziu în Germania și Franța, și a lucrat cu succese strălucite alături de savanții Wirchow, Koch, Pasteur etc.

Pe lîngă toate onorurile autorităților de la Budapesta, unde Dr. V. Babeș avea o catedră universitară și direcția institutului bacteriologic, savantul român n-a rămas acolo, ci în 1887 a trecut la București ca profesor de anatomie patologică și director la institutul ce-i poartă numele.

A publicat peste 400 lucrări științifice, cari au fost cercetate în toate academiile de științe din lume. Pentru meritele sale a fost ales membru al Academiei din Paris, membru al Academiei Române și al mai multor societăți științifice din străinătate. A fost decorat cu numeroase ordine române și străine.

In veci pomenirea lui !

[*Foaia diecezană*, 1926, nr.44-45, p.7.]

12

Un învățat român, distins de Englezi

În Anglia este o societate de luptă împotriva cancerului sau racului, a acestei boale atît de primejdioase. Președintele acestei societăți este însuși regele Angliei. Această societate a ales, zilele trecute, de membru al ei pe tînărul profesor român *dr. Aurel Babeș*, pentru frumoasele sale lucrări pe terenul boalei cancerului.

[*Unirea Poporului*, 1932, nr. 46, p. 6.]

13

Osămintele lui Vicențiu Babeș acasă

După 29 ani, rămășițele pămîntești ale marelui fruntaș bănățean, au fost aduse din Ungaria și așezate în mauzoleul din comuna de naștere Hodoni. Deodată au revenit și osămintele soției sale Sofia, a fiului său Emil și nepotului Sever Babeș.

Solemnitatea reînhumării s-a făcut în prezența autorităților și a numeroșilor intelectuali din Banat, de către un sobor de preoți. S-au rostit cuvîntări mișcătoare de către prot. N. Seculin, Ilie Gropșian preș. de tribunal, Aug. Coman primarul Timișoarei, D. Nistor, prefectul județului Timiș, Sever Bocu și preotul local V. Tismonariu. Așteptăm acelaș act de pietate și față de osămintele nemuritorului mecenat Emanoil Gojdu.

[*Renașterea*, 1936, nr. 23, p. 4.]

NOTE

1. Maria Berényi, *Vicențiu Babeș (1821–1907)*, în: „LUMINA 2007”, Giula, 2007, p. 3-11.
2. *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, ediția a II-a, 2002, p. 71.
3. George Cipăianu, *Vicențiu Babeș*, Ed. Facla, Timișoara, 1980, p. 19.
4. *Ibidem.*, p. 26.
5. *Ibidem.*, p. 27–28.
6. *Ibidem.*, p. 80–91.
7. *Ibidem.*, p. 73.
8. George Cipăianu, *Contribuții documentare la istoria presei românești din Austro-Ungaria (1867–1874)*, în: „Acta Musei Napocensis” (XIX), Cluj, 1982, p. 442–445.
9. Virgil Molin, *O pagină necunoscută din viața lui V. Babeș*, în: „Mitropolia Banatului”, 1963, nr. 3–4, p. 190.
10. George Cipăianu, *Vicențiu Babeș*, Ed. Facla, Timișoara, 1980, p. 144.
11. Teodor Pavel, *Activitatea „Asociației naționale arădene” în sprijinul învățămintului românesc din Banat și Crișana (1862–1918)*, în: „Banatica”, Reșița, 1971, p. 386.

12. Cornel Crăciun, *Vinčențiu Babeș: Aspecte ale activității culturale*, În: „Cele trei Crișuri”, 1992, nr. 2, p. 8.
13. Atanasie M. Marienescu, *Teodor Papp*, În: „Familia”, 1888, nr. 34.
14. George Cipăianu, *Vinčențiu Babeș*, Ed. Facla, Timișoara, 1980, p. 175.
15. *Ibidem*.
16. Nicolae Iorga, *Oameni care au fost*, București, 1934, p. 251.

17. Gruia Liuba Murgu s-a născut în 1845 în comuna Maidan din județul Caraș-Severin, azi satul Brădișoru de Jos, care aparține de orașul Oravița. Clasele primare le-a făcut în satul natal cu învățătorul Daniel Liuba Marcu, tatăl scriitorului Sofronie Liuba. Norocul i-a suris de mic, când într-o zi a venit în vizită la dascălul Daniel Liuba unul dintre frații Mocioni. Acesta l-a remarcat pe micul și talentatul Gruia Liuba și pentru că părinții acestuia erau țărani plugari și nu-i puteau asigura studiile în viitor, Mocioni l-a luat sub aripa sa pentru a-l putea duce mai departe la școală. Astfel Gruia s-a mutat la gimnaziul din Timișoara și a stat 8 ani de zile în casa familiei Mocioni. Pentru că a terminat studiile secundare fără cusur, a urmat apoi dreptul la Pesta ca unul dintre bursierii familiei Mocioni. În capitala Ungariei a locuit tot într-una din casele aceleiași familii. Când faimosul ziar „Albina”, susținut de Mocionești și condus de Vinčențiu Babeș, s-a mutat de la Viena la Pesta, Gruia Liuba a fost cooptat în redacția acestuia. Ca ziarist la Albina s-a remarcat ca un gazetar politic deosebit de aprig, cu un stil incisiv. Fiind redactor responsabil, nu de puține ori a fost implicat în numeroasele procese care erau intentate ziarului și colaboratorilor săi.

În 1874, când ungurii au desființat Granița Militară din Banatul montan (zona Almăjului), el a scris în „Albina” un articol critic extrem de sever, îndemnând pe grăniceri să se opună acestei desființări, care amenința cu pierderea tuturor drepturilor asigurate de statul special al Graniței Militare. Autoritățile i-au intentat proces pentru acel articol pe motiv că a instigat la răzvrătire și agitare. Curtea cu jurați de la Budapesta l-a condamnat la 15 luni închisoare și l-a trimis imediat la închisoarea de la Vaț. După ce a ieșit din închisoare, s-a reîntors în comuna natală, unde i-a fost pregătită o primire grandioasă de frații săi și de locuitorii satelor din jur, pentru care era un adevărat erou. După acest moment se căsătorește cu Alexandrina, fiica lui Vinčențiu Babeș, apoi se stabilește la Vârșeț, unde profesează avocatura. Aici începe o acțiune de aducere înapoi la românism a unor români despre care se zicea că sunt sîrbizați și care locuiau în Mehala Vîrșețului. Dar se pare că aceste acțiuni i-au adus sfîrșitul tragic. În 1877, pe cînd avea doar 32 de ani, moare subit în timpul unei cine oferită de sîrbi, fără să se știe exact care sunt cauzele morții, dar cu suspiciunea că a fost otrăvit.

http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Gruia_Liuba_Murgu

18. *Husarul nostru*, În „Familia,” 1889, nr. 3, p. 32.
19. *Românul* (Arad), 1912, nr. 81.
20. *S-a dus un suflet artist...*, În: „Cele trei Crișuri”, 1925, august-septembrie, p. 132.
21. Antonie Plămădeală, *Lupta împotriva deznaționalizării românilor din Transilvania în timpul dualismului austro-ungar (1874–1898)*, Sibiu, 1986, p. 60.
22. <http://www.epathology.ro/perioada-interbelica-si-postbelica.html?showall=1>
23. *Un învățat român, distins de Englezi*, În: „Unirea Poporului”, 1932, nr. 46, p.6.
24. Maria Berényi, *Medici și farmaciști români din Budapesta în secolul al XIX-lea*, În: „SIMPOZION”, Red. Maria Berényi, Giula, 2009, p. 31–73.; Berényi Mária, *150 éve született Victor Babeș*, In: „Barátság”, 2004. november 15, 4422–4424. p.
25. Al. Culcer și M. Scripcă, *Victor Babeș – aspecte inedite*, București, 1954, p. 16.
26. Samuil Izsák, *Din trecutul legăturilor medicale româno-maghiare*, București, 1956, p. 173–174.
27. L. Haranghy, *Activitatea lui V. Babeș la Budapesta*, În. „Actualități în patologie”, București, 1954, p. 125.
28. Samuil Izsák, *ibidem.*, p. 176–177.
29. *Ibidem.*, p. 177.
30. *Ibidem.*, p. 186.
31. *Orvosi Hetilap*, 1887, nr. 33.

Elena Csobai

Comunitatea românească din Apateu

Localitatea. Prima atestare a localității Apáthy datează din anul 1221. Peste 100 de ani, în perioada 1332–1337, satul plătea 13 bănuți zeciuială papală.¹ Conform arhivei familiei Csáky, din secolul XIV și până pe la sfârșitul secolului al XIX-lea, așezarea a aparținut de domeniul Körösszeg și a fost în permanență în posesia familiei Csáky. Localitatea, întemeiată încă în evul mediu, a fost distrusă mai întâi în anul 1660, datorită unui incendiu provocat de turci², apoi, din nou, în anii 1693–94. Matricola bisericii reformate consemnează că, împreună cu localitatea, a fost distrusă cu această ocazie și biserica reformată iar populația s-a retras în pădurile de lângă Komádi.³ După eliberarea teritoriilor de sub turci, populația a revenit și a întemeiat așezarea pe locul de azi. La începutul secolului al XVIII-lea această populație a scăzut simțitor, mai întâi datorită ciumei și apoi datorită răscoalei lui Rákóczi.

Alături de sat, pe teritoriul domeniului Körösszeg ar fi existat, conform tradiției și o cetate, Katalinvár, iar printre proprietarii familiei Csáky ar fi fost și arhierii, un stareț, denumiri care s-au păstrat în numele comunei.⁴ Izvoarele medievale sunt puține, dar în tot cazul dacă a existat această cetate cu numele Katalinvár ea a fost un punct strategic, spre Oradea iar localitatea trebuie să fi avut o populație considerabilă, ceea ce nu reiese din conscripțiile comitatului din anii 1552, 1635–1641, 1692. În anul 1692 au fost înregistrate și cinci persoane (libertinus) cu scutire de impozit în contul serviciilor militarești.⁵ Înregistrărilor urbariale din anul 1635 atestă pe teritoriul domeniului multe localități nepopulate, semn că migrația populației a fost considerabilă.

La începutul secolului al XVIII-lea, proprietarul, contele Csáky, a colonizat români din împrejurimile Beiușului, pe care i-a așezat pe moșia sa, ca iobagi.⁶

Biserica și comunitate bisericească. Nu se știe exact când s-a înființat comunitatea ortodoxă și nici când a fost construită prima biserică, din lemn, însă acestea existau în anul 1748, când Blaga Petru și Blaga Teodor au dăruit comunității bisericești un exemplar din Cazania de prăznuire a mitropolitului Neofit, carte editată în anul 1742 la București.⁷

Dintre comunitățile ortodoxe ale Ungariei, la comunitatea din Apateu s-au păstrat cele mai multe cărți vechi, manuscrise, care, fiecare dintre ele, prezintă diferite însemnări referitoare la proveniența lor, la persoana donatorului și la comunitatea bisericească. Prima însemnare datează, cum am amintit anterior, din anul 1748, iar a doua din anul 1768, când pentru biserica din Apateul unguresc s-a cumpărat un penticostar.⁸

Presupunem că prima biserică a apatenilor români, din lemn, a rezistat doar până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. În anul 1779 aici au servit doi preoți, Nicolae Popovici și Gheorghe Drăgoiu⁹ iar în anul 1786, acestei biserici îi aparțineau 52 de case. Inregistrările din registrul botezaților și al răposaților s-au păstrat din anul 1779, iar cele din registrul cununaților din anul 1810.

În anul 1799 au început lucrările de construire a actualei biserici, care a fost târnosită de către Mihail Manuilovici protopopul din Oradia în anul 1807¹⁰. În anul 1820 biserica s-a acoperit cu scânduri de brad și cu șindrilă.

În puținul materialul arhivistic de la parohie s-au păstrat și două inventare, despre averile bisericii din Apateu, scrise în limba română cu chirilice, primul din anul 1788 iar al doilea din 1851. Inventarul din 1788, introdus în manuscrisul păstrat la parohie, conține numele celor 72 de donatorilor și sumele dăruite pentru construirea bisericii noi¹¹, începând din anul 1793 și până în anul 1799.

Inventarul din anul 1851 a fost întocmit în vremea, când parohul bisericii era Dimitrie Bodea, notar comunal Papu Alexandru și sfăt Dimitrie Pap. Pe baza inventarului putem afirma că la acea dată biserica era dotată cu toate cele necesare cultului ortodox. În acest inventar, pe lângă cărțile vechi, un potir, un tetrapod, feloane, cruci, sunt consemnate și 13 icoane de lemn,¹² care ar fi putut să fie icoanele de la prima biserică.

Tot în arhiva parohiei s-a păstrat și un registru despre "socoatele bisericii", în care, la anul 1848, la cheltuieli, se menționează următoarele:

- „în luna mai ne-am dus la Böszörmény cu două ocazii să ridicăm bani pentru construirea turnului”

- „în mai plutașilor, care au adus scînduri și lemne pînă la podul din Keresszeg s-a plătit”

- „în iunie dulgherilor s-a plătit”

- „pentru sforjarea crucii din turlă s-a plătit”

La pagina următoare sunt menționate „Toronyépítési Költség” adică toate chetuielile, care s-au făcut pentru construirea turnului: de la cumpărarea de scînduri, șindrilă și vopsele, la munca de fierar și de dulgher și bani pentru dulgheri în total. Toate aceste informații atestă că turnul bisericii a fost construit în anul 1848.¹³

La sfârșitul secolului, acoperișul turlei a fost schimbat cu tablă. În anul 1904 s-a renovat casa parohială și biserica, apoi, în anul 1906, în Registrul venitelor și cheltuielilor bisericii ortodoxe române din Apateu între anii 1886–1907,¹⁴ se menționează: „feștitul unor obiecte din biserică de Hellebrandt, feștirea bisericii, iar în anul 1907 se menționează plata I. a întreprinzătorului și plata a II. a zugravului Kohn după zugrăvirea interiorului bisericii¹⁵. Parohia ortodoxă din Apateu a păstrat și „Protocolul bucatelor Sf Biserici gr. or. din Ch. Apathi începutu la anul 1877-1909” În acest protocol s-a înregistrat, conform rubricaturii, numele datornicului, anu, luna, ziua împrumutului în chibeluri, vici, împrumutul cu cămată și dacă s-a plătit. Protocolul a fost completat, consecvent, fără întrerupere, în limba română, ceea ce arată că biserica nu era săracă și că i-a ajutat pe cei ce erau nevoiți cu împrumuturi de la biserică. Aceste liste consemnează totodată numele familiilor din Apateu, cum sunt: Berke, Argyilan, Groza, Juhas, Drimba, Gal, Chivari, Luncan. Examinarea registrului ne permite să urmărim schimbarea ulterioară a numelor familiilor românești, în doar câteva decenii. Un asemenea exemplu de schimbare este cel al numelui Tripon: Prima variantă a numelui a fost Triponu, care a devenit Tripon, iar în urmă Tripon¹⁶.

Tot în perioada 1888 -1907 documentele de arhivă atestă că biserica din Apateu a avut o fundațiune numită „Fundațiunea Teodoru

Leo," care se afla la casa de păstrare cu suma 100 de florini. Această sumă figurează an de an între veniturile bisericii. În anul 1891 la cheltuieli, s-a înregistrat o sumă plătită pentru copia testamentului fericitului fundatoriu Teodoru Leo, ceea ce presupune că a existat și un testament privind această fundație.

Alături de această fundație, în arhivă mai sunt menționate și altele, dar acestea apar doar pe o perioadă de un an și sunt probabil donații pentru biserică, pentru parastase, în memoria unor credincioși. De exemplu în anul 1896, din lășământul lui Ioanu Tincău de 100 de florini, s-au cumpărat două rânduri de odăjdii bisericești.¹⁷

În anul 1932, datorită unei furtuni, s-a prăbușit turla bisericii, care abia în anul 1956 s-a refăcut.

În anul 1973 s-a executat zugrăvirea interiorului și exteriorului bisericii. În anul 1977, s-a ridicat o cruce de piatră, în curtea bisericii, de către credinciosul Ioan Iuhas și soția sa. Biserica, deși a trecut prin mai multe mici renovări, până în anul 2000 și-a păstrat vechiul interior.¹⁸ Cu ocazia renovării din anul 2000, din biserică s-a scos tot ce s-a păstrat două secole de-a rândul. S-au scos scaunele simple, s-a scos, tăiat în bucăți, vechiul iconostas care a fost înlocuit cu unul nou. Renovarea bisericii, atât interiorul cât și exteriorul, s-a terminat în 2002. Vechiul iconostas din Apateu, azi demontat, are pentru comunitatea românească valoare culturală, artistică, identitară. Conform istoricilor de artă, iconostasul „s-a născut la răscrucea a trei lumi (cultura creștină răsăriteană, apuseană și arta populară). El a reprezentat în mod explicit întâlnirea dintre cultura creștină apuseană și răsăriteană cu cultura comunității rurale românești a diasporei din Apateu. Iconostasul demontat al bisericii Sf. Nicolae din Apateu, tencuiala simplă, plafonul ca cerul înstelat, cu dușumeaua originală din scânduri nelucrate, scaunele simple, parapetul care desparte cele două părți (al bărbaților și al femeilor), boltirea centrală, care a interpretat în mod original și vesel Izgonirea din Rai a lui Adam și Eva, toate-toate acestea la un loc au alcătuit un interior specific, armonios și unitar. Nu numai de acea, ci și datorită calităților sale particulare fostul iconostas din Apateu a fost unul dintre cele mai frumoase iconostase în stil popular din Ungaria”.¹⁹

Acest tezaur în bucăți, care se află în prezent la parohia din Apatu, ar merita să intre în Colecția Bisericii Ortodoxe Române din cadrul episcopiei, ca să fie ocrotit și restaurat.

Școala confesională. Nu se știe când a fost construită prima școală confesională din Apatu, doar că în anul 1840 a început clădirea unei case „diecească” și că în anul 1846 era învățător în sat Ioan Drimbea, iar în 1850 Florian Chivari.²⁰ Lui Chivari i-a urmat Petru Pantea, apoi între anii 1894–1920 în postul de învățător a fost numit din nou Florian Chivari. După anul 1920 școala a funcționat cu mai multe întreruperi, iar în acea perioadă au fost învățători Francisc Varga și Francisc Barabas.

În Registrul venitelor și cheltuielilor bisericii între anii 1886-1907, școala este amintită an de an cu anumite sume cheltuite pentru repararea fântânii, a gardului, a cuptorului, a ferestrelor și ușilor de la școală, dar sunt înregistrare și sumele cheltuite pentru aprovizionarea școlii cu cărbune, lemne, var și măhuri. Toate acestea atestă că școala a funcționat neîntrerupt în perioada amintită. Tot din acest registru am aflat că în anul 1894 s-a plătit pentru „scândurile și maiestrului pentru scaunele școlarilor, că în anul 1896 s-a cumpărat 300 de țigle și 500 de voioaje tot pentru școală sau că pe anul 1905/6 s-au înscris 80 de școlari”.²¹

Românii din Apatu în statistici și recensăminte. Prima statistică cu privire la numărul românilor ortodocși din Apatu datează din anul 1856, când preotul Petru Popovici a înregistrat în total 414 de români dintre care 246 sunt bărbați și 163 femei.²² La înscrierea poporului apare mențiunea „a bisericii mari” probabil este vorba de biserica parohială, construită între anii 1799–1807.

Următoarea statistică de la parohie, datează din anul 1881, când la sfârșitul anului s-au înscris:

Apatu	291 de bărbați	269 de femei	104 de perechi căsătorite
Filia Körmösd	36 „	41 „	12 „
Filia B.böszörmény	24	19	7
Suma în total:	351	329	123

De toți:	680		
-----------------	------------	--	--

Numărul populației peste zece ani, în anul 1891, a fost cam aceeași. Cu fiiliile împreună s-au înregistrat 340 de bărbați, 324 de femei și 198 de perechi căsătorite (acestea cunosc o creștere de la 123 la 198²³). Iar la sfârșitul primului război mondial, în anul **1919**, s-au înregistrat²⁴:

Apateu	381 de bărbați	437 de femei	146 de pe- rechi căsătorite
Filia Körmösd	81 „	89 „	17 „
Filia B.böszörmény	29	32	19
Suma în total:	492	558	182
De toți:	1050		

Dacă facem o comparație cu datele recesămintelor statale, concluzia este că în conscripțiile bisericești numărul populației românești a fost totdeauna mai mare decât în recensământul statal.

Cu privire la situația demografică a românilor din Apateu, concluzia generală este că numărul populației românești înregistrează o creștere treptată până în 1920 după care scade treptat.²⁵

Anul	Nr. total al populației:	Maghiari	Români:
1880	1517	971	478
1900	1637	916	715
1920	1957	1122	832
1949	2209	1659	547
1990	1192	988	200
2011			137

Iar lângă numărul de la ultimul recensământ pot să adaug că, la alegerile din 12 octombrie 2014 în total **s-au înregistrat 53 de români**.

Situația românilor pe baza recensămintelor și a înregistrărilor de la biserică se prezintă astfel:

Anul	Biserică	Recensământ
1856	414	–
1881	680	478
1920	1050	832
1949	–	547
2011	–	137 la alegeri 53 de persoane.

Parohia ortodoxă din Apateu din anul 1799 și până în 1802 l-a avut ca preot pe Nicolae Popovici, după el până în 1814 a urmat Mihai Popovici. Între anii 1814–1831 la Apateu a fost preot Iacov Marcovici, iar după el, până în anul 1834, Teodor Blajovici. Între anii 1834–1854 comunitatea a fost păstorită de preotul Dimitrie Bodea, care din anul 1853 și până în anul 1855 a fost urmat de fiul său Teodor Bodea. Între anii 1855–1857 preotul comunității a fost Petru Popovici. După această dată parohia, ajunsă vacantă, a fost administrată de preotul Ioan Luncan din Săcal. În anul 1858 apare ca preot Melentie Rocsin ca după un an parohia să fie din nou administrată de Ioan Luncan. În anii 1860–1862 preot a fost Ioan Tifo, urmat, în perioada 1862–1871, de Dimitrie Albu. După această dată urmează un an de vacanță, când parohia a fost îngrijită de Teodor Mărcuș, preotul din Săcal. Din anul 1872 și până în anul 1920 comunitatea a fost păstorită de Mihail Drimbea. După această dată zece ani biserica a fost fără preot, ca apoi, din anul 1930 și până în anul 1945, să fie păstorită de preotul Grigorie Mureșan-Marosszéki.²⁶ După ce acesta a părăsit comunitatea până în anul 1998 parohia nu a avut un preot permanent, fiind administrată de preoții vicariatului din Giula²⁷. În anul 1986 a sosit la parohie preotul misionar al Episcopiei Ortodoxe din Arad Ioan Bun, iar din anul 1997 preotul misionar Origen Sabău, care păstorește și în prezent comunitatea din Apateu.²⁸

NOTE

1. Nadányi Zoltán, *Magyar városok és vármegyék monográfiája. Bihar vármegye*. Bp. 1939., p. 454.
2. Osváth Pál, *Bihar vármegye Sárréti járása leírása*. Nagyvárad, 1875. p. 421.
3. Keresszeg Apáti Reformáta Eklesiának Matrikulája ab ANNo CMMCCLXXIV. I. k. 63.
4. Pesty Frigyes, 1864, 312. p.
5. Jakó Zsigmond, *Bihar vármegye a török pusztítás előtt*. Bp., 1940. 196, p.
6. Nadányi Zoltán, *Magyar városok és vármegyék monográfiája. Bihar vármegye*. Bp. 1939., p. 454.
7. Teodor Misaroș, *Din istoria comunităților bisericești ortodoxe române din R. Ungară*. Bp. Tankönyvkiadó. 1990. p. 23.
8. Colecția: *Ibidem*.
9. Teodor Misaroș: *Ibidem*.
10. Teodor Misaroș: *Ibidem*.
11. Colecția Bisericii Ortodoxe Române: Manuscrisul din Apateu.
12. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Arhiva parohie din Apateu.
13. Registrul din anul 1848.
14. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Arhiva Parohiei din Apateu.
15. Colecția: *Ibidem*.
16. Colecția: *Ibidem*.
17. Colecția: *Ibidem*.
18. Teodor Misaroș: *Ibidem*.
19. Nagy Márta: *Iconostasul bisericii Sf. Nicolae din Apateu*. In: Revista „Lumina 2002.” Red.: Elena Munteanu Csobai. p. 24–25.
20. Teodor Misaroș: ...*Ibidem*...: p. 27.
21. Colecția: *Ibidem*.
22. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Arhiva parohie din Apateu.
23. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Arhiva parohie din Apateu.
24. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Arhiva parohie din Apateu.
25. *Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 11. Hajdú-Bihar megye* KSH. Budapest. 1997., p. 63–64.
26. *Ibidem*.
27. *Ibidem*.
28. Vezi Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române din Ungaria.

Maria Tătar-Dan

Societatea modernă și mondenitatea la români

De mai bine de două secole cercetători aparținând unor domenii diferite, istorici, sociologi, filosofi, antropologi, economiști caută răspunsuri la întrebările „ce este modernitatea”, „care sunt caracteristicile unui fenomen modern” și „când a devenit o societate inevitabil modernă”, conturând în timp un adevărat ansamblu de teorii și perspective asupra acestui fenomen. Deși opțiunile asupra parcursului și conținutului procesului de modernizare sunt diverse, cu toții sunt de acord că ceea ce s-a întâmplat în această perioadă a schimbat fundamental modul în care oamenii trăiau și își concepeau existența. Evident, este vorba despre un proces cu ritmuri diferite, fiecare societate experimentând modernitatea în funcție de propriile tradiții și evoluții istorice. Studiul de față, parte a unei cercetări mai ample, propune o analiză asupra manierei în care românii din Transilvania sfârșitului de secol XIX s-au înscris în tiparele propuse de societatea modernă, din perspectiva unei secvențe, și anume a aspectelor ce țin de viața cotidiană, puse sub genericul „mondenitate”.

Sfârșitul secolului al XIX-lea poate fi considerat epoca de bilanț a transformărilor și evoluțiilor înregistrate sub semnul modernității, o epocă în care chiar și comunitățile intrate mai târziu în acest proces se bucură de promisiunile și realizările sale. Orașele se luminează prin electricitate, văd trecând automobile din ce în ce mai rapide, avioane în aer, se încântă în cinematografe și în cadrul primelor competiții sportive, gustă delicile culturii de masă.¹ Europa întregă trăiește anii „la belle époque”, teatrul, cafeneaua, restaurantul, promenada, cluburile, balurile, seratele, concertele impunând noi ritmuri vieții cotidiene. Românii transilvăneni nu puteau rămâne înapoi de acest proces. Chiar dacă societatea românească din fostul Imperiu rămâne în preajma Primului Război Mondial una tradițio-

nală, formată în mare parte din agricultori, presiunea modernității, transformările sociale și economice la care se adaugă interferența modelelor, specifică unui spațiu multiethnic, a impus noi comportamente și practici cotidiene.

După moda vremii și în cazul românilor, perioada cea mai intensă în manifestări cu caracter de divertisment este perioada carnavalului care cuprindea în general lunile ianuarie și februarie, fiind delimitată de Crăciun și a doua duminică de Lăsatul-secului, dinaintea postului Paștelui. Cu alte cuvinte, era perioada „de dulce” dintre cele două mari sărbători ale anului, cunoscută și sub denumirea populară de „câșlegi”. Deoarece câșlegile de iarnă coincideau, în mare, cu desfășurarea carnavalului occidental, manifestare socială patronată exclusiv de *homo ludens*, atracția firească spre divertisment, curiozitatea și spiritul de imitație al societății indigene au concurat la introducerea modei carnavalului în spațiul românesc.² Asociațiile și societățile răspândite pe întreg teritoriul Transilvaniei erau cele care de regulă organizau evenimentele mondene ale acestei perioade: spectacole, concerte, reprezentațiuni teatrale, serate, baluri, evenimente intens popularizate de presa vremii. „Balulu romanescu in Timisióra a caruia venitu curatu s’a destinatu in favórea Alumneului nationalu rom. d’aici, se va tiené in 6/18 fauru a.c. in localitațile teatrale (redutu). Naintea începerii balului se va face concertu de diletanti. Atâtu scopulu acestei întreprinderi câtu si persónele cari ne-au onoratu cu promisiunea că voru conlucra la acestu concertu, ne indémna se apelúmu la bunavointi’a on. Publicu ca sê partecipe. Cu ocaseunea venitória vomu poté servi cu programa, pana atunci on. Publicu este rogatu a luá incunoscintiare despre aceste.”³ ... „Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoarei a rugat comitetul să stărue ca în carnevalul viitor să se arangeze în Deva o petrecere de dans în folosul Reuniunii. Reuniunea femeilor române din Sibiu va da și ea un bal pe care l-a fixat pe 19 ianuarie n.”⁴ ... „Reuniunea femeilor române din Fagaraș și împregiurime va arangia la 1 februarie n. petrecere cu dans.”⁵ ... „La Arad se va aranja sambătă la 13;25 februarie 1888, bal român in sala dela „Crucea-albă”. Venitul este destinat în părți egale pentru fondul „Asociațiunei naționale române” și a societății meseriașilor

români „Progresul”. La Branu s’a tinut în 6 febr. balu romanescu în folosul fondului scolarilor saraci.”⁶

Atracția principală a acestei perioade o reprezentau balurile. Importanța și consecințele balului nu țin exclusiv de domeniul social sau de limitele divertismentului frivol și banal. Sub crusta strălucitoare a evenimentului monden se află un întreg eșafodaj de interese sociale și materiale, culturale și artistice, morale și afective.⁷ Așa cum reiese din anunțurile publicate în periodicele vremii, o mare parte din aceste manifestări aveau o certă dimensiune filantropică. Activitatea caritativă a făcut parte din „strategia de viață” a elitei economice din secolul al XIX-lea. Dacă la început aceasta a fost considerată o obligație morală și religioasă, mai târziu ea s-a „laicizat” și era privită ca o contribuție la „bunul comun”, respectiv ca un mijloc de a micșora tensiunile sociale. Actul caritabil a dobândit și o dimensiune socială și simbolică, fiind generator de prestigiu social. În general manifestările în acest sens vizau sprijinul diferitelor instituții locale: școlile diferitelor confesiuni, renovarea bisericilor sau sprijinirea categoriilor defavorizate: orfani, bătrâni.⁸ În același timp aceste evenimente au și o dimensiune națională, reprezentând un prilej de manifestare românească. În aceste condiții este încurajată afișarea unor simboluri naționale precum costumul popular. „Îmbrăcămintea cea mai frumoasă pentru damele tinere române este costumul național, deci e foarte recomandabil damelor tinere române ca cu ocaziunea petrecerilor sociale și cu deosebire în baluri să se prezinteze în costum național românesc, ér nu în toaletă pregătită după careva modă străină”.⁹ Prezența damelor românce în costume populare este semnalată și apreciată de presa vremii „Doamnele noastre s’au prezintat toate în port național și s-au silit să apară care de care mai frumoasă și mai interesată. Chiar și străinii au fost cuceriți de frumusețea și varietatea porturilor noastre țărănești.”¹⁰

Dincolo însă de aceste valențe și încărcături simbolice balul era la sfârșit de secol XIX principala ocazie de divertisment, o adevărată scenă de reprezentare socială, un prilej de evidențiere a statutului și de etalare a ținutelor în pas cu moda. În aceste condiții nu surprinde faptul că presa vremii abundă în articole care au ca subiect

balul, informând cititorii și cititoarelor despre noile tendințe vestimentare, oferind sfaturi de modă, dar și sugestii de conduită. În fiecare sezon sunt prezentate tendințele în materie vestimentară. Revista „Familia” publica ocazional chiar un supliment de modă care prezenta ținute recomandate pentru bal, descrise și în paginile revistei. „Înainte de a trece la descrierea generală a modei din sezonul presinte, vom da aci nesce schitie despre toaletele din jurnalul de moda alaturatu la nrulul presinte. Figur’a prima porta unu vestmentu verde de balu gatitu din tarlatan. Decorarea sucnei constă din doue incretiture late si aniatorie, garnite cu tafota verde, si infrumusetiata mai de parte cu câte unu firu desu si albu de pucuri, si la câte-unu locu cu cocorde de pantlica verde; tunic desu si albu de pucuri, si la câte-unu locu cu cocorde de pantlica verde; tunic’a asemenea e garnita cu tafota verde, cu unu firu de dintele incretite si ascutite si indereptu troussirata; si decorarea spacelui constă din dintele albe și tafota verde. – Pretiulu acestui vestmentu, decoratu cu tafota e 50 fl., er simplu numai din tarlatanu 30-35 fl. Vestmentelu de pe figur’a a dou’a e din tafota alba si rosa. Partea inferior a sucnei e decorate cu trei renduri de arcuiri de incretiture taiate, si de a supra acestora se vedu si nesce brodarie usiore. Tunic’a e forte larga si e supratrasa de siepte ori pretondine, fiindu insemnata cu tafota rosa. Acestu vestmentu costa, gatitu din tafota, 80 fl., numai din tarlatan, 40 fl.”¹¹ Într-un alt număr în cadrul rubricii „Curierulu modei” damele sunt sfătuite cum să potrivească cromatica ținutelor cu culoarea părului dar și care este ținuta adecvată vârstei. „Pentru tine, scump’a mea, care esti blondina cu peru auriu, va fi foarte eleganta o toaleta de faille ros’a-palida, dinainte trasa netedu inderetru, și dinapoi cu cretiuri forte adanci si cu slepu forte lungu. Pe rochia nu vine nici fodra, nici tunica, dar in loculul acestora vei aplică o ghirlanda de rose lunare si fire lungi de érba, cosuta că tunic’a-zadia (Schürzen-tunique,) si capetele cununei dinapoi voru cadé de-a lungulu pe slepu. Tali’a pantierata sè fia decorate cu asemenea ghirlanda, josu si in giurulu umerelor. In perulu peptenatu in susu innaltu érase se puni rose si fire de iérba de aceste. Pentru mam’a balului inca potu sè recomandu o toaleta foarte frumoșa. Rochia de faille, din colórea crème, decorata cu illusionu albu si

dantele de Brusela. Tunic'a incungiurata de o cununa, compusa de geranie rosie-inchise si mai deschise cu frundie de catifea négra; si de a supra, in giurulu taliei adancu decoltate, intre dantele si pufurile de illusion, éراسi asemenea ghirlanda. In perulu buclatu, a supra fruntii, in forma de diadema trei stele de diamantu, inse cusute pe catifea négra, ceea ce innaltia lucórea diamantului,-ér mai napoi si mai innaltu, asemenea decoratiunii rochiei, se punu niste geranie si dóue pene albe mai mici. Fét'a cea mica, in primul balu, negresitu sè mérga in gaz albu séu tarlatan, cu talia de metasa alba, inse florile nu trebue sè fia tocmai albe; in primul balu dins'a póte luá hiacinte de colórea rosei amestecate cu jasmine; crini si rose comune etc. Dar si parfumulu ei de flori sè fia din aceea-si flóre pe care a ales'o pentru decorare."¹²

Nu de puține ori însă aceste preocupări mondene fac obiectul unor articole dezaprobatoare care atrag atenția asupra exceselor provocate de strădania de fi în pas cu moda. „Ne ridu strainii audindu pe unii, că nu potu eși în lume de mod'a cea mare, căci familiile lor s'aru espune risului, în vestmintele lor ieftine...E o zapacéla pecatósa a aflá în unu balu séu vestmêntu înșlepatu, cuiul de care se catia calici'a și invidi'a. Mod'a și lucsulul nu sânt condițiuni de vietia; fără ele se póte trai.”¹³ Cu toate acestea, numărul mare de articole prilejuite de deschiderea carnavalului care au ca subiect balul demonstrează că acest eveniment ocupa un loc important în cotidianul românilor la sfârșitul secolului al XIX-lea. Exemplele în acest sens sunt numeroase: „Primulu balu”¹⁴, „În balu. La începutul carnelalului”¹⁵, „Reflesiuni dupa balu”¹⁶, „La finea carnelalului”¹⁷, „Balul”¹⁸. Fie că este vorba de articole semnate de autori români, sau adaptări după autori străini, aceste cronici redau în fond spiritul și preocupările unei epocii. În articolul „În balu. La începutul carnelalului”, autorul care se semnează doar cu inițialele A.T. prezintă o tipologie a participanților la bal preluată de la „scriitoarea francesca, genial'a Georges Letorières” care poate fi însă adaptată și societății românești. „Déca cineva dintre dv., onorabili cetitori, a avutu ocasiune a cercetá salónele balului, de sigur a descoperitu diversele figure, dintre cari mai jos vom representá o cununa de jocausi si jocatóre”. Aceștia sunt „Jucatórea usióra, talia nalta, subtila si elas-

tica..., Jucatórea care nu se genéza de feliu, de comunu fórte tare e împodobita..., Jucatórea care e peste cei trei X, asta întru adeveru s'a ascunsu în vestmêntu, înca si în manusi..., Jacausiul bunu, nebu nu, junele tineru înnaltu jóca bine, îmbrăşiseza jocatórea si o radica ca pe-o péna..., Femei'a ce-si petrece, e mica şi câtvă grasa..., Tinerul de casatatoritu, cu stima nemarginita se adreséza la fia-care féta, si se lingusciece la fia-care baba..., Domnisior'a îşi cauta barbatu, si-a luat datine americane..., Jocausiul fricosu, a venit din Provincia, privesce totu la pamêntu, vorbesce încetu..., Cuceritoru, acesta de regula e ofieru..., Jocausiul cu perul lungu..., Jocausiul flegmaticu, e tiapen cá o ruda..., Regin'a balului, în totu balul este cineva, care se proclama regina..., Jocausiul neisteţiu, prima-data calca pe piciorul unui barbatu si dupa aceea pe şlepul unei femei..., Amoroşii, pentru ei nimene nu esista în salonu..."¹⁹

În articolul „Balul”, autorul Iosif Vulcan propune o definiţie a balului. Cum însă „este fórte greu a găsi balului o definiţiune, care să fie acceptată de toţi; de aceea vom lăsá pe fie-care să respundă în persóna la întrebarea că ce este balul?” Astfel pentru „o fată tineră, balul este fericirea cea mai mare, raiul pe pământ... Un părinte cu cinci fete de măritat: de n'ar fi şi afurisitul acesta de carnaval cu nesfârşitele sale petreceri şi baluri! Cât îi diua şi nóptea, să n'ai alt gând decât să faci parale pentru toalete!... Pentru un tiner: balul este ênsaş poesia intrupată. El îţi ofere deliciosul privilegiu, d'a puté valsá braţ de braţ cu fiinţa pe care o iubesci, o adori...; O gardedamă: Ce plictisélă grozavă! A sta tótă nóptea aici, privind săriturile aceste caraghioase. Pe vremea mea tinerimea jucá mai frumos, las că şi ea erá mai cum se cade, nu ca astădi nişte pitici... Un ofier: balul este un câmp de bătălie, unde mai de multe ori tocmai cei mai tari remân învinşi. Bucuros aş vré să capitulez şi eu, numai de-aş găsi una cu-cauţiune.” Unui filosof balul îi pare „...o casă de nebuni. Audi dta, să se prindă doi ómeni trezi şi să sară de-alungul salei... Un financier: nicăieri atâţia ómeni cuminte ca într'un bal, căci acolo toţi se duc făcând combinaţiuni, planuri şi socoteli... Pentru un medic, balul e doftoria cea priinciosă pentru fete. Ori cât de bolnave ar fi ele, invitarea la un bal numai decât le pune'n picioare. Un professor de fisică: balul este privilegiul care prin dansul esagerat prepădeşce

totă construcțiunea fizică a individului, întărind prea din cale afară mușculatura, prin ce corpul întreg devine diform și urât. Un pictor crede că cele mai frumoase modeluri de grație le poți găsi într'un bal... În vreme ce pentru un modist balul nu-i decât un reclam viu al nostru, o espositie mișcătoare de toalete de bal, iar pentru un glumeț balul este un târg mare, unde s'adună vândători și cumperători; de multe ori aceștia sunt foarte puțini și nu prea cutéza să facă angajamente, neștiind ce-a-duce viitorul".²⁰

Alături de baluri în perioada carnavalului se organizau și un număr semnificativ de concerte și reprezentațiuni teatrale, teatrul constituind unul dintre mijloacele cele mai eficiente de promovare a limbii și a spiritualității românești, dar și a valorilor morale. Conform unei statistici publicată în anul 1900 în revista „Familia”, doar prin intermediul „Societății pentru crearea unui fond de teatru român” s-au organizat în anul precedent „între Românii din Ungaria și Ardeal 73 de reprezentațiuni. La reprezentațiunile acestea s'au jucat 101 de piese, unele odată, altele de mai multe ori. Peste tot s'au jucat 61 de piese. Între piesele acestea am socotit „Prologul” dlui Iosif Vulcan din fruntea Bibliotecii Teatrale, apoi 7 monoloage și 3 dialoge.”²¹ Astfel de evenimente erau organizate dealtfel de-a lungul întregului an, comunitatea românească din Monarhia austro-ungară bucurându-se uneori de prezența unor artiști din Regatul României. „D-na Irina de Vladaia, primadonă la opera din București a dat ieri Duminecă în 13 Apr. n. un concert cu bunăvoința d-șoarei Frieda Gross și cu concursul d-lui Gr. Savu, artist dramatic. D-na de Vladaia a cântat Balada și aria bijuteriilor din opera „Faust” de Gounod, Arie indiană din opera „D'aș fi rege” de Adam. Cântec țigănesc din „Voivodul țiganilor” de Strauss, Cavatina din „Traviata” de Verdi, Habanera din opera „Carmen” de Bizet, Boléro espagnol de Lecocq (aceste 2 din urmă în costum spaniol), După fragi și după mure de Paraschiv și Doina Olteanului (compoziție proprie.) D-șoara Frieda Gross a cântat Rapsodia lui Liszt și a făcut acompaniamentul la piano. Dl Savu a declamat versuri de Eminescu, Coșbuc și Speranția. - Concertul a fost foarte bine reușit. Un public distins din loc și împrejurime a participat, în mare parte streini. După concert a fost o veselă întrunire românească la

„Regele Ungariei”. Artista își continuă turneul și în celelalte orașe cu lume românească dela noi.”²²

În calendarul monden al sfârșitului de secol XIX, sezonul estival reprezenta deasemenea o perioadă bogată în evenimente și posibilități de distracție și amuzament. Activitățile de loisir se mutau din spațiul închis al hotelului, berăriei, cafenelei în zona parcurilor și promenadelor, în grădini, „petrecerea de vară” devenind principala atracție a sezonului: „Inteligența română din Șintereagu și jumimea academică din juru au onóre a invitá la Petrecerea de véra, ce se va aranjá duminecă la 22 Iulie st. n. 1894 în comuna Șintereagu. Venitulă curata este destinatu pentru nóua biserică edificată din Șintereagu. Prețulu intrărei: de persóna 1 fl. în familia 80 cr. Inceputulu la 6 óre séra. Ofertele marinimóse se voru primi cu mulțamită și se voru cuitá pe cale diaristică. Stm. familie suntu avisate la provisiunea propria.”²³ „Petrecere de vera la Beiuș. Domne Ecaterina Creț și Irina Antal din Beiuș arangiară în dumineca trecută la „Fântâna popii” o petrecere de vera forte plăcută și amicabile. ... La Lugoj tinerimea română universitară va arangia la 29 iulie n. Petrecere în grădina otelului Concordia. – La Lăpușul-unguresc se va arangia în 6 august n. Petrecerea de vară în sala otelului Vurscher, în folosul școalei gr. cat. române de acolo. – În Tirimia-mare se va da de către inteligența română de acolo și din împrejurime, la 6 august n., o petrecere în grădina școalei române gr. cat. pentru edificarea casei parohiale”.²⁴ Ca și în cazul balurilor din sezonul carnavalului și aceste petreceri erau organizate de regulă de asociațiile culturale și sociale care își propuneau să sprijine comunitatea românească. Prin activitatea lor aceste adevărate instituții transilvane au suplinit lipsurile unei legislații insuficiente contribuind în mod fundamental la conturarea unui nou cadru de viață comunitară și la diversificarea cotidianului românilor transilvăneni. La aceasta a contribuit fără îndoială și practica adoptată atât de „Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român” cât și de „Societatea pentru un fond de teatru român” a organizării în fiecare an a adunării generale într-un alt oraș. Aceste adunări generale constituiau pe de o parte un mijloc de manifestare și afirmare românească, dar în același timp ofereau comunităților un prilej de socializare, „serile, întrunirile

de cunoștință”, petrecerile, concertele, reprezentațiunile teatrale și balurile făcând parte din programul obișnuit al acestor evenimente. La sfârșit de secol XIX aceste manifestări se încheiau de regulă cu organizarea unei excursii în împrejurimi. Un exemplu în acest sens este „escursiunea pe Dunăre”, organizată la finele adunării generale a „Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român” din anul 1900, adunare organizată la Băile Herculane „duminecă și luni, în 9 și 10 septembrie...Marți la 11 septembrie a urmat partea cea mai interesantă a festivităților sociale, excursiunea pe Dunăre, care, grație timpului frumos, a reușit escelent. Societatea, compusă din vr'o 250 de personae, a plecat cu un tren special la Orșova; acolo a vizitat monumentul ridicat în locul unde s'a găsit coroana ascunsă în 1849, apoi a plecat cu un vapor asemenea special pe Dunăre în sus, în mijlocul unei regiuni din cele mai romantice, admirând frumusețea munților și stâncilor, cari la tot momentul oferiau peisagiuri pitoresci, privind cu un fel de evlavie mărețele urme romane ale „drumului Traian” și „Tabula Traiana” și străbătând până la cazan, unde ambele maluri se apropie atât de mult, că par a formă o poartă de intrare. Aici vaporul s'a întors și societatea veselă, la sunetul muzicii, s'a pus la prânz, fiind 12 ore. La 1 sosirăm la insula Ada-Kaleh, pe care o vizitarăm cu multă curiositate, fiind locuită de turci. Ne aședarăm la mese și ne ospetarăm cu struguri, cafea, tutun și țigarete, pe cari frații otomani ni le oferiau românesce. La 2 urcarăm iarăș vaporul, trecurăm Porțile-de-fer spre Turnu-Severin. La orele 4 și ½ când sosirăm, o lume imensă, cu drapele și muzica militară răspundea cu „Deșteaptă-te Române!” Aerul se cutremură de „Urrah!” și debarcarăm în mijlocul unui entuziasm nemărginit”. După primirea oficială, prima oprire a fost la liceul Traian, apoi „vizitarăm grădina publică, turnul lui Sever, clădirile principale ale orașului, modern, cu strade nouă, situat pe un platou al Dunărei, - apoi ne duserăm câțiva la remășițele podului făcut de Trăian, ne închinaram cu evlavie la ruinele ce-au mai ramas din un picior al acelu pod și drept suvenir, ca niște moaște sfinte, ne-am adus câte o petricică din el.”²⁵ În același an, „Societatea pentru un fond de teatru român” și-a încheiat adunarea generală organizată la Abrud cu o serie de excursii în împrejurimi: „Marți în 11/24 iulie, la

orele 6 dimineața: excursiune la stânca „Detunata”. Miercuri în 12/23 iulie și în zilele următoare, arătându-se dorința, se fac: 1 excursiune la minele de la Roșia-Montană, 2. excursiune la Vidra, la Cataractă, la Dealul melcilor antidiluviani și la casa lui Iancu, apoi la Albac și la casa lui Horea, 3 la Ghieșarul de la Scărișoara.”²⁶ Încetățenirea acestui obicei confirmă racordarea comunității românești la spiritul și tendințele epocii. Preocuparea populară crescândă pentru sănătatea fizică, dietă, reînnoirea contactului cu natura, drumeții, cultivarea unei existențe corporale viguroase este un semn al modernității, al reacției împotriva unui sentiment de degenerare pe care aceasta l-a generat în sferele intelectuale, artistice, științifice.

Impunându-se ca fațetă a vieții cotidiene, timpul liber a fost perceput și tratat diferit în diverse epoci în funcție de zestrea culturală și valorică a societății și de influențele externe care au grevat asupra comportamentelor și relațiilor interumane. Dincolo de dimensiunea sa statornică, aceea de timp al relaxării, al plăcerilor vieții, modalitățile de percepere și trăire a timpului liber spun multe despre grupurile umane aflate în discuție, despre direcțiile mentale generale în care acestea se încadrează. Atitudinea față de timpul liber, existentă într-o societate la un anumit moment al evoluției acesteia este relevantă din perspectiva credințelor religioase, a stării economice generale, a permeabilității și a capacității de adaptare a grupului social.²⁷ Atmosfera cotidiană a sfârșitului de secol XIX este produsul transformărilor pe care societatea românească transilvană le-a cunoscut sub semnul modernității.

NOTE

1. Michel Winock, *La Belle Epoque*, Éditions Perrin, Paris 2002–2003, p. 10.
2. Dan Dumitru Iacob, „Balurile înaltei societăți din Principatele Române la mijlocul secolului al XIX-lea”, în *Orașul din spațiul românesc între Orient și Occident. Tranziția de la medievalitate la modernitate* (ed. Laurențiu Rădvan), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2007, p. 294.
3. „Familia”, An XXXVI, nr. 3, 16/28 ianuarie 1900, p. 35.
4. *Ibidem*.
5. *Ibidem*.
6. „Familia”, An XXIV, nr. 2, 10/22 ianuarie 1888, p. 24.
7. Dan Dumitru Iacob, *op. cit.*, p. 264.
8. Maria Tătar-Dan, „Intellectualii și ideologia modernității. Secvențe cotidiene din viața românilor din Austro-Ungaria la sfârșit de secol XIX”, în *Intellectualii. Ideologii și destin politic* (coord. Cornel Sigmirean), Ed. Arhipeleag, Târgu-Mureș, 2015, pp. 69–90.
9. „Familia”, an XXIII, nr. 12, 22 martie/3 aprilie 1887, p. 138.
10. „Luceafărul”, An IX, nr. 8, 16 aprilie, 1910, p. 203.
11. „Familia”, An VII, nr. 2, 10/22 ian. 1871, pp. 22.
12. Idem, An XII, nr. 5, 1/13 februarie 1876, p. 58.
13. Idem, An XVI, nr. 76, 5/17 octombrie 1880, p. 478.
14. Idem, An X, nr. 3, 20 ianuarie/1 februarie 1874, pp. 32–33.
15. Idem, An, XVI, 1880, nr. 2, 6/18 ianuarie, pp. 12–13.
16. Idem, An XV, nr. 14, 22 februarie/6 martie 1879, p. 95.
17. Idem, An IX, nr. 7, 18 februarie/2 martie 1873, p. 80.
18. Idem, An XXXI, nr. 3, 15/27 ianuarie 1895, pp. 33–34.
19. Idem, An, XVI, nr. 2, 6/18 ianuarie 1880, pp. 12–13.
20. Idem, An XXXI, nr. 3, 15/27 ianuarie 1895, pp. 33–34.
21. Idem, An XXXVI, nr. 24, 11/24 iunie 1900, p. 284.
22. „Revista ilustrată”, An V, nr. 7, 1 aprilie 1902, p. 84.
23. „Minerva”, An IV, nr. 13, 1/13 iulie 1894, p. 132.
24. „Familia”, An XXIV, nr. 2, 10/22 ianuarie 1888, p. 24.
25. Idem, An XXXVI, nr. 36, 3/16 septembrie 1900, p. 430.
26. Idem, An XXXVI, nr. 29, 16/29 iulie 1900, pp. 346–347.
27. Vezi Simona Nicoară, *Timp liber, distracție, joc. Sensibilități și metamorfoze de-a lungul istoriei*, în „Caiete de Antropologie Istorică”, An VI, nr. 1–2, ianuarie-decembrie 2007, pp. 15–32.

Această lucrare a fost posibilă prin sprijinul financiar oferit prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane prin proiectul „Sistem integrat de îmbunătățire a calității cercetării doctorale și postdoctorale din România și de promovare a rolului științei în societate”: POSDRU/159/1.5/S/133652.

Vasile Dobrescu, Adrian Onofreiu

Pe front și în spatele frontului. Consemnări din zona Bistriței și Nășăudului despre evenimentele din primul război mondial

Investigațiile noastre se circumscriu cercetărilor recente care și-au propus să aducă în prim planul dezbaterilor conținutul consemnărilor participanților primari/militari la conflagrația mondială din anii 1914–1918, adică din mediile trupei sau ale gradațiilor de pe liniile fronturilor, executanți ai ordinelor de operațiuni ale marilor comandamente, precum și sursele documentare concepute de o parte a elitelor locale nemobilizate, îndeosebi preoți, ce au surprins evenimente și aspecte petrecute în societatea din spatele câmpurilor de luptă.

Deschiderile istoriografiei spre cercetarea conținutului acestor noi surse documentare s-au impus, treptat, din dorința largirii și aprofundării cunoașterii multiplelor situații prin care au trecut și, care au marcat societățile statelor direct implicate în primul război mondial, după ce anterior, pentru o lungă perioadă de timp, marile sinteze dedicate acestui eveniment au fost axate, preponderent, pe studierea și dezvăluirea acțiunilor diplomatico-militare a celor două mari alianțe, înfățișând evoluția operațiunilor militare de anvergură nemaîntâlnită până atunci sau asupra consecințelor conflagrației asupra reconfigurării relațiilor internaționale și a modificărilor teritorial-statale de pe harta Europei. Din această ultimă perspectivă, studierea perioadei primului război mondial nu reușea să ofere explicații și argumente firești asupra schimbărilor majore care s-au produs în mentalul și atitudinile participanților implicați direct sau indirect la acest conflict și care au provocat, la rândul lor, modificări esențiale de ordin social-politic, spre sfârșitul conflagrației mondiale și în epoca imediat următoare.

În istoriografia națională, încă din perioada interbelică și, mult timp după aceea, s-au vehiculat o serie de clișee globalizatoare prin care se căuta să se explicitizeze participarea românilor transilvăneni la primul război mondial, privită de către aceștia ca o prelungire a sistemului de oprimare națională ce a stârnit o opoziție și o rezistență mereu crescândă, care a culminat cu actul desprinderii lor din monarhia austro-ungară. Enunțurile de asemenea factură, reluate în diverse variante, deși nu erau greșite, se fundamentau însă, precumpănitor, pe stările de spirit manifestate spre sfârșitul războiului și pe evenimentele ce au hotărât Unirea Transilvaniei cu România. Ori, pentru întregirea și menținerea complexului de stări și acte trăite de masa românilor transilvăneni trebuiau să fie luate în considerare situațiile anterioare, cât și cele de pe parcursul întregului conflict militar, pentru a sesiza modificările din mentalul și din atitudinile acestora față de război, raporturile cu sistemul politic austro-ungar și îndeosebi, manifestările față de instituția și persoana împăratului.

Participarea românilor transilvăneni la primul război mondial, în pofida discriminărilor impuse de guvernele Ungariei, a început și s-a derulat, o bună perioadă de timp, sub semnul loialismului față de persoana împăratului. Fără a insista asupra acestui fenomen surprins în lucrări și studii, mai nou apărute, reținem că la nivelul societății românești s-a cultivat și dezvoltat cu intensități diferite și din considerente variate un sentiment de loialitate față de instituția monarhului și a statului pe care îl reprezenta. Într-un fel s-a receptat și s-a exprimat acest sentiment la nivelul masei, cvasi-majoritar rurale, a românilor transilvăneni și în alte moduri l-au agregat și l-au înțeles elitele acestora¹.

Apoi loialismul a îmbrăcat forme diferite la nivel regional manifestându-se, mai intens, în teritoriile fostelor regimente românești de graniță. Foști grăniceri apreciau că datorau mult politicilor militare, și nu numai, ale împăraților habsburgi pentru emanciparea lor socială și culturală, obținută după militarizarea ținuturilor lor. În zona confiniului nășăudean se considera că prin bunăvoința și sprijinul împăratului se reușise să se reorganizeze și să se constituie comunitățile de avere și Fondurile grănicerești, între anii 1851-1861.

De aceea asentarea (recrutarea) și slujirea în armata imperială era privită ca un dat și ca o obligație cu valențe multiple, un mod de a răspunde la sprijinul și protecția cancelariei imperiale. În timp, se formase o conștiință și un solidarism civico-militar care se subordona reglementărilor oficiale contrasemnate de împărat, acesta, evoluând fără abateri majore, cu intensități modulate până către sfârșitul războiului mondial².

Afirmarea loialismului nu a intrat în coliziune și nu a împiedicat afirmarea conștiinței identitare a românilor, mai mult, pentru o lungă perioadă de timp, elitele acestora au mizat pe acesta, pentru a-și expune, susține și realiza obiectivele politico-naționale, până la declanșarea războiului, unele dintre ele, chiar și pe parcursul conflagrației mondiale³.

Pentru a răspunde cât mai firesc întrebărilor referitoare la reacțiile și atitudinile militarilor, începând cu momentele încorporării, până la implicarea lor efectivă pe diferitele teatre de război, cât și pentru a surprinde stările trăite de populația din spatele frontului din zonele Bistriței și Năsăudului, am recurs la selectarea și interogarea surselor documentare realizate aproape exclusiv pe timpul conflagrației mondiale sau, cel mult până la începutul anului 1919, considerând că relatările autorilor respectivi, deși, adeseori, fruste și descriptive, cu puține comentarii, reflectau mai veridic situațiile generale sau speciale militare sau sociale, precum și atitudinile și stările sufletești trăite de către aceștia, în calitatea de participanți direcți la campaniile militare, sau de observatori ai evenimentelor derulate în societatea din spatele fronturilor. Desigur, calitatea surselor documentare scrise în anii războiului și aflate în dezbateră noastră, a fost afectată, în gradualitățile diferite, de restricțiile cenzurii militare, mai riguroasă în cazul corespondenței militarilor, dar și de către autocenzura pe care și-au impus-o autorii, ce au încercat să surprindă, cel mai adesea, efectele conflictelor militare asupra unor comunități din spatele frontului, prin consemnări temporale aleatorii, ce s-au constituit în jurnale sau în adevărate „cronici” parohiale.

Sursele provenite de la militari și gradați se împart în două categorii distincte, după formă și conținutul lor, care privesc: a)

cărțile poștale și scrisorile cu formule parțial standardizate și b) așa numitele „cântece de militărie și de război”. Militarii din armata austro-ungară primeau două tipuri de cărți poștale. Primul tip de carte poștală cuprindea, pe de o parte, adresele expeditorului și destinatarului, ce trebuiau doar completate, iar pe verso era tipărit, în 9 limbi, textul „sunt sănătos și îmi merge bine”, specificându-se și interdicția că „Pe această carte nu se fac alte împărtășiri”. Al doilea tip de carte poștală, pe verso nu avea nici un text tipărit, locul fiind lăsat liber pentru scrierea propriu-zisă a mesajelor pe care soldații le compuneau cu texte mărunte, ce cuprindeau informații personale despre starea lor fizică de moment, sau cu caracter general, despre zona unde se afla unitatea militară a corespondentului. Al treilea tip de scrisori erau cele introduse în plicuri, care se reduceau la texte cât mai scurte, în care se solicitau știri despre cei rămași acasă, se menționau implicarea și rolul actantului în cadrul trupei, se descriau succint rutele parcurse, etc.

A doua categorie de surse scrise aflată și în atenția noastră, privește „cântecele de război sau de militărie” versificate, trimise părinților, soțiilor sau „mândrelor” cărora le făcuseră curte. Ne-au reținut atenția numărul apreciabil de cântece de pe front, trimise spre publicare tipografiei „Aurora” din Gherla⁴, care a lansat o asemenea inițiativă, în ideea multiplicării și răspândirii acestor producții pe front, dar și în spatele frontului, probabil din dorința glorificării vitejiei ostașilor, deși, o parte din conținutul lor reflectau relatări și stări de spirit ce nu erau în tonul știrilor optimiste și al propagandei oficialităților. Cu o extensie de text mult mai mare decât celelalte surse de corespondență militară și cu forme aparte de exprimare, cântecele de război, pe ansamblul lor, au scăpat în bună măsură de controlul cenzurii militare, deoarece unele dintre ele au rămas în posesia autorilor, iar altele au fost trimise adresanților, ocolind mijloacele oficiale de transmitere a corespondenței.

Informațiile din prima categorie de surse, excluzând textele tipărite ale cărților poștale care semnalau doar că indivizii sunt încă în viață și valizi, pe lângă formulele standardizate „mă aflu bine și sănătos, care sănătate vă doresc și vouă” sau mai rar „sunt în spital

și mă îngrijesc bine”, devin extrem de vagi atunci când se referă la deplasările și localizarea luptelor purtate de militari și menționau cel mult, regiunile sau țările unde se aflau campanii, precum Galiția⁵, Bucovina Serbia, Albania⁶, Rusia⁷. Astfel, nu apar mențiuni despre desfășurarea și amploarea ciocnirilor militare și, cu atât mai puțin, despre urmările acestora asupra unităților militare, dar nici referiri din care să reiasă eroismul dovedit pe câmpurile de luptă, deși acestea din urmă nu ar fi încălcat regulile cenzurii oficiale. Mult mai directe sunt însă solicitările repetate, adresate celor de acasă, de a primi cât mai dese și mai multe vești despre situația lor, fie ei, părinți, soții, copii, rubedenii, prieteni, etc. Acestora li se adaugă rugămințile adresate unor apropiați de a le sprijinii familiile, fie moral, fie material⁸. Apoi, nu rareori era exprimată dorința și speranța de a-i revedea pe cei dragi, în cazul primirii unor permisiuni („urlab”) care din nefericire se admiteau foarte rar, și cu multă dificultate⁹. Nu puține sunt cazurile când se solicită mărunte sume bănești pentru achiziționarea unor alimente din localitățile din spatele frontului, pe timpul când trupele se aflau în refacere sau în deplasare¹⁰. Chiar dacă conținutul corespondenței militarilor a fost marcat și încorsetat de cenzură, el oglindește totuși, fireștile frământări și sentimente umane față de cei apropiați, exprimate desigur mai frust, mai direct și mai puține cuvinte, pe măsura calității culturale a celor care le-au compus s-au numai le-au semnat, deoarece o parte a militarilor erau analfabeți.

Cântecele de cătanie și de război ne oferă un evantai mai larg de informație despre desfășurarea războiului, dar mai ales oglesc cu mai multă fidelitate, gândurile și sentimentele autorilor lor, chiar dacă suferă de imprecizia datelor sau localizărilor. În aceste producții, apreciate de unii și, contestate de alți specialiști, ca aparținând sau nu creațiilor folclorice¹¹, întru-cât marea lor majoritate sunt transpuneri verificate a unor texte de proză, se întrevăd mai clar atitudinile loialiste, angajamentele trupelor în luptă, sub semnul datoriei împlinite față de țară, dar și față de neam, se rememorează cu durere pierderile masive de vieți omenești sau se exprimă speranțele supraviețuitorilor, ce-și re trăiesc momentele fericite din scurta lor existență, sau se pregătesc să înfrunte moartea, prin

compunerea unor imagini asemănătoare cu cele trăite de păstorul din balada Mioriței.

Deși nu intră în dezbaterea și competența noastră de a efectua aprecieri de ordin stilistic, menționăm însă că cea mai mare parte a acestor cântece sunt sub nivelul unor criterii estetice și lirice întâlnite, de regulă, în creațiile folclorice de referință. Prin numărul lor mare și prin amplificarea conținutului unora dintre ele, prin tipărirea în periodicele vremii, chiar în epocă, cântecele de război au avut darul de a răspândi, chiar dacă uneori trunchiat, în medii cât mai largi, opiniile și trăirile militarilor români de pe fronturi¹².

Atitudinile loialiste sunt frecvent evidențiate în cântecele compuse în prima fază a războiului, atunci când se trec în revistă momentele recrutărilor și concentrărilor militarilor în unitățile de luptă. Bunăoară Ilie Geleriu, subofițer, din Năsăud, redând asemenea evenimente releva trăirile ostașilor, influențați și de discursurile entuziasmuate ale ofițerilor prin următoarele versuri:

*„Să trăiască am strigat
Țara și al nost' împărat*

*Prin oraș (Bistrița) toți striga
Să trăiască patria
Ca să-nceapă bătaia*

*Pentru Ferdinand cel Mare
Noi vom face răzbunare”¹³*

Aceleași momente și stări de spirit, într-o variantă proprie, le descrie și soldatul Ioan Ilieș din Florești, de lângă Beclean:

*„Ne-am dus și ne-am jurat
Joi pe sară pe-nserat*

*Vineri cu toți să plecăm
Cu rusu să ne luptăm
Fiecare să luptăm*

*Să luptăm ca un soldat
Pentru țară și împărat*¹⁴

În altă variantă, sentimentul datoriei și loialității față de împărat se împletea cu ideea apărării neamului și a țării:

*Ne luptăm cu-adevărat
Pentru neam și împărat,
Ducem lupte sângeroase
Pentru tot neamul de-acasă*¹⁵.

Prelungirea războiului și creșterea dificultăților în care se aflau militarii, ca și a pierderilor mari de vieți omenești s-au înscris în cântece, tot mai frecvent, prin texte în care se solicita împăratului să se încheie pacea. Deja din 1915, s-au scris versuri cu asemenea rugăminți, mai întâi în forme mai blânde, apoi, din anii următori, chiar cu tonalități acuzatoare. Spre exemplu, în septembrie 1915, Pop Gheorghe din Groși, își exprima părerea de rău pentru pierderile suferite și se adresa împăratului:

*Împărate, Împărate,
Cu răgute (recruți) nu te mai bați*

*Cu răgute tinerele
De petrec plumbi prin ele
Tinerele ca și noi
Că pică tot doi cu doi*¹⁶

În anul următor, 1916, tonalitățile enunțurilor au fost mult mai precis conturate și exprimate prin versuri, ca:

*Împărate nu te bate
Că nu rămân oameni pe sate
Rămân maice supărate
Și neveste-ngreunate
Și tare te-or blăstăma*

*Că rămân prunci mititei
Și săraci amar de ei*

În cântecele din 1917, solicitările față de împărat au fost și mai directe și au devenit tot mai insistente, oglindind în fapt, eludarea treptată a sentimentului de loialitate și pregătind spiritele pentru despărțirea românilor transilvăneni, de monarhia austro-ungară. Astfel, se scriau texte ce-i reproșau împăratului continuarea războiului, precum:

*Împărate, Împărate,
Nu ai teamă de păcate?
Pune pace, nu te bate
Cu atâta răutate*

*Pentru voia ta haină
Murim în țară străină,
Pentru-a ta-ncăpățânare
Tot poporul nostru moare¹⁷.*

Părți însemnate din textele cântecelor erau dedicate derulării luptelor la care au participat autorii lor, începând cu descrierea cadrului general al desfășurării conflictelor și, continuând cu surprinderea amplorii angajamentelor militare, și a urmărilor acestora, cuantificate în pierderi imense de vieți omenești, până la conturarea unor imagini plastice ce evocau, sugestiv, atmosfera plină de tensiune dar și de speranțe, pe care le încercau supraviețuitorii, înainte și după fiecare atac al dușmanilor, sau al unităților în care se aflau încorporați.

Grăitoare exemplificări asupra stărilor premergătoare sau, imediat următoare declanșării atacurilor din Galiția și Serbia, din anii 1914–1915, ni se oferă în variante distincte, dar ambele sugerând aceeași atmosferă de încrâncenată încordare.

*Frontul din Galiția
„Suntem tare strâmtorați
Și-n Galiția băgați
Lupta-i tare, focu-i mare
Nu-i nădejde de scăpare*

*Frontul din Serbia
„Pe țărmul Dunării
La granița Serbiei
De ajuns de Crăciun
Așa da sârbu din tun*

.....

*Bubuie tunurile
De răsună văile
Așa merge (sic) gloanțele
Cum samin grăunțele*"¹⁸

*În ajun de Anu Nou
Toată noaptea de planton
Că sârbul e mare câne
Nu se supune la nime*"¹⁹

Caracterizările inamicilor se conturează prin prisma atacurilor și contactelor permanente, dar și din perspectiva propagandei oficiale. Dacă soldatul rus era caracterizat ca hain sau blestemat, sârbul era văzut, din perspectiva rezistenței deosebite, ca un soldat neînfricat.

*„Frunză verde cu bănat
Muscanu cel blestemat
Cu sârbul cel nenfricat*"²⁰

Apoi, cântecele oglindesc extrem de sugestiv hecatombele imense de pierderi umane, care departe de a fi hiperbolizate, corespundeau din nefericire unei triste realități. Iată câteva imagini sugestiv conturate:

*Curgeau gloanțele ca ploaia
Mergera sângele ca valea
Stau feciorii cârigați
Ca snopii cei secerați*"²¹

*După ce am trecut Sava
Era ziua a doua
Care lupte ni s-ai întâmplat
Mai pe toți ne-au vulnerat*"²³

sau

*„Și picau ficiori pe jos
Ca snopi de grâu frumos*"²²

Conținutul cântecelor de război relevă multiplele frământări, dar și duioasele sentimente pentru cei rămași acasă, dorința de a le alina durerile și a le risipi îngrijorările. Din numeroasele imagini ale gândurilor cuprinse în aceste cântece, dincolo de stările de dor și jale, merită a fi menționate preocupările și îndrumările unui tată către copiii săi, de a-și continua cu asiduitate parcursul școlar:

*Spune-i lui Ionul meu
Spune-i cartea să păzești*

*Școala nu o părăsești
Ziua noaptea tot citești
La Ionul meu ficior
Să învețe și pe Șandor
Să știe bine citi
Când acasă oi veni²⁴*

Încheind aceste succinte interogări asupra secvențelor din cântecele militare, subliniem că prin conținutul lor, acestea întregesc lacunele corespondenței în proză, oglindind, în plus, chiar dacă uneori voalat, stările sufletești trăite de militari și oferind cercetătorului modern un material valoros, menit să-i ofere posibilitatea unor evaluări mai nuanțate și mai veridice, conturate din tranșeele primului război mondial.

Acestor surse documentare li se pot adăuga, e drept în număr mai restrâns, o serie de consemnări scrise de către foști combatanți, eliminați, pe parcursul derulării războiului, din evidențele militare din cauza infirmităților, care se disting prin relevarea mai detaliată și realistă a confruntărilor de pe fronturile la care au participat, al căror conținut se află doar parțial sub semnul unei cenzuri autoimpuse.

Spre deosebire de conținutul succint al scrisorilor în care se semnala, de regulă, starea fizică de moment a corespondentului, și zona unde se afla concentrat, sau față de informațiile relative și vagi privind confruntările militare și urmările nefaste ale acestora de pe diferite câmpuri de luptă, surprinse atât de plastic în cântecele de război versificate, aceste surse documentare cuprind referințe mult mai precise, cu detalii pe care cenzura militară nu le-ar fi permis să ajungă destinatarilor din spatele fronturilor. Dintre asemenea documente am selectat, pentru calitatea și dramatismul descrierii situațiilor prin care au trecut autorii lor, paginile scrise de o serie de soldați și gradați din localitatea Șoimuș, de pe Șieu (de lângă Bistrița), solicitate, în mod sigur, și de către preotul Ioan Baciu²⁵, care a luat inițiativa de a elogia faptele de arme ale militarilor din această localitate, confecționând un tetrapod ce a fost plasat în biserică, la începutul anului 1916, pe care, în afara icoanelor, a așezat un album cu fotografiile, numele și însemnările unor bărbați din

sat, ce au participat, încă activ, la confruntările militare sau, care fuseseră demobilizați din pricina rănilor primite pe diverse fronturi²⁶. Tetrapodul a fost realizat „în onoarea și veșnica pomenire a soldaților ce au fost mobilizați” până la acea dată, urmând să se continue înregistrarea tuturor combatanților, până la încheierea războiului, ca dovadă a loialității și eroismului lor. În subsidiar, amintim că din localitatea Șoimuș au fost concentrați în trupele de linie sau pentru lucrări genistice și la transporturi militare, 59 de bărbați²⁷ între 19 și 55 de ani, din cei circa 300 de locuitori înregistrați în epocă, aproape toată populația matură capabilă să poarte arme sau să exercite activități militare auxiliare. Din consemnările șoimușenilor, rămase în puține exemplare și păstrate la Arhivele Naționale din Bistrița, ne frapează lipsa oricăror reticențe în descrierea – fără nici-o cosmetizare a realităților – a sângeroaselor confruntări de pe frontul din Galiția, înregistrând, pe de o parte, succesele, dar și pierderile armatelor austro-ungare și, mai ales, atmosfera tensionată din timpul pregătirii atacurilor, precum și trăirile și atitudinile ostașului în fața inevitabilului deznodământ, ale avatarurilor prin care trece în momentele ciocnirilor directe cu inamicul sau, în fazele de relativă acalmie a fronturilor.

Bunăoară, oglindind asemenea situații, la primirea „botezului” focului din timpul primei ofensive a armatelor ruse în Galiția, soldatul Luca Teodor ne redă momentele apocaliptice declanșate de loviturile artileriei grele. „Duduitul (tunurilor) mă cutremura – relatează soldatul – parcă călcam pe mine, nu pe pământ, ni se păienjenise lumina ochilor și caii și oamenii ni se păreau din altă lume”. Pentru a continua cu descrierea stării din timpul atacului propriu-zis, în care își pierduse orice instinct de conservare, acționând în virtutea unui automatism ce răspundea doar ordinului de înaintare cu orice risc „...îmi treceau gloanțele pe la urechi, mă uitam cum pică feciori, treceam peste trupurile lor, nu auzeam nici vaietele răniților, nici pocnetele puștilor, mergeam cu toții înainte ca oile în gura lupului”²⁸.

Situații asemănătoare sunt prezentate de soldatul Ursa Ioan, implicat în ofensiva armatelor austro-ungare din martie 1915, ce urmăreau trupele ruse, cu pierderi masive din ambele tabere. „E

de știut că atacurile acelea se făceau lucrări (eforturi m n.) peste puterile omenești, iar puterea morală, cât și materială a artileriei noastre era îngrozitoare. Morții erau unul lângă altul, casele, cu supra-edificatele lor, erau schimbate în cenușă”²⁹.

Din perspectiva scopului pentru care au fost inițiate aceste succinte consemnări și anume, pentru evidențierea implicării ostașilor români pe fronturi, firul narațiunii lor s-a fixat, cu precădere, pe descrierea operațiunilor militare, consemnând victoriile sau pierderile suferite de unitatea în care erau încadrați, împrejurările în care, după caz, au scăpat nevătămați sau au fost răniți, fără a supralicita faptele lor proprii, ca acte de bravură deosebite. O singură excepție cu caracter laudativ, dar la modul general, a făcut-o soldatul Ioan Ursa, mulțumind lui Dumnezeu că „s-a îngrijit de mine și de ai mei și m-am reîntors, deși rănit” și infirm, dar continua, el, „pot declara liniștit că poporul din care fac și eu parte e într-adevăr un popor de admirat în război, luptă cu adevărată abnegație, imitând faptele strămoșilor săi; că ce va avea ... vom vedea”³⁰.

Stările socio-economice și atitudinale ale populației din spatele frontului au fost surprinse, cu fidelitate, îndeosebi de preoții comunităților rurale, care în perioada războiului, cu foarte puține excepții, au fost scutiți să participe efectiv în armată, având posibilitatea să înregistreze situațiile dificile prin care treceau enoriașii lor. Întocmind adevărate „cronici” parohiale³¹ pentru anii conflictului militar, preoții au reușit să surprindă, în funcție și de pregătirea lor intelectuală, suferințele celor rămași acasă, cu greutățile și nevoile zilnice, a celor aflați într-un altfel de război, derulat fără zgomotul armelor, însă cu urmări ce au afectat o masă mult mai numeroasă de oameni decât numărul combatanților propriu-ziși. În subsidiar, dar nu lipsit de însemnătate, cronicile parohiale surprind și ecourile provenite de pe teatrele de război, purtate în lumea mărginită a satelor, în afara știrilor oficiale manipulante aduce de militarii întorși temporar în permisie sau, definitiv, la sfârșitul conflictului.

Decelând din cronicile parohiale pe acelea care au fost scrise pe măsura desfășurării războiului, sau la puțin timp după încheierea acestuia, întrucât păstrează în mai mare măsură veridicitatea atmosferei din vremea conflagrației mondiale, remarcăm însemnările

preotului David Rusu din Șieu, pentru perioada cuprinsă între 1 august 1914–19 mai 1919³². Consemnările acestuia au ca repere principale, evenimentele politico-militare care au marcat evoluția conflictului, cât și cele care s-au petrecut în cadrul monarhiei austro-ungare. Substanța însemnărilor sale o formează însă referințele extinse și detaliate privind starea enoriașilor săi, sub impactul urmărilor socio-economice și demografice pe care le provocase războiul. Astfel, trecând în revistă implicarea inițială a statelor din cele două grupări militare, preotul consemnează intrarea, succesivă, în conflict a Italiei, Bulgariei și apoi a României. „...după ce războiul nu s-a finit și e în curgere groaznică și în anul al treilea, din septembrie 1916 (august n.n.) s-a sculat asupra patriei și monarhiei noastre și prietena monarhiei ... adică și vecina România”³³. Pentru ca în anul 1917, să noteze cu îngrijorare că s-a zvonit „că s-ar scula asupra noastră încă și făloasa Americă de Nord”, întrucât și acest eveniment avea să aducă după opinia sa, și „mai mari nenorociri pe capetele noastre ... și acelor de acasă și moarte multă între oameni și copii săraci ... și mii și mii de feciori chilavi (invalizi) și fără a mai putea să lucre în viață”³⁴.

Preotul constata însă, că pe lângă crâncenele bătălii purtate de armate pe fronturi, țara se află într-un „război din-lăutru”, din cauza înăsprii condițiilor economice ale sătenilor, prin sporirea scumpetei și a stărilor de constrângere, „ca pe vremea „foametelor celor mari ... după cum bătrânii spun că au fost”. Pentru a fi mai elocvent, el, înregistrează, succesiv, din 1915, pentru fiecare an în parte, până în 1919, în mod detaliat, creșterea neconținută a prețurilor la articolelor de primă necesitate (grâu, porumb, zahăr, ulei, ouă, lapte etc.) ca și pentru animalele mari sau mici, sau la îmbrăcăminte³⁵. Aceste situații se datorau nu numai inflației, ci și rechizițiilor de produse agrare efectuate, în mod repetat, de către autorități, care în 1916 au ajuns să ridice și clopotele bisericii. Pe de altă parte, sesizează lipsa forței de muncă tinere, fapt care afecta lucrările agricole, odată ce, încă din 1915, el notează că „la lucrul câmpului se găsesc numai moșnegi bătrâni și femeile cu copii și copile sub 17 ani”³⁶. Pe lângă aceste necazuri, surprinde și efectele nefavorabile climatice asupra culturilor, care au afectat profund subzistența sătenilor pe care-i păstorea.

Numeroasele referințe asupra evoluției mercurialelor, la mai toate produsele agricole sau industriale, care se găseau cu dificultăți, pe piața locală, făcute din dorința preotului de a sublinia continua deteriorare a condițiilor de viață ale sătenilor, transformă o parte însemnată a cronicii sale, într-o veritabilă introspecție de istorie și analiză economică, cu date și aspecte doar tangențial surprinse în lucrările de specialitate din epocă, sau, chiar ignorate ulterior. Stările socio-economice asemănătoare, deși în pagini mai puține, sunt surprinse, cu referințe mai mult sau mai puțin detaliate, și în cronicile parohiilor din Bistrița Bârgăului și Mureșenii Bârgăului.

În prima dintre ele preotul descrie cu precădere urmările nefaste ale cantonării unor unități militare în localitate, după intrarea României în război, care au trecut la rechiziții abuzive pe seama bunurilor și caselor sătenilor, cărora, în plus, li s-au furat și ultimele animale și rezerve de hrană. Astfel, „așa au luat de pe la oameni fân, vite, au lăsat caii și în cimitirul bisericii, de au umblat printre morminte, cu un cuvânt, ne-au batjocorit în toată forma”³⁷. Apoi au preluat locațiile școlii și bisericii și le-au transformat în spitale, provocând mari daune și profanând locașul de cult³⁸.

Asemenea situații și fapte reprobabile sunt relatate și în cronica parohiei din Mureșenii Bârgăului, deși, inițial, nota preotul la începutul războiului relațiile locuitorilor cu trupele austro-ungare în trecere spre Bucovina au fost rezonabile chiar amiabile. Ulterior, resimțindu-se lipsurile în aprovizionarea unităților militare, în parte cantonate și în localitate, datorită stabilirii liniei frontului pe munții din apropiere acestea, au început să se efectueze masive rechiziții de produse agricole și animale. „Nu mică le-a fost jalea prin sat atunci când a trebuit să-și lepede omul toate vitele cu oi, porci, cu tot de pe lângă casă, să rămâie numai cu găinile”³⁹. Sesizând lipsa produselor de primă necesitate mai ales că satul aflat în zona submontană nu avea nici în vremuri normale produse cerialiere suficiente (grâu, porumb, orz, etc.), oficialitățile au inițiat distribuirea rațională a unor produse agricole, ce trebuiau destinate, teoretic, familiilor celor mai neajutate. În realitate ele au fost preluate cu precădere de oficialii comunei și neamurile lor, întâmplându-se astfel „atâtea nereguli și nedreptăți”⁴⁰. Au dus-o oarecum mulțumitor o parte din

famiiliile unde erau cazați pentru mai mult timp, soldați și ofițeri, dar continua cu malițiozitate preotul, într-o serie de cazuri „Rezultatul a fost niște șpuri – copii ilegitiimi – care au rămas în urma lor, care se deosebeau de băștinași prin aceea că-s blonzi pronunțați, ...”⁴¹.

Prăbușirea fronturilor Puterilor Centrale și schimbările politico-statale de la sfârșitul anului 1918 cronicile le consemnează în rânduri puține și deosebit de succinte, fără comentariile obișnuite din memoriile ulterior alcătuite de o serie de participanți la aceste evenimente. Astfel, în cronica parohiei Șieul Mare preotul David Rusu nota că, în octombrie „s-a întâmplat că toată Europa s-a transformat în state noi și republici. Împăratul și regele nostru Carol al IV-lea a abzis de la coroana Ungară și s-a produs și în statul nostru o schimbare de guvernământ. Ostașii și jandarmii au venit toți acasă îmbrăcați militari”⁴². În aceeași notă, oarecum neutră, și sobră punctează „unirea Ardealului cu România” precum și intrarea unor unități române în comuna Șieu, prilej ce a conferit „sfințirea steagului nostru frumos național”, cu participarea tuturor enoriașilor și a notabilității satului, petrecând apoi „frumos și cu mare veselie”⁴³ la un banchet general dat în onoarea militarilor români.

„Cronicile parohiale” scrise spre sfârșitul războiului și la începutul anului 1919, conțin adnotări evident impregnate și influențate de sentimentele bucuriei încheieri conflictului și întoarcerea soldaților acasă, cât și de entuziasmul realizării Unirii Transilvaniei cu România. Sub impactul acestor stări și în lipsa oricărei cenzurări sau rețineri, evident tonalitățile însemnărilor privind suferințele sătenilor din spatele frontului capătă alte accente și sunt descrise în alte culori, fiind aduse în prim planul descrierilor, evenimentele mai recent desfășurate, care priveau reîntoarcerea militarilor români de pe fronturi, alungarea vechilor autorități, organizarea administrației românești prin consiliile naționale locale, starea de spirit revoluționară ce vădea nu numai tendințe naționale, ci și puternice accente sociale.

Caracteristică pentru acest mod de a relata evenimentele locale sau cele întâmplate în diferite părți ale Transilvaniei în lunile octombrie–decembrie ale anului 1918, este îndeosebi cronica parohiei din Mureșenii Bârgăului, al cărei autor a fost preotul Victor Lazăr,

înzestrat cu un fin discernământ și mai ales cu un acut simț al umorului. Mai întâi, cu solemnitate, acesta consemnează, evenimentul major din toamna anului 1918 notând: „...fără să-și aducă cineva aminte de sfârșitul războiului, cu care eram obișnuiți de 4 ani – trece cineva prin comună și spune că-i revoluție. Îndată încep a se reîntoarce câte unul în sat, spunând la fel, că-i revoluție”⁴⁴. În fine, încep să se întoarcă prin sat tot mai mulți din foștii soldați, pe o parte a drumului românii de pe Valea Bârgăului, „pe cealaltă parte coloana foștilor prizonieri ruși spre Rusia”.

Apoi, relatează cu sobrietate momentele constituirii consiliului național și al gărzii naționale locale, fuga jandarmilor unguri, a unor oficiali din administrație, sosirea primilor soldați ai armatei române în frunte cu Eugen Goga, adunarea unionistă de la Prundul Bârgăului – într-o zi anunțată - pentru desemnarea delegațiilor la Alba Iulia, etc. Între aceste episoade intercalează, cu ironie, fapte privind „isprăvile din revoluție” întâmplate în Transilvania, dar mai ales în localitatea sa, unde „revoluționarii” nu s-au limitat numai la devastarea prăvăliilor unor speculanți, pentru ca apoi preotul să noteze: „De bucurie că s-a sfârșit războiul nimeni n-a pus în seamă revoluția”. Se aducea „vin în sat cu butoaiele ... era băutură în sat și se bea fără cruțare, ... având toți arme împușcau în toate părțile pe afară, că-ți era frică să umbli pe stradă, mai ales noaptea”⁴⁵. Treptat, instaurându-se liniștea prin preluarea armelor de către garda națională, s-au desemnat patrulare permanente pentru asigurarea ordinii, în deosebi pe timpul nopții, numai că, consemna preotul, patrula de pază se retrăgea și „păzea numai butoaiele de vin”⁴⁶, încât dimineața, la raport, membrii săi se prezentau într-o stare jalnică de ebrietate.

Evident, încheierea cronicii se face prin revenirea la notele so-bre și prin consemnarea actului unirii Transilvaniei cu România, dar și cu anume reflecții privind viitorul societății, impregnate cu anumite rețineri pentru cei care gândeau într-o evoluție ușoară și rapidă a lumii, după război. „După Unire așteptam tot mai mari îmbunătățiri, dar cum lumea trebuia adusă la ordine ... lucrurile nu mergeau așa cum ar fi trebuit. Alții, explicau lucrul prin aceea că, așa-i după război, vre-o 10 ani până se pun lucrurile la cale”⁴⁷.

Consemnările din timpul războiului, de pe front sau din spatele frontului realizate de participanții direcți sau indirecti la desfășurarea conflictului mondial, provenite din zona Bistriței și Năsăudului, se înscriu, cu anumite conotații specifice, în ansamblul creațiilor de acest gen de pe întreg cuprinsul Transilvaniei, oglindind și nuanțând atitudini și sentimente ce caracterizau mentalul colectiv al marii mase a românilor transilvăneni. Ele întregesc și completează sursele documentare ale oficialităților și se constituie într-o veritabilă interfață a acestora, infirmând sau completând, nu rareori, conținutul informațiilor elaborate de autorități militare sau civile, exprimând însă cu siguranță și mai fidel, trăirile miilor și miilor de anonimi implicați în primul război mondial.

NOTE

1. Bunăoară sunt arhicunoscute demersurile elitelor spre împărat, în perioada neoliberală și din epoca dualismului, sperând în sprijinul său, fie pentru anularea uniunii Transilvaniei cu Ungaria, fie pentru schimbarea sistemului politic dualist, explicit exprimată în conținutul Memorandului. Dezamăgirile provocate de nereceptarea doleanțelor înaintate au redus, desigur, intensitatea sentimentelor loialiste, dar nu au anulat-o cu desăvârșire. Astfel, o parte a elitelor politice au găsit la începutul secolului XX în persoana prințului moștenitor Franz Ferdinand, un posibil interlocutor și sprijinitor al proiectelor autonomiste, federaliste pe care le avansau Reformarea imperiului spre o constituție și organizare teritorială federalistă după principii etno-naționale a menținut atenția și speranțele acestora, ce s-au dovedit însă iluzorii, până spre sfârșitul anului 1917, în condițiile în care Regatul român pierduse 2/3 din teritorii și încă nu se întrezărea prăbușirea monarhiei austro-ungare. Pe de altă parte însă, o mică parte, a elitelor își pierduseră înaintea și în timpul războiului total încrederea în instituția monarhiei habsburgice, susținând tot mai vehement disoluția imperiului austro-ungar, aceste opinii fiind exprimate, evident, de cei în cauză, în afara granițelor acestora. A se vedea pentru relațiile românilor cu instituția monarhiei habsburgice și manifestările de loialism, la Liviu Maior, *Memorandumul. Filozofia politico-istorică a petiționarismului românesc*, Cluj-Napoca, 1992; Idem, *Alexandru Vaida-Voevod. Între Belvedere și Versailles*, Ed. Sincron,

- Cluj-Napoca, 1993; Idem, *Habsburgi și români. De la loialitatea dinastică la identitatea națională*, Ed. Enciclopedică, București, 2006.
2. Idem, *Români în armata habsburgică. Soldați și ofițeri uitați*, Ed. Enciclopedică, București, 2004, pp. 44–74; 121–170.
 3. Idem, *Habsburgi și români...*, pp. 59–73; 127–135; 273–284.
 4. În această tipografie s-a editat periodicul local „Foaia Poporului”, în care au fost publicate trunchiat, un număr restrâns din „cântecele de cătanie” trimise de corespondenți. Cea mai mare parte a scrisorilor versificate, în împrejurări necunoscute, a ajuns la Anton Coșbuc, nepotul poetului Anton Coșbuc, și sunt incluse astăzi în fondul personal al acestuia, păstrat la Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale; în continuare, A.N.B-N., fond...d...
 5. „Subscrisul, în a IX/9 1917. Gyulafehervar (Alba-Iulia). Vei înțelege, uncheașule, că până la tipăritura acestei mici epistole, mă aflu adevărat sănătos și am îmbarcat în Marș-Kompanie la Galiția. Și am primit o sumă de bani de 40 coroane și, îți mulțumesc din inimă și unde m-oi așeza, ți-o dau eu răspuns. Voe bună, dorite uncheașule și te salut cu dulci cuvinte și mă închin cu sănătate, eu, al D-tale nepot Todoriță Gabor, prin Macrai Constantin.”; Idem, fond personal *David Alexa*, d. 157, f. 4.
 6. Epistola făcută la 22 august <1917> „Stimate D-le! Iată, uncheșule, eu, al D-tale. nepot Gavrilă, sunt bine și sănătos, de care sănătate îți poftesc și D-tale. Și au ales o Marș-Kompanie la Albania și acum am mai scăpat, dar pe puțină vreme. Și te rog uncheașule, să-mi trimiți vreo doi bani, să am pe drum, că nu știu ziua când om porni? Și, nemaivând ce mai scrie, decât voie bună, unchiule și, la doamna D-tale, și îți poftesc tot binele și sănătate și salut cu dulci cuvinte, eu al D-tale. Nepot, Todoriță Gabor, Gyulafehervary. Prin mine, Macrai Constantin, din Zagra”; *Ibidem*, f. 2.
 7. „Epistolă predate în 31 martie 1917. Prea mult iubite și dorite Domnule jude și doamnă, iată prin puține cuvinte veți ști și despre mine, al domniilor voastre văr Ioan, căci mă aflu bine și sănătos, mulțumesc lui D-zeu. și veți ști, domnule jude, căci banii care mi i-ați trimis i-am primit și foarte mă mulțumesc, dar până acum toate au fost cum au fost, dar acum a venit vremea de marș și, știe bunul D-zeu., căci cum a mai fi, căci suntem gata și îmbrăcați, numai nu știm sigur, dar tot mă mulțumesc lui D-zeu. căci sunt împărțit cu români și sunt oameni buni și ne înțelegem bine laolaltă și apoi, dacă mi-a ajuta bunul D-zeu. și ne-om așeza, voi mai trimite eu, domnule jude, eu, căci unde ne-om duce, căci noi am înțeles căci am mere către Rusia, dar totodată vă poftesc, domnule jude, tot binele și sănătate să vă dăruiască D-zeu, vă salut cu bine, eu Puica Ioan”. *Ibidem*, d. 174, f. 1.

8. „Epistolă 12 mai 1917. ...căci ei îs mai nepricepuți și apoi, mă mulțumesc Domnule jude, foarte frumos, căci mi-ai prins foarte bine, căci la cadăr am fost foarte lipsit, căci nu umblă nici câte gibir îl are omul, nu-l capătă aici, tot umblă mai regulat, căci aici nu suntem lipsiți, bătrănu este nici un sat, să ai de unde cumpăra nimic, căci și unde au fost rămas puțini, unde suntem noi și mă rog să faci un bine și să-mi pui niște coperte și papir de scris, căci n-am pe ce să mai scriu câte o carte și apoi, nemaiaivând ce scrie, decât vă poftesc Domnule ude, tot binele și sănătate de la bunul D-zeu, întru mulți ani”, *Ibidem*, d. 151, f. 8.
9. Datul în a VI, în 19, A. 1917. Stimate d-le. Prin puține cuvinte stimate unchiule vei ști și despre mine, Gavrilă, că sunt sănătos și la viață până în ziua de față. De care sănătate o am eu, asemenea ți-om poftesc și D-tale, uncheșule, la mulți ani buni și zile fericite și la Doamna d-tale, asemenea îi poftesc. Și te rog uncheșule, să-mi îndrumezi o mică sumă de bani, că sunt năcăjit că nu capăt puțin urlab – concediu – că toți capătă, noi, din comitatul Bistrița-Năsăud nu căpătăm, și am tot așteptat după rugări, și nu le mai capăt deloc. Și îți poftesc o fericită sănătate dorite uncheșule și asemenea, și la Doamna D-tale. Aștept răspuns. Scriitorul cărții, Mákrá Titusz, din Zagra. *Ibidem*, d. 157, f. 1.
10. „Epistolă scrisă 11 iunie. Prea mult dorite și iubite Domnule jude, iată, prin puține cuvinte veți ști și despre mine, al domniei voastre văr Ioan, căci mă aflu bine și sănătos, mulțumesc lui Dumnezeu și apoi, veți ști Domnule jude căci mă aflu la cadăr, iar am venit din front în ștramport și apoi, nu știu ce a mai fi mai departe, dar totuși mă mulțumesc lui Dumnezeu, căci tot mai trece din vreme și, dade oi putea să vin mai târziu la urlab căci acum mai merg, căci nu-i încuiat, dar fii bun, Domnule jude și îmi mai trimite vo doi bani, căci aici, totuși, cu bani poți să trăiești, căci îi un sat bogat și se capătă mâncare și lapte (s.n.), de cumva nu om sta mult pe aici, știe bunul Dumnezeu, căci încotro om mai ajunge și apoi, vă salut din inimă și vă poftesc tot binele și apoi voi mai scrie eu cum mi-a mai umbla, căci aici umblă în mai multe forme, dar totuși, numai mă mulțumesc lui Dumnezeu de toate”; *Ibidem*, d. 151, f. 6.
- „Epistolă scrisă în 6 octombrie. Prea mult dorite domnule jude și doamnă, iată și eu, al domniilor voastre cunoscut Ioan mă aflu în deplin sănătos, care asemenea v-o poftesc să v-o rânduiască bunul și atotputernicul Dumnezeu și domniilor voastre, întru mulți ani fericiti și, vă fac cunoscut cum că îs la tunuri și sunt ales la cai, de altcum, mi-i bine, numai mi-a fi cam greu până oi învăța; dar mă rog să faci bine să-mi trimiți vreo doi bani, căci mi-au gătat și fără de bani nu putem să fim și v-am mai scris epistolă, nu știu, primit-ați ori nu, și la femeie încă i-am scris vreo 10 epistole, și n-am căpătat nimic, nu știu ce rând mai aveți și mă rog să faci bine să-mi trimiteți dumneavoastră, eu cred

- căci vi i-a înturna și, fii bun și-mi trimite vreo 60 coroane. Vă salut cu bine eu, Puica Ioan. Și adresa mea este: Tintelettl: Ku K F K R Nr. 35; Erzatilatri, Bihor, Megye Turda. Puica Ioan", *Ibidem*, d. 174, f. 2.
11. Despre discuțiile privind calitățile estetice și ale integrării sau respingerii cântecelor de război sau de cătănie, ca o subjugare a folclorului autentic, a se vedea, printre altele, Ovidiu Bârlea, *Folclorul românesc*, vol. II, Ed. Minerva, București, 1983; Gheorghe Vrabie, *Din estetica poeziei populare românești*, Ed. Albatros, București, 1990; Alexandu Dobra, „Cercetarea folclorului taberei militare”, în „Revista de etnografie și folclor”, tom. 39, nr. 1-2, 1994.
 12. Cântecele de război versificate s-au bucurat de atenția unor culegători de folclor, care le-au prelucrat uneori și comentat. Printre editori s-au numărat; Dr. Emil Precup, *Dor și jale. Patimi și suferințe. Poezii culese din război, aranjate și publicate pentru popor*, Gherla, 1920 (cuprinde, în majoritate, creațiile foștilor combatanți din zona comitatului Bistrița-Năsăud); C. Brăiloiu, *Poesiile soldatului Tomuța din războiul 1914-1918*, București, 1934; Iustin Ilieșiu, *Folclor din Transilvania*, Editura pentru Literatură, București, 1987; Liviu Păiuș, *Sus la munți, ca negura. Folclor epic din ținutul Năsăudului (antologie)*, Ediția a II-a, Ed. Napoca-Star, Cluj-Napoca, 2009.
 13. A.N.B-N., fond personal *Anton Coșbuc*, d. 395, f. 4.
 14. *Ibidem*, f. 35.
 15. Liviu Păiuș, „Folclorul cătănesc și al războiului”, în *Și ei sunt ai noștri*, editor Ana-Maria Nenițoiu, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2014, p. 234. (fragment dintr-o scrisoare versificată a unui soldat din fosta zonă grănicerească a Năsăudului, publicată de autor din colecția personală”.
 16. A.N.B-N, fond personal *Anton Coșbuc*, d. 395, f. 46.
 17. Liviu Păiuș, *op. cit.*, pp. 234-235.
 18. A.N.B-N., fond personal *Anton Coșbuc*, d. 395, f. 35.
 19. *Ibidem*, f. 24/verso.
 20. *Ibidem*, f. 46.
 21. *Ibidem*, f. 24.
 22. *Ibidem*, f. 35.
 23. *Ibidem*, f. 27.
 24. *Ibidem*, f. 29/verso.
 25. Despre viața și activitatea preotului Ioan Baci a se vedea Adrian Onofreiu, „Restituiri istorice. Cronica Parohiei greco-catolice Șoimuș scrisă de Ioan Baci”, în „Revista Bistriței”, Bistrița, XXVI, 2012, pp. 173-202; Alexandru Nagy, *Ioan Baci. Viața și opera*, Ed. Arcade, Bistrița, 2006.
 26. Adrian Onofreiu, „Restituiri istorice. Cronica Parohiei Greco-catolice Șoimuș...”, p 201.
 27. *Ibidem*, p. 187.

28. *Ibidem*, Anexa nr. 5. Descrieri din timpul războiului, p. 200.
29. *Ibidem*, 198.
30. *Ibidem*, p. 199.
31. Referințe despre cronicile parohiale ca surse documentare despre primul război mondial în lumea satelor, la Adrian Onofreiu, „Războiul din spatele tranșelor. Contribuții documentare referitoare la comitatul Bistrița-Năsăud”, mss.
32. Parohia ortodoxă Șieu, *Condica sau Cartea de pomenire a bisericei greco-orientale din Șieul-mare (Nagy—Sajó comitatul Bistrița-Năsăud)*, 1899, Tip. C. Csallner, Bistrița, ff. 20-40, 54-55. La fel, și următoarele note, din același manuscris.
33. *Ibidem*.
34. *Ibidem*.
35. *Ibidem*.
36. *Ibidem*.
37. Parohia Bistrița Bârgăului, *Condica bisericei gr-orientale Borgo-Bistrița*, p. 12. Pentru pagubele cauzate, vezi și A.N.B.-N., fond *Oficiul parohial greco-catolic Bistrița Bârgăului*, d. 8/1919–1947, f. 1.
38. Parohia Bistrița Bârgăului, *Condica bisericei...*, p. 12.
39. A.N.B.-N., fond *Oficiul parohail greco-catolic Mureșenii Bârgăului*, reg. inv. nr. 19, f. 23/v.
40. *Ibidem*, f. 24.
41. *Ibidem*, f. 25.
42. Parohia ortodoxă Șieu, *Condica sau Cartea de pomenire a bisericei greco-orientale din Șieul-mare (Nagy—Sajó comitatul Bistrița-Năsăud)*, 1899, Tip. C. Csallner, Bistrița, f. 39.
43. *Ibidem*, f. 40.
44. A.N.B.-N., fond *Oficiul parohail greco-catolic Mureșenii Bârgăului*, reg. inv. nr. 19, f. 26/v.
45. *Ibidem*.
46. *Ibidem*, f. 27.
47. *Ibidem*, f. 28.

Gabriel Moisa

Ileana Ardelean – membră a grupului Adrian Mihuț – în închisorile comuniste

Printre cele mai importante episoade ale rezistenței anticomuniste din vestul României este cel semnat de grupul condus de Adrian Mihuț, care a acționat în zona Crișului Alb din județul Arad¹. Între membrii de bază ai acestei structuri s-a aflat și Ileana Ardeleanu, parte a acestora din primele momente. Încă de la înființarea sa, Adrian Mihuț a urmărit în permanență extinderea organizației. În acest sens și-a îndreptat atenția spre atragerea de membrii din zona localităților Ineu, Măderat și Pâncota. Știind că este căutat de Securitate încă din anul 1948, Adrian Mihuț s-a ascuns în mai multe locații din această zonă.

În foarte scurt timp numărul susținătorilor organizației a fost foarte mare. Printre cei mai activi, alături de Ileana Ardeleanu, s-a numărat Iacob Opreț, care îi va deveni în scurt timp un prieten foarte bun². Iacob Opreț a depus inclusiv un jurământ de credință pe care l-a respectat în momentele când a fost vizitat de organele de Securitate, prilej cu care nu a recunoscut activitatea sa „subversivă”³. Noul membru al organizației a desfășurat o vie activitate în slujba tinerei structuri anticomuniste. Conform informațiilor de arhivă Iacob Opreț a participat la majoritatea întâlnirilor conspirative, unele dintre acestea organizate chiar la domiciliul său. Iacob Opreț a fost și unul dintre curierii organizației realizând legăturile între Adrian Mihuț și ceilalți membrii ai grupului. Organele de securitate au documentat relațiile pe care le-a avut din acest punct de vedere cu mai mulți membrii precum: Florian Rațiu, Ileana Ardeleanu, Teodor Ardeleanu, Gheorghe Berar zis și Nistor, etc. Același Iacob Opreț a ascuns și păstrat la domiciliul său o parte din armamentul și muniția organizației. În momentul în care a fost arestat acasă la el au fost găsite două arme militare cu peste 100 de cartușe precum și un pistol, marca „Steyer”, calibru 9 mm, dotat cu 6 cartușe.⁴

Activitatea organizației în arealul localităților Moroda și Iermata a fost una încheată și foarte complexă. Cel mai activ s-a manifestat în această etapă a activității grupului în direcția recrutărilor de membrii. Imediat după constituire în structura condusă de Adrian Mihuț au intrat următorii localnici: Iacob Opreț, Florian Rațiu (preot în localitatea Moroda), Cornelia Rațiu (soția acestuia), Gheorghe Mihuț zis Vîguleasă, Gheorghe Morodan (cantor bisericesc), Ioan Nica, Vichentie Foltean (agent sanitar), Cornel Foltean, Andrei Lorincz (proprietar de moară și tractor), Pavel Suciu, Dumitru Suciu (membru în biserica baptistă), Avram Caba, Ioan Betis etc. Conform documentelor Securității întregul grup a fost instruit de către Adrian Mihuț în mînuirea armelor. Întrunirile secrete aveau loc de regulă la domiciliile lui Iacob Opreț, Gheorghe Mihuț și Gheorghe Berar. Interesant este faptul că pentru a mobiliza cât mai mulți oameni alături de el a recurs și la informații cel puțin îndoielnice. Astfel, Adrian Mihuț le-a vorbit membrilor organizației despre existența unui număr mare de fugari foarte bine organizați și despre un așa zis „Comandament al fugarilor” în care el îndeplinea funcția de „responsabil pentru regiune”, iar pentru a nu fi descoperit avea numele conspirativ de „colonel Ticu Pădureanu”. Toți apropiații au primit misiunea de a răspândi zvonuri alarmante în rândul populației, cu scopul de a provoca neîncrederea acesteia în regimul comunist și de a-i îndemna să nu se supună măsurilor luate⁵.

Adrian Mihuț a fost și ideologul organizației. Acesta a redactat și multiplicat o serie de documente în care îndemna populația să dea sprijin structurii și să se ridice împotriva autorităților de sorginte sovietică.

Astfel, în documentul intitulat „Crezul meu de luptă”⁶, acesta milita pentru înlăturarea *orânduirii de stat democrat populare*, discreditând-o și, totodată, preconizând reinstaurarea monarhiei în frunte cu regele Mihai I. Cât despre forma de guvernământ, acesta considera că cea mai potrivită pentru România ar fi cea de tip fascist-legionar. În document se mai preciza că după înlăturarea prin violență a regimului din țară, să se efectueze o serie de reforme în domeniul învățământului, armatei, economiei, administrației, industriei și agriculturii.

Alt document lansat de Adrian Mihuț a fost cel intitulat „*Apelul românilor fugăriți în Țara Românească*”⁷. Având un conținut extrem de dur la adresa regimului, acesta chema populația la luptă în vederea răsturnării regimului de tip sovietic instaurat în România. Documentul mai îndemna la declanșarea unor acte teroriste împotriva *organelor de partid și de stat*.⁸ Documentul, unul dintre cele mai dure rechizitorii la adresa regimului, anunța că „vor fi literalmente exterminați toți *falsificatorii istoriei naționale, demnitarii prezidiului și guvernului de exploatare și înstrăinare, membrii C. C. ai partidului, secretarii organizațiilor de partid regionale, raionale și comunale, membrii serviciului de securitate*”⁹.

Actul arată determinarea lui Adrian Mihuț, una vecină cu fanatismul, în lichidarea noului sistem politic impus în România de Moscova. Îndemnul lui, potrivit cărui „...*în această luptă, pentru Dumnezeu, neam, țară și rege, nu ne înspăimântă nici cadavre, nici moarte*”¹⁰ este mai mult decât sugestiv din acest punct de vedere.

Aceste documente au fost răspândite într-un areal situat în nordul județului Arad și sudul Bihorului prin cei mai de încredere dintre oamenii săi din organizație, anume Ioan Crișan, Iacob Opreț, Gheorghe Mihuț zis Văguleasa, Teodor Ardelean și Pavel Ignișca¹¹, fără a avea însă succes în toate cazurile. Ioan Crișan, responsabil cu recrutarea de noi membrii, s-a deplasat bunăoară la domiciliul preotului Petru Deheleanu și a lui Nicolae Baltă prezentându-le conținutul „apelului”. Conform datelor culese de organele de anchetă, aceștia s-au speriat de conținutul violent al documentului refuzând să-l citească până la sfârșit.

Dând dovadă de mare atenție și de o pregătire aproape militară Adrian Mihuț a luat o serie de măsuri prin care urmărea să reducă la minimum șansele ca membrii grupului să fie prinși. Conspirativitatea era cuvântul de ordine. Fiind un bun cunoscător al matematicii, Adrian Mihuț a stabilit între el și membrii recrutați parole de recunoaștere sub formă de fracție, de tipul „T AM. R.F./5 P”. Acestea difereau de la om la om după inițialele celui cu care corespundea și numărul corespondenței (T = Ticu, AM = Adrian Mihuț, R.F. = Rațiu Florian, 5 = numărul de ordine al corespondenței, P = Pădureanu)¹². La extremitățile liniei de fracție Adrian Mihuț își puna inițialele

numelui său conspirativ de Tică Pădureanu, adică T. respectiv P. La numărător, adică deasupra liniei de fracție, acesta își indica inițialele numelui adevărat, adică AM, precum și inițialele numelui persoanei căreia îi adresa corespondența (de exemplu S.P.=Suciu Pavel). La numitor era indicat prin numere arabe, a câta corespondență reprezintă acea scrisoare cu persoana respectivă.

Revenind la personajul nostru, Ileana Ardeleanu s-a apropiat foarte mult de Adrian Mihuț, devenind confidenta acestuia, la locuința sa ascunzându-se de multe ori. În foarte scurt timp au devenit logodnici. Evenimentul logodnei a avut loc în casa unui alt membru al organizației, preotul Ioan Crișan. În anul 1950, Ioan Crișan, în calitate de preot a oficiat la domiciliul său logodna religioasă dintre Adrian Mihuț și Ileana Ardeleanu. După eveniment i-a mai găzduit timp de 2-3 zile¹³. Ulterior, Ileana Ardeleanu a devenit principala sa curieră în relațiile cu membrii grupului. Tot ea l-a pus în legătură și cu Virgil Căpitan, care îi va ascunde la rândul lor pentru o perioadă de timp. Cu acest prilej s-a discutat despre acțiunile viitoare ale organizației și despre posibilitatea ca, în cazul în care operațiunile vor eșua, să-și organizeze fuga din țară. În calitate de curier al lui Adrian Mihuț, Ileana Ardeleanu a avut mai multe deplasări și întâlniri în scopul procurării de armament. Astfel, cu Gheorghe Poenaru s-a întâlnit pe ascuns la Arad. El i-a înmănat un pistol cu muniția aferentă pentru Adrian Mihuț. La Ineu a avut contacte cu Pavel Ignișca, de la care a procurat câteva sute de cartușe¹⁴.

În ciuda faptului că structuri întregi ale Securității erau pe urmele lor, organizația mergea mai departe, întărindu-se chiar cu noi membrii. Adrian Mihuț a fost prins abia în toamna anului 1956, după care au fost arestați toți membrii organizației.

Întregul grup de 69 de persoane a fost împărțit în 3 loturi de aproximativ 20 de persoane fiecare. Din primul grup făceau parte și Adrian Mihuț. Era considerat cel mai important și, în consecință, a fost primul judecat.

Componența acestuia era următoarea:

1. Mihuț Adrian, din comuna Măderat, județul Arad, condamnat la moarte în primăvara lui 1957. Executat la Penitenciarul Jilava la 10 decembrie 1957.
2. Suci Pavel, țăran din localitatea Iermata, fiul lui Ion și Sofia, condamnat la moarte și executat la 20 noiembrie 1957¹⁵.
3. Crișan Ioan, născut la 26 iulie 1919 la Pâncota, preot în Agrișu Mare, a fost condamnat la muncă silnică pe viață. A fost închis în perioada 1958–1964.
4. Buț(iu) Constantin, notar în orașul Ineu, condamnat la muncă silnică pe viață.
5. Grida Elisabeta, asistent medical (moașă comunală) în Iermata și Moroda condamnată la muncă silnică pe viață.
6. Opreț Iacob, țăran din comuna Moroda, condamnat la 25 de ani la muncă silnică.
7. Poenaru Gheorghe, profesor din orașul Ineu, condamnat la 20 de ani la muncă silnică¹⁶.
8. Rațiu (Florian) Ioan, născut la 7 aprilie 1901 în localitatea Șicula. Preot în comuna Moroda, condamnat la muncă silnică pe viață. A fost eliberat în 1964 și va lucra din nou ca preot în parohia Clopodia din județul Timiș¹⁷.
9. Mihuț Gheorghe zis și Vîguleasa, țăran din comuna Moroda, condamnat la muncă silnică pe viață.
10. Ardelean Ileana, funcționară în Mîsca, condamnată la 10 ani de muncă silnică.
11. Ignișca Pavel, contabil șef în comuna Șiria, condamnat la 20 de ani de muncă silnică¹⁸.
12. Nica Ioan, țăran din localitatea Iermata, condamnat la 20 de ani de muncă silnică.
13. Sârb Moisa, țăran din orașul Ineu, condamnat la 10 ani de muncă silnică.
14. Lorincz Andrei (Francisc), morar din localitatea Mocrea, condamnat la 15 ani de muncă silnică.
15. Caba Ioan, țăran din Șicula, condamnat la 15 ani de muncă silnică.

16. Mangra Gheorghe, plutonier la Jandarmeria din comuna Măderat, condamnat la 10 de muncă silnică.
17. Baciș Gheorghe, morar în comuna Agriș, condamnat la 3 ani de muncă silnică.
18. Momac Gheorghe (Ioan), plutonier din comuna Agriș, condamnat la 2 ani de muncă silnică.
19. Beraru Ioan, țăran din localitatea Iermata, condamnat la 3 ani de muncă silnică.
20. Bunaciu Floare, casnică din Șicula, condamnată la 5 ani de muncă silnică.

Judecarea acestui prim lot a durat 3 zile. A început în Săptămâna Patimilor anului 1956, într-o luni dimineața, și s-a terminat în noaptea de miercuri spre joi, la orele 2 noaptea, ale aceleași săptămâni¹⁹. Procesul a fost prezidat de către o comisie a Tribunalului Regional din Cluj, având în componență 5 coloneii, Vasiliu Eugen, Mirăuță Constantin, Miclea Constantin, Stoicescu Constantin, Finichi Paul, plus ajutorul procurorului căpitanul Miclea²⁰. Șeful completului de judecată a fost colonelul Paul Finichi²¹.

Ileana Ardeleanu a trăit până la începutul anilor 2000, în Germania. În anul 1997, cu ocazia prezenței sale în Măsca, județul Arad, Ileana Ardeleanu a oferit o scurtă rememorare a trecerii sale prin închisorile României comuniste²².

M-am născut la 7 martie 1930. Sunt cetățean german de naționalitate română. În prezent mă aflu la Măsca, județul Arad, în vizită la mama mea, Persida Ardelean, de 87 ani. Am absolvit Liceul Industrial din Arad și sunt de meserie funcționară. În anul 1990 am rămas văduvă.

Am fost arestată la 8 decembrie 1956 de către Securitatea din Timișoara, la numai 26 de ani. Am fost reținută de maiorul Aurelian Sorbun, cel care ma și anchetat împreună cu maiorul Schnellbach, șeful anchetei.

Am fost condamnată la 10 ani din care am executat 7 ani și 4 luni, pentru logodnicul meu Adrian Mhuțiu, pentru sprijinul acordat acestuia ascunzându-l atât la părinții mei cât și la bunici.

Înainte de arestare am fost anchetată în repetate rânduri pentru ca să-l denunț. Nedenunțându-l pe Adrian am expus familia mea la multe neplăceri.

Fiind foarte tânără, eu nu am făcut propriu zis parte din organizația lui.

Eram doar îndrăgostită de el în mod sincer. Tot ce am întreprins pentru el am făcut din motive pur sentimentale. Eram mereu, mereu cercetată și era un mare pericol ca să nu fie prins. Nu l-am denunțat niciodată, repet, din motive pur sentimentale.

Familia mea și și toți cei din jurul nostru erau suspecti. Aveam un văr primar, băiatul surorii mamei, în vârstă de 14 ani, care îi ducea mâncare lui Adrian și îl ajuta. Deseori Adrian se refugia la bunica mea, care deși era bătrână îi dădea să mănânce și îl îngrijea. Toate rudele mele care nu au ajuns la pușcărie și o parte din consăteni știau despre Adrian și îl ajutau. El a făcut în așa fel încât să nu fie arestați. În primul rând mama, bunica și acest verișor primar. Ceea ce a putut să salveze a salvat. Îl ajutau și o parte din țărani din Mâsca de care eu nici nu știam pe atunci, deoarece eram mereu cercetată, el evita să-mi spună temându-se să nu fiu constrânsă să spun ceva. Menționez că nu eram la curent cu tot ceea ce făcea el. Eu nu eram implicată în politica lui pentru că așa erau împrejurările, iar cei care îl adăposteau nu știau unul de celălalt. Într-o perioadă stătea la Mâsca după care pleca în altă parte.

În perioada de dinaintea arestării mele mi s-a întins o cursă: să mă duc la Arad că mi se oferă serviciu. Așa s-a și întâmplat. Am lucrat acolo ca funcționară, unde am cunoscut un băiat cu care m-am și căsătorit. Prigonită fiind tot timpul nu mai puteam suporta situația. Această perioadă a fost foarte, foarte grea pentru mine. În final am fost arestată. În această perioadă bărbatul meu a divorțat de mine, iar în 1960 a murit.

În timpul anchetei am fost bătută o singură dată de către maiorul Aurelian Sorbun. Trebuia să fiu confruntată cu diverși membri ai grupului. Nu am recunoscut nimic pentru că de fapt nu aveam ce, eu necunoscând nimic din activitatea lui.

Procesul a avut loc în 1957, înainte de Paști, în Săptămâna Patimilor. Am făcut parte dintr-un grup de 20 de persoane. Tot lotul, 69 de persoane, era împărțit în trei grupuri: 20, 20, 29 persoane, eu făcând parte din primul.

În final am fost condamnată la 10 ani din care am executat 7 ani și 4 luni. Motivele au fost: nedenunțarea, găzduirea și favorizarea lui Adrian. Fiind foarte tânără, sub 18 ani, am avut circumstanțe atenuante.

În urma arestării mele, familia a suferit foarte mult. Tatăl meu, Teodor Ardelean, a fost condamnat la 8 ani de închisoare din care a făcut 6. S-a întors acasă cu coloana deplasată 12 cm. Mama mea, Persida Ardelean, deși

nu a fost arestată, și-a pierdut auzul din cauza bățăilor de la Securitate. La fel au fost bătuți și alți oameni din sat pentru al denunța pe Adrian.

După proces am fost în tranzit la Jilava. În primăvara anului 1958 am fost trimisă la Miercurea Ciuc, iar în anul 1960 m-au trimis la muncă la Arad, unde am stat un an, de aici fiind mutată la Oradea, de un de am eliberat la 9 aprilie 1964.

Toată detenția a fost îngrozitoare. Eu am căutat în permamnență să nu fiu în atenția lor pentru a nu fi batjocorită, torturată și într-adevăr am evitat acest lucru. În general pușcăria ca atare a fost grea pentru că nu este chiar simplu să flămânzești și să stai mereu cu nervii încordați.

La Arad, la Regimentul I Roșiori am lucrat la coșuri și damigene cu nuiele. În permanență acestea erau ude. Țineam damigenele ude pe genunchi și m-am îmbolnăvit de coloană. Am stat șase săptămâni în pat. De vreo 2-3 ori m-au obligat să mă ridic la numărătoare și de fiecare dată am leșinat. Eram epuizată. La eliberare mai aveam 49 kg.

După ce am ieșit din închisoare coșmarul a continuat. La început am lucrat ca muncitoare la serele din Arad. Umblam de la o rudă la alta, de la un prieten la altul, dar în clipa în care sesizau că sunt adăpostită intervenea Securitatea și ușile mi se închideau.

După eliberare, fiind foarte bună prietenă din detenție cu Erika Pasternak, l-am cunoscut pe fratele acesteia, Georg Pasternak, cu care m-am căsătorit. Acesta făcuse închisoare la rândul său. Fusese condamnat la 6 ani, din care a făcut 3 ani și 6 luni. Georg Pasternak a fost în celulă cu Ion Ioanid, care a scris despre el în »Închisoarea noastră cea de toate zilele«²³. Era un băiat extrem serios. Toată familia lui a făcut închisoare: tata, mama, sora.

NOTE

1. Gabriel Moisa, Marius Kramer, *Structuri anticomuniste din vestul României. Grupul Adrian Mihuț*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2012, 318 p.
2. Opreț Iacob era un țaran din localitatea Moroda, dar lucra pământ la Măderat, unde îl cunoaște pe Mihuț Adrian. Zis și a lui Geșă, stătea la nr. 358, lângă Giorgioi. (C. Ionițoiu, *Victimile terorii...*, *Dicționar N-O*, p. 223).
3. „...Mihuț Adrian m-a pus să jur, tinând mâna pe pistolul lui, că nu voi denunța organelor de stat și că voi ține secret tot ce cunosc despre el, despre oamenii lui și despre cele ce el îmi spune să fac...” (A. C. N. S. A. S., *fond informativ, Dosar nr. P224, vol. 16, f. 281*).
4. *Ibidem*, f. 282.
5. *Ibidem*, f. 259.
6. *Ibidem*, f. 260.
7. *Ibidem*.
8. *Idem, fond informativ, Dosar nr. P224, vol. 17, f. 228*.
9. *Ibidem*.
10. *Ibidem*.
11. „Odată cu acest „apel” am primit și o scrisoare, în care Mihuț Adrian, îmi dădea instrucțiuni să grupez oameni de încredere pentru noi și să-i pregătesc în vederea acțiunilor ce urma să le întreprindem împotriva orânduirii de stat, în spiritul „apelului”...” (*Idem, fond informativ, Dosar nr. P224, vol. 16, f. 299*).
12. *Ibidem*, f. 261.
13. *Ibidem*, f. 272.
14. *Ibidem*, f. 293.
15. Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, Editura Albatros, București 1994, vol. IV, p. 124.
16. *Ibidem*, vol. V, p. 124.
17. Vasile Manea, Cicerone Ionițoiu, *op. cit.*, p. 60.
18. Cicerone Ionițoiu, *Victimle terorii comuniste, arestați, torturați, înțemnițați, uciși. Dicționar H, I, J, K, L*, Editura Mașina de Scris, București, 2003, p 113.
19. Gabriel Moisa, Marius Kramer, *op. cit.*, p. 86.
20. Constantin Miclea a fost colonel de justiție și șeful Procuraturii Militare Cluj, fiind cel care a pus concluziile de condamnare la moarte pentru unul dintre partizanii rezistenței din Munții Banatului, executați în august 1958. (Doina Jela, *op. cit.*, p. 179).
21. Paul Finichi a fost maior de justiție și președinte de tribunal (*Ibidem*, p. 177).
22. Înregistrarea a fost efectuată la 28 septembrie 1997 de Gheorghe Poenaru, membru al grupului Adrian Mihuț.
23. Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, vol. I–V, Ed. Albatros, București, 1991–1996.

Elena Rodica Colta

Rolul „Tribunei poporului” în promovarea folclorului românesc din imperiu

Începând cu secolului al XIX-lea, odată cu trezirea conștiinței de neam, toate populațiile din Imperiu Habsburgic încep să-și caute „strămoșii” și prețioasele moșteniri culturale. Ca urmare, foarte repede, datinile țărănești, ca vestigii ale culturii naționale au fost transformate într-un simbol al neamului¹. Asistăm la apariția primilor folcloriști și a primelor culegeri de folclor în diferite limbi vorbite în imperiu.

Românii nu fac nici ei excepție. În anul 1859 în tipografia Hertz din Pesta apar primele volume de poezii populare, ale lipoveanului Atanasie Marian Marienescu².

Cât privește preocupările folclorice ale intelighențiilor din Arad, ele s-au cristalizat în jurul Preparandiei, primii culegători de folclor fiind, la îndemnul dascălilor, elevii înscriși la această școală.

Amintim în acest sens, că prima culegere din județul Arad, făcută de un român i se datorează preparandului din anul II, Dimitrie Ardelean, care, în anul 1831, a alcătuit un caiet cu titlul *Pesmä cu cântări lumești și veselitoare*, ce cuprindea, printre altele, două variante locale ale baladelor *Toma Alimoș* și *Brumărelul* și o scriere antinapoleoniană, cu circulație în primele decenii ale secolului al XIX-lea în zonă, intitulată *Jalnica tânguire a lui Bună parte, fost împărat al Franței*.

Această activitate desfășurată de elevi, studenți și chiar absolvenți, a continuat până la finele veacului și, mai departe, în secolul XX.

Dintre dascălii, care s-au implicat în strângerea folclorului din zonă în secolul al XIX-lea, doi s-au remarcat în mod special: Atanasie Șandor și Ioan Petranu. Primul a trimis materialele adunate de elevi la Sibiu, lui Johann Karl Schuller, care le-a publicat în volumul *Rumänische Volkslieder* (Sibiu, 1859), iar al doilea a strâns tot

cu ajutorul elevilor, o colecție de folclor formată din 22 de caiete, aflată în prezent la Sibiu, la Biblioteca Astra.

Activitatea de culegere de folclor, inițiată de profesorul Ioan Petranu de la Institutul Teologic din Arad, în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, a coincis în mod fericit cu apariția la Arad, începând cu anul 1897, a *Tribunei poporului*, primul ziar politic românesc din oraș, într-o vreme în care maghiarii aveau trei cotidiane și un săptămânal.

Întâiul editor al ziarului a fost ardeleanul Aurel Popovici-Barcianu, iar redactor responsabil cărturarul arădean Ioan Russu Șirianu. Dorința de a impune ziarul îi determină pe cei din conducere să obțină o tipografie. Așa se face că după primele 3 numere, scoase în tipografia Minerva din Orăștie, de la numărul 4 din 9/21 ian. 1897 ziarul *Tribuna poporului* a început să apară în tipografia proprie din Arad.

Cotidianul de 4 pagini a fost gândit și cu un supliment de duminică, o *Foaie pentru popor*, pentru care se putea face abonament separat.

Tribuna poporului, Continuând tradiția revistelor românești mai vechi, precum *Familia* de la Oradea, *Tribuna poporului* a alocat în acest supliment, încă din primul an de apariție, un spațiu important și pentru folclorul românesc. Așadar, începând cu numărul 6 din 1897 a publicat în mod consecvent, „*poezii populare*”, dar și unele legende, credințe și obiceiuri românești, din dorința de a face cunoscută moștenirea culturală a neamului. Această politică culturală se va menține până în anul 1912, când ziarul, devenit între timp *Tribuna*, a fuzionat cu *Românul*.

Cum suplimentul de duminică a avut mulți abonați, în perioada 1911–1912 el a apărut separat sub titlul *Tribuna Poporului. Foaia Țăranului Român și apărătoarea drepturilor lui: supliment la ziarul Tribuna-Arad*.

Importanța demersului de valorificare a folclorului românesc rezultă din marea cantitate de poezii publicate, din aria mare de colectare și din valoarea pieselor reproduse.

Dacă ne referim doar la materialele trimise redacției în primii patru ani, de diferiți culegători din județul Arad, acestea provin din 30 de localități³.

Pe măsură ce folclorul și-a câștigat locul său în structura ziarului,⁴ redacția a început să primească spre publicare și poezii populare din Transilvania, Bihor și Banat.

La o analiză sintetică, harta folclorică, din care provin materialele, acoperă județele Bihor⁵, Arad, Alba⁶, Banat⁷ (j. Timiș și Caraș-Severin), județul Sibiu (Frâua și Săcele), județul Brașov (Ticușul românesc), zona Bistriței sau Torac și Iabuca (azi Serbia) etc.

Această extensie a zonelor de colectare face ca, deja din 1898, în paginile ziarului să găsim alături de diferite piese din „*colecțiunea poeziilor populare adunate de elevii d-lui profesor I. Petranu*”⁸ și materiale din colecția lui Enea Hodoș, din cea a învățătorului George Maican din Ticușul românesc (Brașov) sau din colecția învățătorului A.T. Bogdan din Felfăleu (Bistrița), fost absolvent al Preparandiei din Arad.

Pe lângă acestea ziarul a publicat și un mare număr de poezii trimise redacției direct de învățători, economi și juni locali mai răsăriți, care citind ziarul au simțit nevoia să se implice în adunarea cântecelor din satul lor.

Din corespondența redacției cu acești folcloriști de ocazie, reiese că se făcea totuși o selecție și că ziarul nu publica ceea ce nu era „*curat popular*.”

Ca specie folclorică, cele mai multe au fost *poeziile populare*, adică cântece publicate fără notație muzicală. Sub acest titlu generic au văzut lumina tiparului balade, cântecele de cătănie, cântecele de înstrăinare, doine, cântece de dragoste, colinde și strigături cu circulație în Ungaria și Transilvania.

Din mulțimea de piese publicate, o atenție specială o prezintă pentru etnologii de azi baladele, care mai circulau și erau cântate încă în secolul al XIX-lea, dar care treptat au ieșit din repertoriile locale ale satelor, atât datorită dificultății de interpretare „*a capella*” cât și datorită lungimii textului, ce trebuia memorat.

Analizând folclorul publicat în primii patru ani de apariție a ziarului (1897–1900), descoperim 14 „*balade populare*,” culese din Câmpia Aradului, Banat și Transilvania.

Repartiția acestor balade după teritoriul de proveniență este următoarea:

1. *Gruia*⁹, *Divoica*¹⁰, *Chidvuța*¹¹, *Roaba de la Țeligrad* și *Jelea Bradului* au fost culese de la Ilie Danciu Mondoc din Săcaș, localitate din județul Arad, situată la poalele Munților Apuseni.¹²

2. *Moldovan*, *Constantin* și *drăguță-sa* și *Măriuța* au fost culese din „Câmpia Ardealului” de către preparandul Teodor I. Bogdan, ajuns ulterior învățător în Felfăleu Bistrița.

3. *Mârza în temniță*¹³ a fost culeasă din satul Leucușești (jud. Timiș), de preparandul I. Furdinu.

4. *Fata de general* din Cetea¹⁴ și *Todorică* și *Florica* au fost culese de Emilian Novacovici din Răcășdia.

5. *Cântecul lui Marcu*, *Fii banului din Țara Ardealului*¹⁵ și *Blăstăm de mamă*¹⁶ provin din colecția învățătorului George Maican din Ticușul românesc (Brașov).

Așa cum se poate constata, majoritatea culegătorilor sunt preparați sau învățători locali, unii dintre ei, precum Emilian Novacovici din Răcășdia, după 1900 cu o activitate culturală și folclorică¹⁷ recunoscută.

Piese publicate în suplimentul ziarului arădean sunt variante locale ale unor balade voinicești, fantastice sau din seria îndrăgostiților, atestate și în celelalte provincii românești precum Moldova, Muntenia, Oltenia.

O parte din teme sunt construite pe confruntările cu turcul, pe prinderea voinicului de către turci și închiderea lui în temniță sau pe mama care își caută fiul.

Tot în acest grup de cântece epice se înscriu și cele două cântece bătrânești *Iancu-viteazu* și *D'ale Iancului*, auzite de, pe atunci tânărul Traian Mager, de la Constantin Băbuța, crâsnicul în Saturău (azi Brazi, jud. Arad). Tematic ele fac parte din repertoriul moșesc al cântecelor despre Avram Iancu, cu largă circulație în satele din Apuseni.

A doua categorie, la fel de importantă și de bine reprezentată în *Tribuna poporului*, este cea a cântecelor de cătănie și război.

Dintre aceste poezii cătănești venite la redacție și publicate, o parte sunt creații anonime, masculine, auzite, învățate în cazărmi, și aduse acasă, unde au intrat în repertoriile locale. Alături de ele,

un număr mai mic de cântece reprezintă creații compuse în cazarmă de cătane sau gradați, care își trec și numele.

Însă, așa cum am menționat deja, repertoriile locale pe tema cătăniei au cuprins și cântecele „celor rămase” acasă, mândrele și nevestele, tot anonime, produse și cântate în sat.

Ca surse, unele dintre cântecele de cătănie, apărute în *Tribuna poporului*, au fost trimise redacției, ca și baladele, de către învățători sau de subofițeri, soldați sau recruți¹⁸, din diferite cazărmi sau locurile de cantonare (cetatea Aradului, Seghedin, Dalmația, Galiția etc.).

Sub aspectul conținutului, ele se referă la o experiență militărească (marșuri, cantonamente și lupte) consumată în secolul al XIX-lea.

Împreună, alcătuiesc un corpus poetic, compus din doine, dintr-un fel de jurnale în versuri, din scrisori în versuri, din versuri de rămas bun și din strigături, ultimele cu o anumită tentă glumeață sau optimistă.

Din perspectiva conținutului identificăm câteva teme, cu o largă difuzare, în satele românești din Bihor, Arad, Banat, sub formă de variante:

1. Feciorul luat cătană, care își roagă mândra să-l aștepte
2. Feciorul luat în armată și trimis pe front și mândra care suspină
3. Feciorul care pleacă și își lasa familia fără mână de lucru
4. Tatăl care pleacă în armată și își lasă nevasta și copii
5. Armata, condusă de generali, căpitani, caporali, care merge pe lângă Dunăre la luptă
6. Manevrelor lungi și grele, fără mâncare și apă, cărând armamentul în spate
7. Participarea la luptă și moartea printre străini
8. Supărarea sau durerea fetei că i-a plecat iubitul
9. Căutarea iubitului prin țări străine

În funcție de conținut, aceste creații sunt lirice sau au o structură epică precum cântecele -jurnal.

Dintre cele cu structură epică, multe relatează în versuri, la modul descriptiv, momentele prin care trece feciorul la recrutare: primirea înștiințării, prezentarea la centrul de recrutare unde are loc măsurarea, examenul medical, înscrierea pe liste ca apt, tăierea părului, schimbarea hainei cu uniformă, a clopului cu chipiul, primirea

echipamentului și a numărului de soldat, depunerea jurământului sub steag. Construcția acestor cântece este de baladă dar poate să urmeze și modelul cântecelor de rămas bun:

*„Părul ,și-l-o retezat
Portul, că ,și-l-o schimbat
în loc de colop cu peana
Ceacău cu rujă de-aramă
In loc de curea cu bumbi
Pătrântaş umplut cu plumbi.
In loc de suman șerezit
Chepeneag până 'n pământ,
în loc de opinci țesute
Păpucași cu cuie multe.”¹⁹*

sau

*„Când bătea ceasul la opt,
'Mi-o tăiat părul de tot.
Când bătea ceasul nouă,
Eu am fost cătana nouă.
Și'n căsarmă m'o băgat
Și pa mine m-o jurat
Pe cruciță săbiei
În țara Dalmației.”²⁰*

Alte cântece povestesc despre războaie, despre mișcarea obositoare a trupelor:

*„...Merg trei căprari cu cai,
Cu trei sute de husari
Cum n'ai mai văzut sub soare
Husarii din graiu grăiau :
Noi ne-am ruga dlor
Să nu ne siliască tare
Că căldura asta-i mare
Și picăm de pe picioare
Că zău ne mânâncă
Drumul lung picioarele,*

*Da și fața pravurile
 Și suntem cu greutate
 Cu puștile pline 'n spate
 Ne lăsați să ruculim
 Că vedeți că toți perim".²¹*

Luptele, la care se face trimitere, au avut loc în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Fără să fie foarte explicite, unele se referă la războiul ruso-austriaco-turc, altele la cel purtat cu italienii sau la războiul prusaco-austriac din 1866, când austriecii au fost înfrânți la Königgratz.

Cât privește producțiile lirice, anticiparea greutăților și a primejdiilor le-a impregnat cu o tonalitate tristă.

Ele exprimă jalea feciorului, ce se desparte de o existență fără griji, de fata iubită sau de nevestă și copii pentru a pleca departe și pe multă vreme, dorul cătanei de sat și de fata iubită, teama că va muri în lupte prin locuri străine sau jalea celor rămași acasă:

*– „Pășește mândro mai tare
 »Că vine Dunărea mare.
 – ,Las' să vie, să mă mâne
 Căci am pierdut al meu bine
 Cam avut un bădiș drag
 L'a jurat Neamțu sub steag.
 Am avut un bădiș dulce
 L'a jurat Neamțul sub cruce
 Cum '1-a jurat '1-a și dus
 La Italia de sus
 Și de-acolo '1-a întors
 La Italia de jos.«²²*

sau

*„De unde cătana pleacă,
 Rămâne casa seracă.
 Plugul rămâne 'n ogor
 Și casa-'i plină de dor.
 Dar' nevasta superată,
 Că 'i plâng copii 'n vatră*

*Și nu știu cine li tată”.*²³

Supărarea, suferința dragostei, valorizează negativ, în multe din aceste creații lirice, slujba la împăratul, care este numit generic *neamțul*²⁴, unele variante conținând chiar formule de blestem:

*„Neamțule crucea te bată,
Cum iai pruncul, de la tată...”*²⁵

O oarecare supărare a cătanei sau a fetei rămase fără iubit apare și în strigături, însă tonul aici devine satiric sau glumeț, un fel de haz de necaz specific românului.

Sentimentele exprimate și mulțimea de amănunte legate de cătănie – prezentate cum am văzut în unele cântece după o cronologie de jurnal țărănesc în versuri, a cărui stil ne face azi să zâmbim – au avut însă pentru cătanele din armata cezaro-crăiescă o semnificație aproape simbolică, azi uitată.

O tematică la fel de bogată întâlnim și în cântecele ce aparțin genului liric, de dor, de dragoste sau de jale, conținutul acestora fiind o expresie a sentimentelor iubitului sau iubitei.

Un motiv frecvent în cântecele din ținuturile de vest, este cucul, pasărea singuratică, transformată în multe din aceste creații într-un mesager al celui singur, despărțit de iubită și pustiit de dragoste.

Alteori mesager între iubiți este vântul, care aduce vești de la iubită.

*„Bate-’mi vântul rece tare
Delă mândra de pe vale
Și la mine se oprește
Despre mândra îmi șoptește
Că e tristă, supărată
Că nu merg la ea odată
Să văd vie-’i ori e moartă
Și doruțul cum o poartă.
— Păseruică, pui de cuc
Să m’aștepte Joi sara
Tot așa Dumineca” .*

Atunci când dragostea este neîmpărtaşită de iubită sau de iubit, cântecul este impregnat de tristețe, dar nu lipsesc nici piesele folclorice în care iubitul sau iubita fac, în fața comportamentului celui alt sau în fața propriilor sentimente un fel de haz de necaz:

*„Frunză verde de lăstari
Badea meu e duchenari
Eu mă duc să târguesc
El mă ,mbie să-’l iubesc
Eară eu nu prea voesc
Că mie nu ,mi de el
Ca și lupului de miel
El mă roagă acum eară,
Și-’l iubesc de astă-vară”.*

sau

*„Lung e dealu Milovi
Mai mare doru mândri,
Că pe deal te poți sui
Ear’ de dor nu poți muri.
Nici nu mori nici nu ‘ți bine
Numai oftări și suspire.
De s’ar vinde doru ‘n târg
Eu m-aș duce ca să vând.
‘L-aș vinde cu preț ușor
La fete și la feciori”.*

Tonul ușor glumeț sau usturător apare și în strigăturile de joc și de nuntă, prezente în număr foarte mare în ziarul arădean. Asemenea strigături au fost trimise redacției, la finele secolului al XIX-lea, de pildă, din satul Coroi (Bihor)²⁶:

*„Decât dup’un jucăuș
Mai bine dup’un culduș
Jucăușu mă ia la joc
Mălaiu-’i de joi în foc”..*

*„Decât cu opinci în danț
Mai bine legat în lanț;
Că din lanț doară-’i scăpa,
Cu opinci nu poți juca” ..*

*„Fetele din satu nost
Sfintele zile din post
Le-au ținut de n’au mâncat
Până-ce s-o înserat,
Că mor după măritat” ..*

*„Fetele din satu nost
Îți pun pânda fără rost,
O cum drac și-o mai pune
Că li-i pânda de minune :
Îi țesută-așa de rar
De-’i bună saci la pescar” ..*

*„Mă dusei la coasă ‘n rîț,
Cosii iarbă și pămînt;
Văzui pe buha venînd
C’un cap mare strofocat,
Aducîndu-’mi de mâncat” ..*

Încheind această succintă trecere în revistă a materialului folcloric conservat în paginile *Tribunei poporului* putem spune în concluzie, că, în ciuda absenței notațiilor muzicale și a numelui persoanelor de la care s-au cules, cântecele adunate își au valoarea lor, mai ales pentru cei care încearcă se reconstituie repertoriile locale, cu atât mai mult cu cât majoritatea pieselor au ieșit din memoria culturală a satelor, din care au fost culese în urmă cu 100 de ani.

NOTE

1. Anne-Marie Thiesse, *Crearea identităților naționale în Europa. Secolele XVIII–XIX*, Ed. Polirom. Iași, 2000, p. 117–120.
2. Atanasie Marian Marienescu, *Poezia populară. Colinde culese și corese, Pesta 1859 și Poezia populară. Balade culese și corese, Pesta 1859*.
3. Arad, Cherechiu, Chier, Cil, Coroi, Curtici, Cuvin, Dezna, Gașa, Groși, Gurba, Ilteu, Ineu, Măderat, Mănăstur, Mănerău, Măasca, Micălaca, Nădab, Nădlac, Păuliș, Pecica, Radna, Saturău azi Brazi, Săcaș, Șiclău, Șicula, Șilindia, Șoimoș, Tornea.
4. Rubrica destinată în ziar literaturii și folclorului a purta o vreme numele de „*Foița Tribunii poporului*”.
5. Alături de mai multe piese a căror proveniență nu este specificată, culegătorul mulțumindu-se să le prezinte ca fiind „din Bihor”, în *Tribuna poporului* apar materiale folclorice din Budureasa, Hususău, și Toboliu.
6. Din satele Bucerdea, Cetea, Ocnișoara și Ticșești.
7. Materialele provin din Babșa, Bencec, Bozovici, Bujoru, Cenad, Comoriște, Ohaba lungă (Timiș), Ohaba Mutnic, Pădurani, Pustiniș, Răcășdia, Sasca Montană, Vrani, Zorlențu Mare (Caraș-Severin). Alteori însă materialul folcloric este publicat sub titlul generic „din Banat”.
8. Colecția Petranu conține culegeri făcute în Pecica, Semlac, Secusigiu, Șiria, Socodor, Cherechiu, Drauț, etc.
9. Varianta locală cu numele *Gruia*, are aceeași structură tematică cu *Mârza în temniță*.
10. Variantă locală cu aceeași structură tematică ca și balada *Chera* culeasă de C. Mohanu din Țara Loviștei.
11. Variantă locală cu aceeași structură tematică ca balada *Voichița* din Tincova. vezi Folclor din Banat. „*Ce-am în inimă și-n gând*”, volum îngrijit de Ion Iliescu și Ilie Birău, Timișoara, 1968, p. 437–442; vezi și varianta culeasă de G. Cătană în 1916 de la Teodor Lăutașu din Brebu-Oravița în *Miorița. Balade populare românești*, București, Editura pentru literatură, 1966, p. 131–141.
12. Față de variantele bănățene, în care balada apare cu numele de *Voica*, cea din județul Arad se numește *Chidvuța*.
13. Construită pe aceeași structură cu *Gruia* din Secaș sau cu *Balada lui Mircea*.
14. O variantă foarte asemănătoare a fost culeasă în 1908 de Petre Ugliș-Delapecica de la Manea Popăț (n. 1855) din Bodrogul Vechi, vezi Petre Ugliș-Delapecica, *Poezii și basme populare din Crișana și Banat*, Editura pentru literatură, 1968, p. 45.
15. Construită pe aceeași structură cu *Voinicel oleag* din Argeș. vezi Ion Grecu, *Antologie de doine și balade*, Pitești, 2004, p. 76–80.

16. Variantă a *Baladei Șarpelui*.
17. Emilian Novacovici și-a publicat în anul 1902 culegerile folclorice din Răcășdia și împrejurimi într-o carte intitulată *Colecțiune folcloristică română din Răcășdia și Jur, Ediția prima*.
18. Subofițerul George Pălăscariu, Teodor Văcariu june infanterist din Cuvin, Teodor Clepe asentat din Curtici, Petru Mornăilă husar în Galiția, Damian Iovan caporal etc.
19. Cântec cules de învățătorul arădean A.T. Bogdan, care a predat în Felfălau (azi Suseni, jud.Mureș) vezi *Tribuna poporului*, Arad, nr. 21/1897.
20. *Tribuna poporului*, Arad, nr. 224/1898.
21. *Tribuna poporului*, Arad, Nr. 149/1907.
22. *Tribuna poporului*, Arad, Nr. 6/1897.
23. *Tribuna poporului*, Arad, Nr. 217/1897.
24. Termen prin care românii din imperiu îi denuceau și pe austrieci.
25. *Tribuna poporului*, Arad, Nr. 5/1900.
26. *Tribuna poporului Arad*, nr. 21 din 2/14 feb. 1897.

Emilia Martin

Figura lui Bologu în memoria colectivă

În numărul 35 al revistei Izvorul a apărut un studiu intitulat *Balog Tógyer Surse despre istoria lumii haiducilor români din jurul orașului Giula*, scris de Seres István. Studiul cuprinde documente cercetate, în diverse arhive din Ungaria, și prelucrate, pentru a face cunoscută adevărata poveste a haiducului Balog Tógyer, cunoscut în Micherechi sub numele de Bologu.¹

Despre acest haiduc Bologu a mai scris și Teodor Pățașiu, în monografia sa, și multă vreme au circulat în sat, pe cale orală, povestiri despre acest personaj, considerat, îndeosebi de bărbații din Micherechi, care le spuneau, erou.

În zilele noastre, în memoria oamenilor locului, au rămas doar câteva momente din activitatea acestui haiduc, a cărui nume s-a păstrat într-un toponim din Micherechi, o parte dinspre Újszalonta a hotarului localității fiind cunoscută și azi sub denumirea de *Ieriu de Bologu*.

Haiducii au fost persoane reale, istorice, care au devenit cu vremea legendare. Ei au fost tot timpul percepuți ambivalent, pe de o parte drept hoți, tâlhari iar pe de alta ca eroi, justițieri.

Din punct de vedere al oamenilor legii au fost niște tâlhari care atacau, jefuiau, și cumpărau cu bani tăcerea țăranilor. Considerați jefuitori, pe capul celor mai vestiți haiduci s-au pus recompense, iar când au fost prinși, prin șiretenie sau trădare, au fost judecați și condamnați la moarte.

În schimb, în imaginarul popular haiducii sunt reprezentați ca niște eroi, ca niște justițieri, care fură, iau de la bogați bunuri, bani, fac dreptate și îi ajută pe cei săraci.

Această eroizare explică și faptul că în memoria satelor au rămas multe povești cu haiducii. Aproape în toate narațiunile ei sunt descriși ca oameni energici, plini de viață, de bărbăție, curajoși, în-

drăzneți, ageri, sprinteni, dominați de spirit justițiar, îndemânatici, buni călăreți și mânăuitori de arme.

Deși au tâlhărit, au furat, au mințit, au devenit prin legende celebri. Erau considerați oameni în afara legii, cu fapte eroice, răzvrățiți împotriva stăpânilor, luptători în contra legilor nedrepte. Oameni sperați, care au luat calea codrului, care au trăit viață liberă, în inima pădurii, unde nu puteau pătrunde oamenii de rând.

Haiducul cu cea mai veche atestare în folclorul românesc este Baba Novac, viteaz căpitan în armata lui Mihai Viteazul, haiduc în Serbia, în Oltenia și în Banat, în părțile Lipovei, care a trăit prin anii 1530. A haiducit împreună cu fiul său, Gruia lui Novac, în jurul lor creându-se nenumărate balade și legende. Figura lui Baba Novac apare în mai multe balade din zona balcanică, limita europeană vestică a circulației acestui repertoriu fiind se pare estul Ungariei.²

Unii dintre haiducii români au fost fii ai familiilor înstărite. Mulți dintre ei au luat calea haiduciei, ca să lupte împotriva nedreptăților, împotriva nobililor din ținuturile lor. Un astfel de haiduc a fost Pintea Viteazul, pe numele lui real Grigore Pintea din zona Clujului, om învățat, cunoscător de mai multe limbi străine, căpitan în armata lui Francisc Rákóczi al II-lea, ajuns haiduc în zona Maramureșului. Printre acești haiduci români mai putem să-i mai amintim pe Iancu Jianu vestit din Oltenia, pe Stanciu Bratu de la Rucăr-Bran, Andrii Popa originar din județul Dolj, Darie Pomohaci din Putna, Pavel Lotru din Bălcești, și Radu Ursan din județul Gorj. (Despre Radu Ursan se presupune că ar fi eroul baladei și cântecului *Radul mamei* cunoscut și apreciat și de românii din Ungaria.)

În ce privește folclorul maghiar, cercetătorul Szabó Ferenc a publicat un studiu amplu despre haiducii din sud-estul Câmpiei Maghiare. Analizând creațiile populare răspândite pe cale orală, Szabó Ferenc a ajuns la concluzia, că haiducii din sud-estul Câmpiei Maghiare (cunoscuți sub denumirile: betyár, bujdosó = pribeag, szegénylegény) nu au fost considerați doar jefuitori ci și reprezentanți ai poporului asuprit. Sobri Jóska, Zöld Marci, Rózsa Sándor, Bogár Imre, Babáj Gyurka, Fábíán Pista au simbolizat în epocă dorința de libertate a poporului. După Szabó Ferenc, viața haiducească a luat naștere ca urmare a asupririi feudale. Lumea haiducească își

are rădăcinile în vechime, de exemplu în lupta curuților³ în contra asupritorilor nobili, moșieri sau străini.⁴

Disparația acestei lumi în a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-a datorat jandarmeriei,⁵ care, încă de la înființare, a avut drepturi extinse. Jandarmii puteau face abuz de forță cu oricine, puteau să comită atrocități, fără a fi pedepsiți. Oamenii întotdeauna i-au sprijinit pe haiduci în contra jandarmilor. Ascunderea lor era considerată în sate o faptă patriotică.

Haiducia apare, într-o viziune romantică, și în operele scriitorilor clasici maghiari Eötvös József și Móricz Zsigmond. În scrierile lor, haiducii care s-au confruntat cu jandarmii sunt reprezentați ca eroi ai poporului.⁶

Viața, soarta haiducului Bologu a fost foarte asemănătoare cu a celorlalți haiduci din sud-estul Câmpiei Maghiare, de la mijlocul secolului al 19-lea.

Povestea adevărată a vieții și faptelor lui Bologu din zona Salonta – Giula poate fi cunoscută azi din trei surse, care se completează între ele:

Monografia Micherechiului, întocmită de Teodor Pățașiu în anul 1934 și publicată în numărul 32 al revistei Izvorul⁷,

Documentele originale, din anii 1848–49, publicate de Seres István în numărul 35 al revistei Izvorul⁸,

Povestirile despre Bologu, înregistrare recent în localitate.

În documentele de arhivă descoperite de Seres István, se consemnează că, în 12 octombrie 1848, noaptea, la hanul din localitatea Kondoros, a avut loc un atac al cetei de haiduci ai lui Balog Tógyer din Ciumeghiu. asupra unor comercianți din Pesta. Modul în care au atacat haiducii conduși de Bologu oaspeții de la han dovedește că aceștia au avut probabil informații despre prezența comercianților din sat. În documentele legate de acest atac, intrat în fluxul de informații național, apare și descrierea înfățișării lui Bologu, care a fost un om înalt de statură, subțire, negru-roșiatic la față, cu mustață scurtă, fără barbă, cu păr negru și ochi albaștri, în vârstă de aproximativ 25–30 de ani.

Peste ani, în monografia lui Pățașiu, Balog Teodor este descris ca „om dă statură mijlocie, roșiu la obrazu ave păru negru crețiu...”

Povestirile care circulă în zilele noastre în localitatea Micherechi despre acest haiduc, numit „bitier” (din cuvântul maghiar *betyár*)⁹ oferă informații despre originea lui Bologu, faptele lui, locul lui preferat („crâjma din uăluri”) și îndeosebi despre prinderea lui.

Conform monografiei lui Pățașiu, Bologu s-a născut în satul Cefa, în 1820. A terminat trei clase la școala din Salonta, iar la 19 ani s-a căsătorit cu o fată din Ciumeghiu. Din cauza unei nedreptăți s-a făcut tâlhar, devenind cel mai temut haiduc în comitatele Bihor, Hajdú, Arad și Bichiș.

Din povestirile înregistrare recent reiese că Bologu era originar din România, a venit dinspre Salonta și Ciumeghiu. Locuia în colibă, „în pupi dă tulheni” în hotarul din partea dinspre Újszalonta a satului care și în zilele noastre este cunoscută sub toponimul „ieriu dă Bologu”.

„Tata cel bătrân, iel săracu tă ne poveste ceva. Și ne-o povestit despre on haiduc. ... O fost aici în Micherechi on haiduc, on bitier. Și acela locuie doară pân pupi dă tulheni. Și de și mai ales sara vine pân Micherechi. ... Zăceu că doară dâncioace vine dă cătă Salonta, Ciumeghi și p-aice. Și d-acolo vine.”¹⁰

„Cătă Chisa, inde or fost arsurile, dâncolo dă Vimer. Bologu acolo o fost.”¹¹

„Atăta am auzât că aice cum meri la Újszalonta, ieste o tablă, așe să numește: Bologu. Acolo o avut iel o colibă.”¹²

„Auzât-am dă Bologu, auzât-am, da. Așe stă treaba că Bologu s-o tor-tozcodlit în Bolog. Că ieste on terület dă pământ care zăce că: Merem în Bologu. Acela ăi aci dă la țapuri încolo. Și-apoi, așe că iel umbla. Și pân sat umbla. Și aice să tartozcodle, da umbla și la Loajnic. Așe că iel umbla pătălocu.”¹³

„Iel o fost inkabb dă la Salonta. Acolo sângur o șezut în colibă. ... O fost Balog. Știi bine că la Salonta Mare și la Újszalonta jumătate o fost Balog. D-ânt-aiște s-o sărmăzit uarecumva. Dă la Salonta.”¹⁴

„Bologu aista o fost on uom dâ Râmânie. D-apu cum și spunem și nu-l șertelim? Ca cum ai zăce că fost on bitier. Ida? Acela umbla acolo pă ieriu dă Bologu. Dă acie l-o anumit ieriu dă Bologu că iel p-acolo vine dâ Râmânie. Vine p-acole pă ieriu acela și vine aci în cânepi. Acole ieste o beserecă ... alapu ăi acolo. ... Bologu p-acole vine, aice la crâjma dă la rugă dă uăli.”¹⁵

După unii Bologul a fost român. În orice caz, știa să vorbească românește:

„Zăceu că o vorbit românește. Probabil o știut și ungurește, io nu știu. Da iera român, așe o zâs.”¹⁶

„Rămân o fost. Nu l-o știut nime pontoșoan că inde stă. O zâ că stă în Coștian, o zâ că stă în Salonta și Tinca și nu știu, p-acolo. Iel o știut rămânește, da. Iel p-aice pă la Micherechi o umblat, c-o fo rămân. La unguri n-o umblat iel.”¹⁷

Din documentele vremii reiese clar că Balog Teodor a avut mai mulți camarazi, printre care pe Budás George, cunoscut și sub numele de Makrus, fiul unui purcar din Giula, pe Kenéz István, un dezertor din armată de la Salonta, pe Ilie Ievuțău tot din Giula.

Pățașiu, în monografia satului, scrie că Bologu a avut o ceată de 11 camarazi, din care 8 români și 3 unguri. Printre aceștia sunt nominalizați românul Daina din Ciუმeghiu și ungurii Nagy Csorbai János din Sarkad și Kálmádi din Salonta.

Azi, datorită uitării care s-a așternut, în unele povești din Micherechi se spune că Bologu nu a avut ceată, că umbla singur sau cu fratele său. Pe jos sau călare. Și că, în ieriu dă Bologu, avea pe lângă colibă și un scut la cal.

„Sângur o fost, așe ne-o povestit bunicu c-o fost sângur. No-avut hortaci.”¹⁸

„Colibă o avut uarecumva. Acolo o trăit iel. Sângur. Că n-o avut nici femeie. Adecă io așe știu că n-o avut. ... Acolo o avut iel, cum am zâs amante o colibă, acolo o făcut ceva scut și la cal. Numa sângur. Așe știu io.”¹⁹

Referitor la modul de desplasare, în general, în povești, balade și legende, haiducii sunt prezentați tot timpul călare. Totuși realitatea a fost că la jafurile efectuate, haiducii din sud-estul Câmpiei Maghiare foloseau, de multe ori, și căruțe, cu care transportau lucrurile furate.

Documentele de arhivă oferă multe informații și despre hanurile din zonă, frecventate de haiduci, parte amintite și în operele poetului maghiar Arany János: Kajla, Báránka, Gugyori, Orosi, Hámszáró, Szamárbögető, etc. Istoricul Szabó Ferenc, cercetătorul lumii haiducilor din Câmpia Maghiară scria și el, că, în anul 1853, pe teritoriul comitatului Bichiș existau 41 de hanuri de pustă.²⁰

La fel, Pățașiu pomenește în monografia sa despre Crâjma Bă-

ranca, așezată cam la doi kilometri de Micherechi spre localitatea Kőtegyán, lângă drumul Oradea – Salonta – Sarkad. Aici a furat Bologu vinul din cele 6 trăsurile ale grofului Almási, pe care apoi l-a împărțit gratis drumeților aflați la han.

Conform povestirilor, locul preferat a lui Bologu în Micherechi a fost hanul numit „Crâjma dân Uăluri”. Locul a primit denumirea de la cuptoarele pentru ars oale, descoperite acolo. Hanul s-a aflat lângă drumul spre localitatea Sarkad înspre Crâstor, în continuarea străzii Bocskai de azi, un drum pe unde circula multă lume, ducând animalele la târguri.

Memoria colectivă a păstrat și amintirea unui copac, numit „*rugul din uăli*”, de care își lega Bologu calul, precum și faptul că haiducul a avut o legătură amoroasă cu crâșmărița de aici, nană Marișcă.

„...dă ce zăce că uăluri? Că acolo o fo cuptoarele inde ardeu uălurile când or făcut gropoiu. Așe în părete s-o văzut așe cuptoriu. Cuptoriu o fo făcut în pământ. Acole în uăli o fo cuptoarele cile multe. P-acole or făcut apoi cale.”²¹

„...în capătu uliți noaște – ne poveste bunicu – afară dân sat o fost o crâjmă. Când am fost noi prunci, zăce că așe să nume rugu acela, iera on copac, rugu dân uări. Uăluri, dâncoace, cătă Șercad. Ulița inde m-am născut io. Bocskai. Drumu acela duce cătă Șercad. Pân rât. Acolo, mai dăparte dă Micherechi o fost o crâjmă. Cătă Crâstor s-o dus, da până la toltiș o mârș. D-acole ai putut mere și la Șercad și la Crâstor. Mai încoace. A Micherechiului o fost crâjma. ceva micherechean o fost crâjmaru. Acolo o avut tănîar. Ș-o făcut crâjmă. Cum o fo uarecândva crâjmele, n-o fost ca ș-amu. Acole o fost on rug, și parte acie să nume uăluri. Acole o fost on rug, rugu dân uăli, și zăceu că Toader Bologu acolo își lega calu când mere la crâjmă. Și jucau acolo cărț.”²²

„Dân bătrâni. Când o putut fi? Stai și mă gândesc oleacă! Că crâjma acie și tată bătrân u-o ținut minte. Tată bătrân o fost dân 1897. Iel o ținut minte că o fost on rug, on salcâm, și acela o rămăs inde o fo crâjma. Noa, aci o fo crâjma nanii Marișcă. Dân sat o fost nană Marișcă.”²³

„Crâjma dân uăli? Cum ai mere pă ulița inde o șezut mă-ta (strada Bocskai – N.N.), pă ulița acie ai mere drept încolo. ... Acela uarecând o fo drum mare. P-acole vineu dân părțâle aște. C-atunce umblau cu animale, mereu, vineu, tăt în drum ierau. Mereu p-aci și vineu pâ la marjine la

Scama. Dirept, acolo la crâjma dâu uăli. C-oace s-o făcut acolo în drum, c-acole-o fo forgolom. Bologu aista vine pă ieriu dă Bologu, vine p-acole, pă drumu acela mere acolo în crâjmă. Acolo o fost o muiere crâjmăriță. Iel tăt acolo o umblat."²⁴

„Bologu ave bani mulț, și ave conac – așe zăceu atunci la Micherechi că – ave conac cu crâjmărița. Mi să pare că ne-o spus iel că dară Floare u-o temat, uă cum u-o temat, și acolo mere și o avut și conac dară, legături. Și-i duce și bani."²⁵

Despre faptele, furturile, jafurile lui Bologu se găsesc informații în sursele de documentare privind anii 1848–49, publicate de Seres. Viața de haiduc a însemnat sărăcie, pribegie, nesiguranță existențială. Cei care au ajuns în această situație au fost constrânși să fure, să jefuiască.

În ce privește percepția haiducilor, putem constata că înainte de 1848 aceștia erau considerați jefuitori, tâlhari, vagabonzi, ca după revoluția pașoptistă să devină eroi populari, care se opuneau regimului, erau protejați de oamenii de rând și le erau și ei de ajutor oamenilor.

„Noapte fura și zua mere la nană Marișcă. Fura d-ânde-o putut. Câte-o uaie, ce s-o putut. N-am auzât și fie avută cal. Pă jos umbla. Cu uoamenii săraci n-o fo rău, că dă la cii săraci ce și fure? N-am auzât d-ace c-o furat ș-o dat la cii săraci."²⁶

„O fost așe ca on bitier. Apu mere și mai fura. Că noapte umbla iel mai tare. Și fost-o rând că și cai fura dă la uoameni. Apu îi duce ce știu io inde. Ș-apoi așe că i ista... o vinit aice la ștengli, în uăluri. Ș-acolo umbla. Așe multe-multe nu știu. ... Umbla noapte, fura. Și dâu sat, și mai mere pă la Dian, și ce știu io, mai aduce și d-acolo. Ave iel cunoștință uar-indeva, că iera că fura și cai. Dă la gazdă. În sat nu tare o furat că aice s-o tartozcodlit. Numa așe dă la Dian, dă la Șercad, dă la Crâstor. Și dacă fura, biztoș că o-avut iel loc inde și le vândă."²⁷

Ș-apoi fura iel d-aice. Și duce apoi ghine, uă dă tăte. Trăie iel acolo, mere vine, și d-aște. ... Inde o șezut Gliga Glighii, ... casa lui Dulăuoaie ... Acole în casa acie. Dulăuoaie o avut pământ și o avut cai faină – zăce. Înt-o noapte i-or dus. și atunci o zâs că Bologu i-o dus. Numa cu Micherechiu s-o ocupat iel. Îl cunoșteu, îl știeu. Dă la unu o furat și o vacă. D-acole

o dus și doi cai și o vacă. Dă la Dulăoaie. Cum o fost voarbele-n sat. Da cine? Cine? Bologu!"²⁸

*„Și, ajutora pă săraci. Așe că îl cunoșteu sătenii, și nu-i aveu baiu, că videu că dară ajutoră pă săraci.”*²⁹

*„O furat dă la uoameni, dă la sat. Amu acie că cu cine? Iel tă sângur o umblat. Numa am auzât, ne-o spus Pățcaș că iel cătă uomenii săraci o ținut. Tare. Și io nu știu-amu că zăceu că cu frate-so o vinit cu cocie aici în sat. Și d-aice, nu știu dă la cine o furat on hurdău dă vin. Și l-o pus în cocie. Și o umblat p-aici pân sat și la uoamenii săraci. Haida-ț mă, beț! Numa așe. L-ompărțât hurdăuu cel dă vin. Tăt p-aici pân sat pă la uoameni. Dân parte acie o zâs că: O fo bun Bologu aista, că nu ne-am temut dă nimică. Sărăcime. Că gazdele aște n-o-acutezat că s-o temut dă iel.”*³⁰

Despre arestarea lui Balog Tógyer aflăm informații din rapoartele și scrisorile judecătorului regal Kenyeres János.³¹ Conform acestor documente, Balog Tógyer a fost arestat (pentru că într-un atac au împușcat doi panduri) împreună cu doi din camarazii săi (Ilie Ievuțau și Varga István), cu care era la hanul Gugyori de lângă Sarkad și a fost dus la Sarkad. Despre soarta lui în continuare nu mai există documente, dar mai mult ca sigur că, după ce a fost arestat, a fost judecat pe loc și executat.³²

Teodor Pățcașiu descrie amănunțit arestarea haiducului Bologu, adică sfârșitul Bologului. După ce a fost arestat în 1850, peste puțină vreme Bologu a fost judecat și spânzurat.³³ În monografia lui Pățcașiu, crâșmărița de la hanul Gugyori, spre Sarkad se numește Eva Butii. (Hanul Gugyori se pare că e identic cu așa numita „Crâjma dân uăli”).

Unele amănunte din monografie, care i-au impresionat pe miche-recheni, circulă și azi în povestiri. În poveștile locului, crâșmărița, numită Mărișca, a fost cea care l-a trădat. Jandarmii împreună cu antistia satului a reușit să-l prindă, lângă pădurea de la Rātu Zugravului, unde a vrut să fugă, să se ascundă, lovindu-l cu ruda de la trăsură.

„Jendarii tăț or vrut și-l prindă, da nu l-or putut prinde că tădauna s-o ascuns. Poate c-o furat, cine ști ce-o mai făcut. ... Și așe l-or prins la urmă, că o fujit cu cocie după iel. Că nu l-o putut prinde, așe o știut fuji. L-o lovit cu ruda dă la cocie. Ș-apu o picat, ș-apu l-or prins. Crâjmărița

l-o temat că jandarmerie o zâs că trabă și spuie cine-i. Și ie o zâs că l-a arâta că care-i Bologu aista, și le-a face dă știre că când a fi acolo la ie la crâjmă. Atunci n-o fost telefoane și dă aște. O trimăs pă cineva că viniți dacă vreți să-l prindeți c-amu-i aice.

Noi ieram fete mice. Vine mama și zâce: Tată, nu tă bolunză fetele aște, nu le tă povesti lucruri dă aște, că vezi că să tem și iasă noapte afară. Ne iera urât."³⁴

„Alitolag aice în uăluri o fost uarice crâjmă acolo. Iel acolo o umblat, da alitolag acolo l-o și prins pă iel. mai pă urmă nu știu dacă nu crâjmărița l-o vândut pă iel. Perse, dac-o vinit jendarii, o prins crâjma roată, pă iel l-o prins apoi, așe l-or dus."³⁵

„Și aici în uăli o fost o crâjmă. Și nană Marișcă – așe u-o cunoscut tătă lume – nană Marișcă crâjmărița. Acolo umbla și beie și-l mai ascunde d-î-nante pandurilor. Și or luat sama că ie-l ascunde, și u-o strântorit și spuie când a vini acolo, și-l prindă. Și o și mârș acolo. Parte-ace o fo cu păduri. Și iel dacă pute fuji până-n pădure, atunci nu-l puteu prinde, numa o fujit cu caii după iel, cu cocie, și câțva metri dă la pădure l-o îmburdat cu ruda dă la cocie. Așe l-or prins. Dacă pute ajunje în pădure, nu-l prinde."³⁶

„Prinsu-l-or. Acie nu știu că cum l-or prins, numa acie am auzât că l-or prins. Cred io că nu micherechenii l-or vândut pă iel că aice s-o tortozcodlit și o mai făcut ajutorime la cii săraci. Nu l-or urât. Așe ca p-on sătean, fiindcă n-o făcut problemă în Micherechi."³⁷

„Iel o fost dân Râmânie. Și numa vine acolo tă la crâjmărița acie. Mere acolo. și o dată s-o culcat și o durmit acolo la ie. Ș-apu ie, l-o fi întărgătită ie d-ângă ie, că s-o temut dă iel. Ș-apoi ie o dat dă știre la jendari și la casa satului. O trimăs și cuprindă crâjma roată, și-l prindă pă iel amu. Și o avut satu cocie cu cai. Or mârș cu cocie cu cai cu delegație, or mârș acolo. Ș-apoi crâjmărița l-o sculat pă Bologu.

– Măi Bologu! Scoală!

– Ce-i baiu?

– Ie uită-te tu ce ne-o cuprins aice!

– Ce-i mă crâjmăriță? Da? Noa, nu-i bai crâjmăriță! Că dacă mă scăp io odată, io-ț aprind crâjma.

O luat o pară d-acie dă zece kile care să pune pă merleg, u-o luat în brâncă Bologu. Ș-o stat în ușe crâjmii. Asta Pățaș ne-o spus. Că n-oi uita până-i lume. ... Și o stat în ușe crâjmii. Și o stat așe șire dă uoameni. O zâs:

– Noa, uoameni, uitați-vă! Și văd io că care uom a fi acela care a sta înante la asta. Când io u-oi arunca.

U-o aruncat și o fujit pântră uoameni. O fujit, ș-o fujit încoace, p-aci pângă Scama, p-ângă tăniar. P-acole o fujit. Acolo zăce că îi pădure la Râtu Zugravului, acolo. Acole l-o prins. Acole amu marjine. Nu-i mai trăbuie zece pași că dacă să băga în pădure, nu-l mai puteu prinde. Acole zăce că o dat zbici la cai, on cal o hățât așe, l-or izbit și cu ruda l-o lovit jos. D-acole apoi or azburat uoamenii, c-or fost mai mult în cocie. L-or prins, l-or legat și l-or dus. Uoameni dân sat. Că jendarii or rămăs acolo, o zâs Pățcaș. Numa uoameni dân sat or fost. ... cum zăceu mașadic și birău, aiște. Ș-apu acolo l-or prins pă Bologu. L-or prins, l-or legat, l-ăr prins în cocie și l-or dus. Ș-apoi, nu să mai ști. ... Crâjmărița s-o temut că a păță și ie năpățata. S-o temut dă delegație dă la sat. Că satu tăt o zâs că: P-aista tra întărgătit dup-aici!”³⁸

De obicei, de viața haiducilor se leagă și povești despre averi fabuloase, ascunse, despre comori îngropate în păduri. Referitor la averea, la banii lui Bologu avem informații doar din monografie. Înainte de a fi executat, haiducul le-ar fi spus surorilor lui că banii, galbenii de aur sunt îngropați în pădurea Barmód de pe drumul Salonta – Micherechi, după pod, la tulpina copacului al treilea. Însă se pare că atunci când au căutat banii, aceștia deja nu se găseau acolo.

„Atîta mai vreau să maiu scriu din viața Bologului că nainte de cie l-au spînzurat au mărs la iel sorile și-l vadă una au fost măritată în Crîstoru și l-au întreat că are bani și se le spună lor, ielu au zis că în pădurea cia mare numită Barnod ungurește Barmód chinduți ieși din Salonta și-ți mere pă drumu cătă Micherechiu știți că mere drumul pîn Barnod cumuți trece pă pod preste ieriu, dă dreaptă sunt 4 copacii mari, începend de la dreapta la 3-lea copaciu acolo săpați sub trupina lui, acolo am pusu bani destui galbeni bani de auru aveiți voi cu ce trăi și voi și următori voștri, dacă nu a fi dată cineva dă eii. Sorile lui au venit cu trăsura și n-au găsit bani numai au aflat acolo sub copaciu o gropă cum au cotate cineva și au dusu totu ce-au fost acolo se zicie că ceva hortac dă a Bologului din Salonta, cu numele Kálmadi au știut că unde-s bani și acela i-au dusu și s-au îmbogățit au avut mai multe sălașiuri țiarine de Pămînt.”³⁹

...

Povestea adevărată a lui Bologu poate fi cunoscută pe baza acestor trei surse: documentele originale, informațiile din monografia lui Pățașiu și poveștile care s-au păstrat în memoria oamenilor.

Se pare că Teodor Pățașiu a adunat la un loc povestirile răspândite pe cale orală în acea vreme la Micherechi, dar a cunoscut și câteva acte, documente legate de haiduc. În multe din povestirile înregistrate recent, aflăm informații, pe care oamenii din sat le-au auzit în anii copilăriei chiar de la Pățașiu. Autorul monografiei satului a răspândit aceste povești nu numai prin cele scrise în monografie ci și pe cale orală, influențând astfel poveștile legate de Bologu din memoria oamenilor.

„Lângă Rocsin Terenț, acole o fo Pățaș. Auzât-ai tu dă Pățaș? Acela o făcut istorie locului. Șide acole pă laviță, tăt îi furam cu Terenț pipa. La iel o fost istorie acie. Noi dă la iel tăt auzem, tăt ne spune. Io aște încă le țân minte. ...”⁴⁰

Este clar că Balog Tógyer a rămas în memoria satului ca un haiduc cunoscut și simpatizat, pentru curajul și stilul său de viață.

„On uom m-o spus că: Bunu mneu tă ne-o povestit dă Bologu. Da Balogh o fost acela. ... Acela o jucat căț cu găzdacii, apu le-o miruit banii. Tătă lume apoi s-o și temut dă iel, da n-o băntălit acela pă nime. O fost tă sânșur. Nu l-ai văzut că și fie cu cineva, și aibă prietini. Umbla cu calu, pă cal. Așe l-o prins că l-o lovit cocie. Iel o vrut și fugă în pădure și tumna la capătu pădurii l-o lovit ruda cociii, și apoi o picat. Apoi l-or prins. O fujit pă jos. Că l-o vândut crâjmărița.”⁴¹

După cum a formulat foarte simplu unul dintre interlocutori: *„Dă Bologu nu iese micherechenan care și nu știe.”⁴²*

BIBLIOGRAFIE

- Bucin Mihaela, *Novăceștii – eroi balcanici în epica populară a românilor din Ungaria*, In: Izvorul. Revistă de etnografie și folclor, Publicația Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, Red.: Emilia Martin, Gyula, 1999. 16-22.
- Pățașiu Teodor, *Monografia comunei Micherechiiu*, In: Izvorul. Revistă de etnografie și folclor, Publicația Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, Red.: Emilia Martin, Gyula, 2011. 5-47.
- Seres István, *Karikással a szabadságért. Rózsa Sándor és betyáredserege 1848-ban*, Kiadja. Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, Békéscsaba, 2012. ???
- Seres István, *Balog Tógyer Surse despre istoria lumii haiducilor români din jurul orașului Giula*, In: Izvorul. Revistă de etnografie și folclor, Publicația Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, Red.: Emilia Martin, Gyula, 2014. 3-92.
- Szabó Ferenc, *Dél-alföldi betyárvilág*, In: A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 53-54., Szerk.: Dankó Imre, Gyula, 1964.172.
- Szabó Ferenc, *A Dél-Alföld pusztai csárdái*, In: *Ethnographia*, 85. (1974). 2–3. szám, 333–344.

NOTE

1. Seres István, 2014. 3–92.
2. Bucin Mihaela, 1999. 16–22.
3. Curuții au fost participanți de diferite etnii la lupta antihabsburgică (antiaustriacă) de la începutul secolului al XVIII-lea sub conducerea lui Francisc Rákóczi al II-lea. Adversarii curților au fost lobonții.
4. Szabó Ferenc, 1964. 5-6.
5. Jandarmeria (în maghiară: zsandárság) a fost înființată în 1849, prin ordinul împăratului, pentru a apăra și supraveghea siguranța zone-lor din afara orașelor și a funcționat până în 1867. În 1881 s-a înființat tot în acest scop Jandarmeria Împărătească Maghiară (în maghiară: csendőrség). În secolul al XIX-lea, până la organizarea sistemului de jandarmerie, pandurii erau autoritățile înarmate, organizate pe comitate, care supravegheau ordinea publică și urmăreau criminalii, spionau haiducii.

6. Szabó Ferenc, 1964. 5–6.
7. Pățașiu Teodor, 2011. 27–32.
8. Seres István, 2014. 3–92.
9. Micherechenii îi ziceau doar bitier. Cuvântul haiduc s-a încetățenit doar în ultimii ani ca urmare a influențelor din învățământul școlar și mass-media.
10. Inf. Maria Martin, 1939
11. Inf. Teodor Cefan, 1940
12. Inf. Teodor Cozma, 1940
13. Inf. Vasile Poindan, 1927
14. Inf. Teodor Cozma, 1940
15. Inf. Vasile Poindan, 1927
16. Inf. Maria Martin, 1939
17. Inf. Teodor Cioca, 1930
18. Inf. Maria Martin, 1939
19. Inf. Vasile Poindan, 1927
20. Szabó Ferenc, 1974. 336.
21. Inf. Teodor Cioca, 1930
22. Inf. Maria Martin, 1939
23. Inf. Teodor Cozma, 1940
24. Inf. Teodor Cioca, 1930
25. Inf. Maria Martin, 1939
26. Inf. Teodor Cozma, 1940
27. Inf. Vasile Poindan, 1927
28. Inf. Teodor Cioca, 1930
29. Inf. Vasile Poindan, 1927
30. Inf. Teodor Cioca, 1930
31. Seres István, 2014. 81-85.
32. Seres István, 2014. 26.
33. Pățașiu Teodor, 2011. 29–30.
34. Inf. Maria Martin, 1930
35. Inf. Teodor Cefan, 1940
36. Inf. Teodor Cozma, 1940
37. Inf. Vasile Poindan, 1927
38. Inf. Teodor Cioca, 1930
39. Pățașiu Teodor, 2011. 30–31.
40. Inf. Teodor Cioca, 1930
41. Inf. Maria Martin, 1939
42. Inf. Teodor Cioca, 1930

Grigore Poiendan

Colindele legate de sărbătorile de Crăciun la românii din Ungaria

De mic copil m-am îndrăgostit de cântecele populare românești din Ungaria, mulțumită bunicului meu, care m-a impresionat cu vocea sa. Pe lângă cântecele populare românești, încă de copil am învăț și despre colindat, dar și Troparul Nașterii Domnului Iisus Hristos și câteva colinde: „*Trei păstori se întâlniră*”, „*Ciucuri muguri dă mătăasă*”. La Crăciun, când am plecat la bunici, la rude, am colindat și eu.

Această experiență din copilărie mi-a trezit dorința, să cunosc mai îndeaproape colindele din satele românești din Ungaria. În anul 2013 am început colectarea colindelor, din care am făcut-o teză, cu tema: *Colindele legate de sărbătorile de Crăciun la românii din Ungaria*.

Mai detaliat am făcut cunoștință cu obiceiurile și colindele de Crăciun din localitățile Micherechi, Aletea, Chitighaz, Apateu, Bătania, Săcal și Otlaca-Pustă.

La Micherechi am adunat colinde de la Rafila Gurzău, născută în 18 octombrie 1931, de la bunicii mei Maria Poiendan, născută 16 iulie 1946, și Ioan Poiendan, născut, 26 aprilie 1939. La Aletea am adunat de la Petru Sabău, născut 10 mai 1935 și Gheorghe Bágy, născut 12 ianuarie 1949. La Chitighaz am colectat de la Ștefan Gros, născut 27 februarie 1929 și de la nevasta sa, născută din anul 6 iunie 1932, în continuare tot de la Chitighaz, de la Ștefan Brândaș, născut 10 decembrie 1928. Am adunat colinde de la Maria Groza, originară din Apateu, născută în 8 septembrie 1939 și de la Maria Iuhas, născută 23 octombrie 1926, originară din Săcal. În sfârșit, mi-a colindat și Floare Botaș, originară din Otlaca-Pustă, născută din anul 23 martie 1948, iar Ștefan Oroian, născut în 19 februarie 1947, mi-a povestit despre obiceiurile de Crăciun din Bătania.

Obiceiurile de Crăciun, după cum au povestit informatorii

Colindatul în fiecare sat s-a desfășurat în mod asemănător. Pregătirile se făceau în Post. Postul începe în 15 noiembrie și ține până la Crăciun. În perioada aceasta, în trecut, mâncărurile s-au gătit cu ulei și de multe ori s-a mâncat mămăligă.

Între post și Crăciun, ziua 6 decembrie a fost o zi remarcabilă, ziua Sfântului Nicolae. La Bătania oamenii au fiert grâu, iar copiii au primit bomboane.

Copiii din Chitighaz, în Ajun, după amiază, mergeau cu părinții să colinde la rude.

La Aletea tot în ajunul Crăciunului plecau să colinde. În multe locuri la miezul nopții mergeau a colinda, în alte părți în zori de zi, oamenii adulți sau feciorii plecau la colindat. Feciorii mergeau din casă-n casă, unde se aflau fete.

La Micherechi obiceiul colindatului se numea „*Umblatu cu cucutare*”, iar la Chitighaz „*Umblatu cu hidede*”.

Copiii s-au organizat în grupe, în total 4-5 băieți. La fiecare casă s-au oprit și-au început să colinde, dar în casă n-au intrat. Au cântat colinde religioase. Cele mai răspândite colinde în toate localitățile au fost: „*O ce veste minunată*”, „*Trei păstori se întâlniră*”, „*Trei crai de la răsărit*”. Copiii strigau: *Slobodu-i a colinda*? Răspunsul gazdei întotdeauna a fost afirmativ. După ce au terminat colindatul, de la gazdă au primit cârnați, colaci, nuci, mere și niște fileri.

La Chitighaz feciorii au fost invitați la o băutură.

La Micherchi copiii care colindau intrau în casă, se așezau în genunchi și cântau *Troparul nașterii Domnului Iisus Hristos*. Băieții au învățat troparul de la părinți și de la profesorii din școală.

La Bătania copiii puneau în buzunar porumb și grâu. Apoi în Ajun, în zori porneau din casă-n casă la colindare. Ei întrebau de la gazdă: *Slobodu-i cu pipipi*? Atunci gazda a lăsat animalele domestice din cușcă și copiii spuneau: „*pi-pi-pi, li-li-li, co-co-co, mo-mo-mo, be-be-be*”. Grăul l-au împrăștiat la animalele și păsările din curte iar gazda i-a răsplătit.

Pe lângă copii colindau și tineri sau oameni adulți. La Micherechi și Chitighaz feciorii mergeau să colinde la fete cu muzica.

La Aletea colindau „*Pă răzor dă vie*”, la urmă spuneau o urare, care începea cu „*Cruce-n casă*”. După aceea tinerii invitau fetele la un dans, iar fetele îi răsplăteau.

La Chitighaz, în trecut au umblat și cu „*călușerii*”. Mai recent au început să colinde și țigani. Ei cereau de la gazdă slănină și cârnaț.

La Micherechi în ceata de colindători un tânărul era „*iapa*”. El aduna cadourile primite de la gazdă într-o traistă, de cele mai multe ori colaci și cârnați. Aceste mâncăruri le-au mâncat toți împreună la „*verjel*”, după ce terminau colindatul.

Față de Chitighaz, la Apateu colindătorii nu erau însoțiți de muzicanți.

Tot de zilele Crăciunului se leagă și obiceiul umblatului cu turca. Acest obicei a fost practicat la Aletea, Chitighaz, Micherechi și Bătania. La Micherechi se numea capră. Umblatu cu turca avea loc în Ajun. Se mergea cu muzicanții, la casele cu fete și la prieteni.

În general colindătorii au fost însoțiți de 2-3 muzicanți, dar decă au fost mai mulți muzicanți, atunci a fost și mai bine. – mi-a povestit Petru Sabău din Aletea.

Turca a avut un text de intrare în casă: *Sara bună la Crăciun*. După aceea se cânta colinda „*Pă răzor dă vie*”. Apoi a urmat dansul turcii cu femeia gazdei. Au fost ospătați de gazdă și s-au luat rămas bun, cu colinda „*Hai deți fraților să mergem*”, care se termina cu „*Amin! Și-o cantă dă vin, d-ar fi zece toate a-r trece!*” Întotdeauna cel mai bun dansator dansa turca. Persoana aceasta care dansa turca a fost anonimă, nu se știa cine-i. De punctul de vedere au fost gudașii, care aveau grijă de turcă. Dacă cineva a fost curios, să vadă că cine dansează turca, spuneau că face cooperare.

Primul dans a turcii a fost gratis dar al doilea dans era pe bani. Dacă gazda se gândea prea mult, turca dansa și fura bani din mâna gazdei. – Petru Sabău mi-a povestit că Gheorghe Șimon și Pal Botaș au fost cei doi mari dansatori, care au dansat turca.

Hai să privim turca. Așa mi-a povestit Gheorghe Bágy din Aletea.

„Pe un băț a fost tras un cap de capră, care a fost prelucrat din lemn și împodobit cu oglinzi și panglici. A avut un cioc, pe care a fost o curea și cu mișcarea aceasta turca a dat voce.” Petru Sabău mi-a povestit că: „în gura turcii așezau o pioneză, cu care putea lua

banii de pe masă. Corpul turcii a fost un periant de culoare roșie”. Dar aspectul turcii în fiecare sat a fost diferit. Plata primită de la gazdă, cârnaț, slănină și ceapă, era adunată de gudă, și dimineața le mânâncău împreună. Și muzicanții își primeau cadou, dar ei în general bani.

La Aletea muzicanții care au acompaniat jocul turcii au fost: Gheorghe Botaș, Dimitru Ardelean, Gheorghe Copil, Mihai Dragoș-Deri, Gheorghe Dragoș. La Micherechi Teodor Covaci cu orchestra sa, iar Bătania Ștefan Crâsta.

Mâncăruri în Ajun și în Prima zi de Crăciun

La Micherechi, Aletea, Apateu la Crăciun mâncarea care nu putea lipsi a fost sarmalele. La Aletea pentru Crăciun să făcea coardă umplută cu nucă, mac, marmeladă și supă de pui. La Chitighaz coceau colaci și plăcintă, scoardă. La Bătania se făceau colaci cu mac și miere. În Ajun mânâncău supă de fasole uscată. Au prins o lumânare, se ridicau în picioare, spuneau „Tatăl nostru” și colindau o colindă. Găzdoaia casei cocea o pâine specială în cuptor, care se numea „Sănătăte”. Pâinea aceasta a fost împărțită în familie în creștături. În vremea aceea pregăteau bomboane de casă, care au fost împachetate într-o hârtie.

Pom de Crăciun nu a existat la toate familiile și nu exista nici energie electrică, numai lampă. Gheorghe Bágy mi-a povestit că pe vremuri pomul de Crăciun era înlocuit cu o tulpină de floarea soarelui, pe care au găurit-o și au așezat crengi. Pe crengi au fost puse nuci și bomboane. Pomul era ținut în casă până la Bobotează, când sfințea popa casa.

În Ajun copiii așteptau cu nerăbdare cadourile de la Domnul Iisus. Sfărmau porumb și așezau un coș sub masă, pentru calul cu care venea Crăciunul, ca să aibă ce să mănânce. În prima zi de Crăciun mergeau dimineața la biserică, apoi la rude.

Ștefan Oroian mi-a povestit, că în Ajun, în Bătania, toată casa împrăștia fân. În casă se simțea aroma fânului. Acest fân simboliza grajdul cu animale în care s-a născut Mântuitorul Iisus Hristos. Mama copiilor puneă într-o coșară puneă fân și știuleți de porumb.

Intra în cameră și spunea „*Am adus Crăciunul!*”. În patru colțuri ale camerei arunca nuci. După Crăciun, a treia zi, s-a făcut o mare curățenie, fânul din casă se dădea la animale, pentru că acest fân a avea putere vindecătoare.

Sistemul tonurilor

În total am adunat 44 colinde. Originare din Bihor (Micherechi, Apateu, Săcal - 24 colinde), originare din Banat (Aletea, Chitighaz, Otlaca-Pustă - 20 colinde).

Colindele colectate, originare din Bihor

Micherechi:

Rafila Gurzău: „Nașterea ta, Hristoase”, „Astăzi s-a născut Hristos”, „O ce veste minunată”, „Trei păstori se întâlniră”, „Trei crai de la răsărit”, „Trei crai de la răsărit”, „Puică neagră bagă-n sac”, „Colo sus pe lângă lună”, „Sus la poarta raiului”, „Steaua sus răsare”, „Împăratul Romei”, „Veniți astăzi credincioșii”.

Ioan Poiendan și soția sa: „Colo sus colo mai sus”, „Ciucuri muguri dă mătășă”.

Apateu:

Maria Groza: „Trei îngeri pă acest pământ”, „Că d’sară stăm p-afară”, „Acolo sus după lună”, „Trei păstori se întâlniră”, „Trei crai de la răsărit”, „În grădină raiului”.

Săcal:

Maria Iuhas: „Trei crai de la răsărit”, „Ah ce nebulie”, „O ce veste minunată”, „Steaua sus răsare”.

Colindele colectate originare din Banat

Aletea:

Petru Sabău și Gheorghe Bágy: „Pă răzor dă vie”, „Trei păstori se întâlniră” – „Haideți fraților să mergem”, „Colo sus pe lângă lungă”, „Trei crai dă la răsărit”, „O ce veste minunată”.

Chitighaz:

Ștefan Gros și soția sa: „În grădina raiului”, „Când cina Hristos la masă”, „Trei păstori se întâlniră”, „O ce veste minunată”.

Ștefan Brândaș: „Pe la sfârșitul lumii”, „Veniți astăzi credincioșii”, „Ce vedere minunată”, „Trei păstori se întâlniră”, „La nunta ce sântâmplat”, „Harfa îngerilor cântă”, „În orașul Viflăiem”, „Scoală gazdă nu dormi alerui Doamne”.

Otlaca-Pustă:

Floare Botaș: „Veniți boieri cătă casă” cu două variații, „Sfântul Iosif cu Maria”.

Comparația colindelor

La o comparație, am aflat asemănări între texte și melodii. Colindele „O ce veste minunată” și „Trei crai de la răsărit” s-au răspândit la Micherechi, Apateu, Săcal, Aletea, Chitighaz, cu excepția satului Otlaca-Pustă.

„O ce veste minunată” colinda de la Chitighaz s-a colindat cu textul „Când cina Hristos la masă”.

Colinda „Trei crai de la răsărit” la Micherechi a fost cunoscută cu două melodii diferite. La Chitighaz a fost cunoscută cu textul, „În orașul Viflăiem” și „În grădina raiului”, la fel ca și la Apateu dar cu alta melodie.

Colinda „Trei păstori se întâlniră”, a fost foarte răspândită la Micherechi, Apateu, Chitighaz și Aletea.

„Colo sus pe lângă lună” este o colindă cunoscută la Micherechi și Aletea, dar cu altele melodii. Cu aceeași melodie se cânta la Aletea și Apateu, dar la Apateu s-a colindat cu textul „Că d’ sară stăm p-afară”.

Colinda „Veniți astăzi credincioșii” a fost colindată la Micherechi și la Chitighaz, dar cu melodie diferită, ca și colinda „Steaua sus răsare” care s-a colindat la Micherechi și Săcal, de asemenea cu alta melodie.

Precum am amintit, în total am adunat 44 colinde, care sunt în cea mai mare parte colinde bisericesti. Colindele „Colo sus colo mai sus”, „Ciucuri muguri dă mătasă”, „Trei îngeri pă acest pământ”, „Pă răzor dă vie” s-au răspândit pe cale orală.

În sfârșit am făcut o comparație între colindele colectate de Béla Bartók, cu cele colectate de mine. Béla Bartók a colectat în urmă cu o sută de ani.

Colindele pe care le voi enumera sunt actuale, fiindcă și după o sută de ani, în zilele noastre se colindă. Melodiile sunt identice, dar textele sunt diferite.

E vorba despre colinda „Trei păstori se întâlniră”. La Bartók cu textul „Patru păstori se întâlniră”. Următoarea colindă „Colo sus pe lângă lună”, la Bartók apare cu diferite texte.

Ultima colindă „Astăzi s-a născut Hristos”, la Bartók apare cu textele „Noi acum ortacilor” și „Trei crai de la răsărit”.

Note:

Na - ŝte - rea - ța Cri - ŝto - se - Dun - ne - se ul no - ŝtrn
 Ră - să ri - ța lu - mi - lu - mi - na cu no - ŝtin - ți
 Că Țătru dă - sa ce - ia - ce - slu - jean ste - le - le - lor
 de la - stea sau m - vă - ță
 Să se - n - chi - ne Ți - e soa - re - lui drep - ța - Ții
 Și să - țe cu - noa - scă pe Ți ne ră - vă - ri - țul cel de sur
 Doa - ne nă - ri re Ți - o

Troparul Nașterii Domnului Iisus Hristos (Micherechi)

Trei păș-tori se în-tâl-ni-ră

Trei păș-tori se în-tâl-ni-ră

Ra-za soa-re-lui- Aoa-rea soa-re lui-

Și a-șa se sfă-țu-i-ră

Colindă: Trei păstori se întâlniră... (Apateu)

Ve-niți as-tăzi cre-din-cio-șii săl-săl-țam săl-săl-țam

De-naș-te-re-a lui Hriș-tos - Să ne bu-cu-răm să ne bu-cu-răm

Colindă: Veniți astăzi credincioșii... (Chitighaz)

Ana Borbély

*Lingvistică pozitivă*¹

Se dedică acest studiu Vorbitorului Creator

1. Preambul

Descrierile apărute până acum, care privesc limba română, limbajul românilor din Ungaria, s-au axat, în principal, asupra fenomenelor dialectale (cf. Domokos 1968, Maria-Mărgărit 2005) ori asupra fenomenelor de abatere de la limba standard, în discursuri formale sau în texte publicate (cf. Iancu 1994). Mult mai puțin (cf. Kozma 1985) s-au evidențiat în aceste studii faptele lingvistice dintr-o perspectivă largă, holistică, în care toate dimensiunile factorilor socio-culturali interdependenți sunt evidențiate. Recent, au început să apară studii care au în vedere o privire cât se poate de amplă asupra faptelor lingvistice de aici (v. Marin 2015). Cercetările empirice efectuate, de peste trei decenii, de mine, având unele cadre științifice descriptive ori/și teoretice, s-au concentrat asupra utilizării limbii române (și maghiare), și s-au concentrat asupra regulilor lingvistice, comunicative, de discurs, proprii membrilor comunității. Rezultatele acestor cercetări, nu sunt doar cunoștințe lingvistice de specialitate, ci ele sunt diseminate vorbitorilor, pentru a-i informa despre variabilitatea și schimbarea lingvistică din propria lor comunitate. Studiile efectuate în această comunitate de discurs, precum și cele efectuate în comunitatea maghiară din Budapesta (v. de ex. Borbély 2009), m-au condus spre dezvoltarea conceptului: *lingvistică pozitivă* (v. Borbély 2013, 2014). Lingvistica pozitivă studiază în mod pozitiv și obiectiv: cum este utilizată limba (ori limbile) într-o interacțiune verbală. Este o abordare a conduitei lingvistice, care necesită cunoașterea amplă a contextului situațional, socio-cultural și interpersonal referitor la o comunitate de discurs, și care rezultă din înțelegerea celor ce se comunică (mesaj) sau cum se comunică (limbă/limbi, limbaj, cod, stil) într-un discurs apărut în comunicarea vorbitorilor care fac parte din aceeași

comunitate de discurs. (Despre conceptul comunitate de discurs v. de ex. Swales 1990.) Această tratare lingvistică urmărește tot ceea ce se întâmplă într-o interacțiune verbală, și pornește de la vorbitori, context și de la realitățile comunităților de discurs. Cu alte cuvinte, în paginile care urmează, voi încerca să prezint o succintă explicare a realităților lingvistice din comunitatea românilor din Ungaria, și, concomitent, cu aceasta, să pun în evidență că procesele lingvistice specifice comunității se explică și se înțeleg numai prin contextul social, istoric, politic și cultural, în care ele s-au realizat. Studiului tratează varietatea lingvistică și judecățile pe care vorbitorii le fac asupra unei varietăți de limbă (grai local), în comparație cu limba standard. Prin această comunicare aș dori să răspândesc ideea că, vorbitorul este membrul unei comunități de discurs și vorbește așa cum a învățat să vorbească în familie, în școală, în comunitatea din care face parte, în care activează și trăiește. Vorbitorul, membru în comunitatea de discurs A, de obicei, ajungând în contact verbal cu un membru din comunitatea B, este creativ, și, într-un fel sau altul, se descurcă, fără să aibă cunoștințe precise despre regulile comunicative din comunitatea de discurs B. Denumirea „lingvistică pozitivă” izvoarește din conceptul disciplinei psihologiei: *psihologia pozitivă*². Apariția psihologiei pozitive începe cu scrierile lui Seligman și Csíkszentmihályi (Seligman 1998, Seligman–Csíkszentmihályi 2000). Promotorii psihologi pun cercetătorilor întrebarea: oare toate aspectele conduitei individului și ale emoțiilor pozitive și negative se studiază cu aceleași interes și intensitate ori se pune mult mai mare accent pe cele din urmă (cf. Oláh 2012: 5). Psihologia pozitivă „se concentrează pe punctele forte și pe virtuțile care îi ajută pe oameni să aibă succes în viața și să fie fericiți. Accentul cade pe aspectele personale pozitive, accentuarea emoțiilor pozitive, căutarea și încercarea de a dezvolta talentul și încercarea de a face viața omului mai împlinită” (Airinei 2015). Drept urmare, lingvistica pozitivă, printre altele, se va concentra asupra punctelor forte (și nu a celor slabe) ale *vorbitorului creator*, care, cu ajutorul resurselor sale lingvistice acumulate de-a lungul anilor, se adaptează/acomodează varietăților și schimbărilor lingvistice, se descurcă, ținând cont de evaluarea limbii, în diferite situații de discurs. În cele ce urmează,

voi demonstra necesitatea unei atitudini pozitive față de varietățile (teritoriale, sociale și de contact) lingvistice. Voi demonstra, prin date longitudinale sociolingvistice, comorile lingvistice, specifice comunității românești de discurs din Ungaria, și voi încerca să aduc la cunoștință, că gândirea pozitivă față de varietățile lingvistice poate să aducă o schimbare în atitudinea – până acum – aproape numai negativă față de faptele lingvistice de aici.

2. Lingvistica pozitivă versus ideologii lingvistice

Lingvistica pozitivă pune accentul pe tot ce este pozitiv, și acționează contra atitudinilor și ideologiilor care determină criteriile de judecată dominante dintr-un moment istoric dat. Cele două ideologii statornice și devastatoare, pe baza cărora, mai frecvent, vor fi atacați vorbitorii, sunt: *ideologia limbii standard* și *ideologia monolingvismului*. Dintre argumentele lingvisticii pozitive, un argument primordial ar putea fi ideea lui V. Rusu: „Este foarte important să subliniem că limba standard nu înlocuiește varietățile nonstandard din repertoriul lingvistic al unei comunități. Acestea au funcții complementare cu cele ale limbii standard” (Rusu 1984: 769). Cu toate că această idee este enunțată de mai mult de trei decenii, ideologia limbii standard se impune, pe timp ce trece, varietăților regionale și sociale. Tot așa, este un argument principal al lingvisticii pozitive că, o comunitate poate fi nu numai monolingvă ci și bilingvă, trilingvă etc. Iar bilingvismul aditiv³ se realizează atunci când repertoriul lingvistic se îmbogățește cu o limbă nouă (v. Lambert 1974). În cele ce urmează voi parcurge aceste două argumente, și voi demonstra complexitatea varietăților limbii române din Ungaria și a bilingvismului aditiv. Voi încerca să justific, totodată, că cei care au în mână stindardul ideologiei limbii standard și cel al ideologiei monolingvismului, vor, (in)conștient, să alunge limba primordială a comunității, limba română.

3. Bogăția lingvistică a românilor din Ungaria

Dacă, foarte pe scurt, caracterizăm repertoriul lingvistic al membrilor comunității românești de aici am putea accentua două aspecte. Primul este că vorbesc două varietăți ale limbii

române: cea locală (însușită în familie) și cea standard (învățată în școală și/ori în biserică); și al doilea este că sunt bilingvi. Iar unii, bineînțeles, cei mai mulți, cu studii superioare, au învățat și o a treia sau a patra limbă. Adică, membrii comunității, au un repertoriu bogat lingvistic. *Bogăția lingvistică*, această latură a comunității noastre de discurs nu este accentuată deloc. Membrii comunității, în repetate rânduri, sunt judecați că vorbesc altfel românește, ba mai mult, că vorbesc greșit. Un procedeu de abordare sociolingvistică este să nu *prescriem* membrilor cum să vorbească, ci să *descriem* cum vorbesc. Limbajul românilor de aici, *mutatis mutandis*, al românilor care trăiesc în diferite țări, ar trebui studiat ca o varietate a limbii române, și care tocmai prin *varietate* își are valoarea. Adică limba română, precum și multe alte limbi de pe mapamond, are mai *multe centre*, și un centru al românei este cel din Ungaria. Prin respectarea acestei bogății lingvistice, ne-am putea păstra specificul, cum încearcă mii și mii de comunități de discurs din lume s-o facă, spre folosul lor. Respectul față de limba învățată acasă trebuie s-o avem de acasă, dar și în școală și în întreaga comunitate. Vorbind despre ea trebuie să avem cunoștințele necesare și să ne abatem de la atitudinea simplificată, eronată și depășită: incorect/greșit vs. corect/perfect; frumos vs. urât etc. O lingvistică pozitivă apreciază varietățile lingvistice (varietatea lingvistică), și nu acceptă *stigmatizarea* lor și a acelor care o vorbesc.

Varietățile regionale românești din Ungaria sunt periclitate de o dispariție definitivă accelerată. De ce? În primul rând, pentru că nu respectăm deloc aceste varietăți locale, care, pe lângă că ne unesc cultural-social, ne leagă și de vorbitorii varietăților regionale românești din România și nu numai. Graiurile din localitățile din Ungaria, unde se vorbește de sute de ani românește, se grupează în trei tipuri legate de trei zone regionale, numite plastic: „prelungiri ale ramificațiilor teritoriale” (cf. Marin-Mărgărit 2005: CLXXVIII) ale trei zone din România: zona Oradiei, zona Aradului și zona Timișoarei. Aceste graiuri aparținătoare zonelor din România și Ungaria sunt totodată *legături lingvistice* (v. tabelul 1). Dacă graiurile sunt concepute ca legături, acest aspect ajută dezvoltarea atitudinii

pozitive față de varietatea românească învățată acasă, în familie – la care, apoi, în școală, se adaugă varietatea standard.

Tabelul 1

Legături între graiurile românești din România și Ungaria	
<i>Zone din România</i>	<i>Localități și județe din Ungaria</i>
Bihor – Oradea	• <i>Apateu, Bedeu, Jaca, Létavértes, Peterd, Pocei, Săcal, Veherd</i> (județul Bihor, magh. <i>Hajdú-Bihar megye</i>) • <i>Micherechi</i> (jud. Bichiș, magh. <i>Békés megye</i>)
Crișana – Arad	• <i>Aletea, Chitighaz, Ciorvaș, Crâstor, Giula, Bichiș, Bichișciaba, Leucușhaz, Otlaca-Pustă</i> (jud. Bichiș, magh. <i>Békés megye</i>)
Banat – Timișoara	• <i>Bătania</i> (jud. Bichiș, magh. <i>Békés megye</i>) • <i>Cenadul Unguresc</i> (jud. Ciongrad, magh. <i>Csongrád megye</i>).

Referitor la datele din tabelul 1, în consecință, menționez că granițele județelor din Ungaria, Bihor, Bichiș și Ciongrad, nu s-au stabilit pe baza graiurilor românești. În cazul în care liniile de demarcație între județe se făceau după acest criteriu, localitatea Micherechi ar fi aparținut județului Bihor, iar Bătania județului Ciongrad (azi ambele sunt în județul Bichiș). Diferențele lingvistice dintre aceste trei graiuri nu împiedică înțelegerea reciprocă/mutuală a vorbitorilor, doar conțin anumite variante fonetice, gramaticale (v. tabelul 2) și lexicale (v. tabelul 3) etc. diferite, și, totodată, interesante. Dacă percepem pozitiv aceste diferențe, nu facem judecata obișnuită: așa nu-i corect, așa nu se zice, așa nu-i frumos etc., ci punem accentul pe specificul local, și, nu în ultimul rând, valorificăm faptul că putem comunica, ne înțelegem cu un alt vorbitor dintr-o altă localitate românească (din Ungaria sau România) în graiul învățat acasă. Diferențele fonetice, gramaticale, lexicale etc. sunt norme locale, ceea ce ne dezvoltă creativitatea (lingvistică). Această concepție,

că vorbirea este variată, complexă și logică, ajută, în societatea globalizată, în comunicarea de zi cu zi, în dezvoltarea capacității de acomodare lingvistică.

Tabelul 2

O diferență gramaticală: conjunctivul verbelor	
<i>graiuri din județul Bichiș și localitatea Cenadul Unguresc (jud. Ciongrad)</i>	<i>graiuri din județul Bihor și localitatea Micherechi (jud. Bichiș)</i>
<i>cum să spun</i>	<i>cum și spun</i>
<i>ce să fac</i>	<i>ce și fac</i>

Tabelul 3

Variante lexicale: curtea bisericii	
Apateu	odoru besericii
Bătania	porta bisericii
Cenadul Unguresc	gred'ina bisericii
Chitighaz	holumbu besericii
Micherechi	ocolu besericii

Tabelul 3 conține cinci variante românești pentru a denumi, în cinci localități, terenul ce înconjoară biserica ortodoxă. Ideologia varietății standard ne influențează să credem că în aceste cinci localități s-ar cuveni să folosim doar o singură formă invariabilă: *curtea bisericii*. Ca urmare, se poate ajunge la părerea exagerată că aceste variante (v. tabelul 3) sunt greșite, incorecte etc. („nu așe trabă să zâcem, în România nu așa se spune”). Lingvistica pozitivă ne ajută să înțelegem, însă, că aceste variante lexicale sunt creații ale vorbitorilor, și ne arată concret realizarea interdependenței între *realitate* și *limbă*. M-aș opri doar la varianta din Chitighaz. *Holumbu besericii*, nu este doar un *odor*, o *portă*, o *gred'ină* sau un *ocol*, ci este un obiectiv deosebit: o construcție umană, unică, ce nu se află în celelalte localități ortodoxe. Forma lingvistică a cuvântului *holumbu* reflectă expresia maghiară *halomba hord valamit* ('a căra ceva în grămadă'). *Halom* este substantiv comun la nominativ, la care se adaugă sufixul ilativ: *-ba*. Forma definitivă a cuvântului, în graiul

român din Chitighaz, și l-a primit prin trunchierea sufixului ilativ (maghiar), adică prin ștergerea vocalei *-a*, final. Sensul cuvântului din Chitighaz este 'colină'. Dar cum s-a dezvoltat grămada în colină? Forma cuvântului românesc din Chitighaz ne ajută să ne „imaginăm” acțiunea vrednică a comunității, a localnicilor, de la mic până la mare, care au cărat pământul, exploatat dintr-o altă parte a localității⁴, în grămadă. Pe locul acesta, unde au adus pământul și l-au făcut grămadă, se planifică să fie construită o biserică. Ca urmare, fundamentul bisericii, prin trudă, a fost ridicat de la nivelul solului, cu câțiva metri spre cer, astfel încât, biserica arată mai înaltă. Strămoșii chitighăzenilor, deci, au vrut o biserică mare și înaltă. Fondurile limitate și creativitatea oamenilor au adus o soluție aparte, ca biserica să fie construită pe un deal artificial, adică pe holumb. De atunci, chitighăzenii, vorbind despre curtea bisericii, îi zic: *holumb* ori *holumbu besericii*. Obiectivul simbolizează: creativitatea, sârguința și credința chitighăzenilor⁵.

4. Cum ne înțelegem cu un vorbitor care vorbește un alt grai românesc decât noi?

Vorbitorul *model* al lingvisticii pozitive: nu critică, ci se informează, se descurcă și apreciază variabilitatea (vezi fragmentul 1).

Fragmentul 1

Limba asta ce vorbim aiici în sat altcum vorbește mică răt'anul, altcum mmm na care locuiesc la Aletea. Că am văzut că, ieu am o prietenă care deci, bunicii ei se trag din Micherechi, și ea altcum vorbește. Deci dacă noi zăcem că „țâpele”, ea o zăc că „topancile” și sânt... Da' n'-am înțăles, deci asta n-o fost problemă întră noi.

(Chitighaz⁶/2000/ n. 1975, femeie, 19 cl.)

Cuvintele, apărute în fragmentul interviului sociolingvistic, *țâpele* și *topanci*, amintite de un subiect din Chitighaz, sunt ambele venite/împrumutate din limba maghiară. Acestor cuvinte le stau la bază două cuvinte maghiare, cunoscute încă din sec. al XVIII-lea. Unul dintre ele (magh. *cipellés*), în zilele noastre, nu se mai folosește în

limba maghiară sub această formă, deci cuvântul chitighăzean păstrează „memoria” acestui cuvânt maghiar, ieșit total din uz. Al doilea cuvânt (magh. *topánka*) este arhaic, apare doar în texte vechi, literare. Iar *pantof*, în varietatea standard, a pătruns din germană (ger. *Pantoffel*), tot prin împrumut. La acest capitol, al cuvintelor împrumutate dintr-o altă limbă, se pot înșira și altele. Mulți români din Ungaria, odinioară, au învățat cuvinte necunoscute la noi de la rudele din România venite la ei ori fiind ei în vizită la rude. De aceste cuvinte se asociază, uneori, și amintiri păstrate pe-o viață, dintre care am reușit să culeg unele, cu metoda interviului sociolingvistic (v. fragmentul 2).

Fragmentul 2

S: Că n-așe să vorbește în Râmâniie! (...) Nu șfu ind'e am vrut io să mărg în una □ io zâc: „Pă ind'e m-aș duce?” „Du-te – zâce – acolo pă șosea. „Dămne Dumnezăuule! Da' ce pațe fi șor=șosea?! (...) Nu șfu ce-i, ce nu? Da' ind'e-i? Nu! □ Tolfișu! Na, vujește-să □ cu șosea? Nu să!

(Chitighaz/2000/ n. 1925, femeie, 6 cl.)

Șosea a ajuns din franceză (fr. *chaussée*) în standard. Iar *tolfiș* provine din maghiară (magh. *töltés*), și este, iarăși, o dovadă a vorbitorului creator:

T Ö L T É S
T O L T' I S

Sunetul *ö*, necunoscut în română, este rostit *o*; tot așa, *é*, accentuat este înlocuit cu un sunet asemănător *i*, și, în plus, se aplică, după regula regională, palatalizarea lui *t*, urmat de *i* (v. tabelul 4).

Tabelul 4

Palatalizarea dentalelor	
t + e, i, (vocalic și semivocalic)	lapte, t'in'e
d + e, i (vocalic și semivocalic)	d'in't'e, vind'e
n + e, i (vocalic și semivocalic)	t'ign'it, fiine

O atitudine pozitivă și o loialitate perfectă față de graiul local din

Chitighaz se desprinde, în comparație vizavi de limba vorbită în România, din fragmentul 3. Subiectul a urmat școală ungurească și în România a auzit doar limba română standard. Opinia vorbitorului din fragmentul 3 nu este, deloc, generală și pentru cei care au urmat școală românească. Deoarece, cei mai mulți, conform ideologiei limbii standard, răspândite de școală, și nu numai, își formează opinia că numai cuvintele varietății standard sunt *corecte*. Prin urmare, paradoxal, vorbitorii de graiuri, au ajuns să-și judece, ba și mai mult, să-și urască/batjocorească limba-mamei. Cu alte cuvinte, acest fragment ne arată că acel vorbitor care nu a învățat în școală, ci numai în familie și de la rude, din România, românește, are o atitudine mai pozitivă față de grai⁷. Subiectul fragmentului 4 face o *iconizare*⁸ (aici în sens, aparte, pozitiv) a graiul local și a identității sale, prin cuvântul *voșolău* (magh. *vasaló*, 'fier de călcat'). Conceptul iconizare (eng. *iconization*) este folosit în cadrul științific al *ideologiei lingvistice*, inițiat de Gal și Irvine (Gal–Irvine 1995, Gal 1998, Irvine–Gal 2000). Se consideră, totodată, că în școală se învață mai greu o limbă decât acasă în familie⁹. Cu alte cuvinte, ideologia puternică a limbii standard ajută ca noi, românii din Ungaria să ne pierdem limba în care au vorbit moșii și strămoșii noștri (v. fragmentul 4).

Fragmentul 3

A: Care-i mai mândră: limba râmână dânn sat uă cêie din Râmânniie?

S: Dă-m pace cu ii cu tăt! Că a naștă-i.

(...)

A: În care-ț place să vorbeșt?

S: Aiici dară, cu voșolăuu!

(Chitighaz/2000/ n. 1925, femeie, 6 cl.)

Fragmentul 4

A: Cine vorbește râmânește în sat?

S: Bătrânii.

A: D-apu dânră tânări?

S: Nu prea.

A: Da' pruncii?

S: Care sânt în școală uă la ovodă.

A: Aciie vorbăsc râmânește?

S: Învață. Care învață. Apu vin-acasă, apu vorbește ungurește.

(Chitighaz/2010/n. 1974, bărbat, 12 cl.)

5. Limba de acasă și limba din școală

În cele ce urmează, prin date de teren culese în 2010¹⁰, în școala românească din Chitighaz, voi dovedi ce importanță are, referitor la cunoștințele limbii, dacă și acasă se vorbește românește. În fragmentele 5, 6 și 7 vom primi informații, de la Adam, Aurelia și Attila¹¹, despre politicile, aplicate în familiile lor, în ceea ce privește folosirea limbii române (acasă).

Fragmentul 5

A: Acasă în ce limbă te-ai învățat să vorbești prima dată?

S: Prima dată română.

A: Tata, mama-i român? Unde s-au născut?

S: Mama și tata la A. [=România].

A: Când au venit în sat?

S: Nu știu, nu mai știu. Demult.

A: Și de ce ?

S: Căăă plăcut în Ungaria.

A: Acasă cum vorbiți?

S: Cu mama românește, să nu uit limba. Și cu tata ungurește.

A: Dar și tata știe românește?

S: Da.

A: Și niciodată tata nu vorbește?

S: Ba, cu mama tot timpul românește.

(Chitighaz/2010/ Adam)

Fragmentul 6

A: Când ai fost mică în care limbă te-ai învățat să vorbești?

S: În limba română.

A: În limba română? Și cu cine ai vorbit românește?

S: Cu mama, tata nu vorbește rom...

A: El nu-i din T'it'ihaz?

S: Nu, din GY. [=Ungaria].

(...)

A: Și acasă cu cine vorbești românește?

S: Cu fratele meu și cu mama și cu bunicul.

(Chitighaz/2010/ Aurelia)

Fragmentul 7

A: Szoktál románul beszélni (Ai obișnuit să vorbești românește?)

S: Én nem szoktam románul beszélni, de amikor tataék beszélnek az ilyen öregebbekkel, akkor néha értem, amit mondanak, pár szót (Eu nu vorbesc românește, numai bunicii vorbesc cu bătrânii, atunci uneori înțeleg ce zic, câteva cuvinte).

A: Veled nem beszélnek románul (Cu tine nu vorbesc românește)?

S: Nem (Nu).

A: Miért nem beszélnek veled vajon (Oare de ce nu vorbesc cu tine)?

S: Nem tudom, mer' anya se tud, apa se tud. Nem tudnak románul (Nu știu, deoarece nici mama nu știe, nici tata nu știe. Nu știu românește).

(Chitighaz/2010/ Attila)

Adam are părinți născuți în România. Acasă cu mama vorbesc românește, varianta folosită în localitatea A. Mama Aureliei este româncă din Chitighaz, și tatăl ei se trage dintr-un oraș din județul Bichiș, nu vorbește românește. Aurelia acasă cu mama, bunicul și cu fratele ei vorbește românește, graiul local. Cu Attila, în interviu, am putut vorbi numai ungurește. Mi-a mărturisit că vorbește ungurește cu părinții lui, deoarece ei nu știu românește. Bunicul lui știe românește, și cu ceilalți cunoscuți de vârsta lui vorbește românește, cu nepotul, cu Attila, însă, numai ungurește vorbește. Avem deci trei politici familiale pentru folosirea limbii române acasă:

- a) se vorbește, în general, limba română din România (v. Adam)
- b) se vorbește, în general, limba română din Chitighaz (v. Aurelia)
- c) se vorbește limba română din Chitighaz doar în generația bunicilor, iar cu ceilalți numai ungurește (v. Attila).

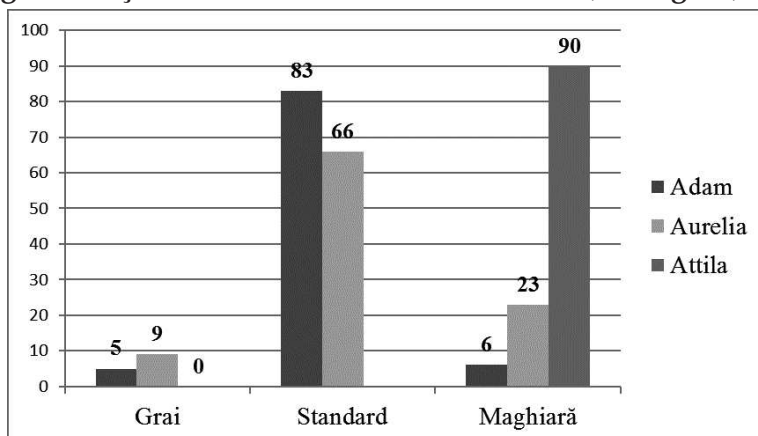
Ca să analizăm efectul politicilor din familii asupra utilizării limbii române voi face cunoscute rezultatele testului lexical ale acestor trei elevi. Pentru culegerea datelor lingvistice în 1990, 2000¹² și 2010 am folosit un test lexical constituit din 100 de desene. În alegerea cuvintelor, am avut la bază două principii. Primul a fost acela ca lista să fie constituită din cuvinte simple, care se găsesc și în vocabularul unui copil de cinci ani (animale, fructe, legume, mobile, părți ale corpului etc.). Al doilea a fost acela ca, în măsura posibilităților, obiectul să aibă nume atât în maghiară cât și în româna din Chitighaz și în româna standard. Conform instrucțiunilor, cele văzute în desene, trebuiau denumite în limba română. Răspunsurile le-am înregistrat pe magnetofon analog (1990, 2000) și digital (2010). Astfel, alegerea diferitelor variante lexicale (româna din Chitighaz, româna standard, maghiară) indică, pe de-o parte, nivelul informatorului de cunoaștere a limbii române, precum și, după caz, prestigiul variantelor. Figura 1 înfățișează răspunsurile, primite de la Adam, Aurelia și Attila, la testul lexical, pe trei categorii: răspunsuri date în grai, în standard (limba română) și în maghiară. Cele mai multe răspunsuri le-am primit de la Aurelia (98), cele mai puține de la Attila (90). Adam a fost cel care a denumit desenele în cea mai mare măsură în românește (88), urmează, după el, Aurelia (75), iar Attila a răspuns numai în limba maghiară (90). Răspunsurile în graiul din Chitighaz apar rar, la Aurelia 9 cuvinte, la Adam 5 cuvinte, iar la Attila zero.

Ca să ne imaginăm procesul schimbării lingvistice, în cele ce urmează, voi compara rezultatele testelor lexicale din 1990¹³ și 2000 cu rezultatele celor trei elevi testați în 2010. Schimbările de două decenii, în ceea ce privește, proporția răspunsurilor (românești [grai, standard] și ungurești) la testele lexicale sunt următoarele. Media cuvintelor de grai în 1990 era: 14, în 2000, 4, procentul minim al cuvintelor de grai în 1990 era 2, în 2000, zero, iar procentul maxim al cuvintelor de grai în 1990 era 46, în 2000 era 20 (v. Borbély 2005).

Media cuvintelor standard în 1990 a fost: 34, în 2000, 31, procentul minim al cuvintelor standard în 1990 era 8, în 2000, 9, iar procentul maxim al cuvintelor standard în 1990 a fost 64, în 2000 a fost 77 (v. Borbély 2005). Media cuvintelor maghiare în 1990 a fost: 46, în 2000, 61, procentul minim al cuvintelor maghiare în 1990 era 5, în 2000, 17, iar procentul maxim al cuvintelor maghiare în 1990 a fost 83, în 2000 a fost 89 (v. Borbély 2005). Trebuie să precizez că cei doi elevi (Adam și Aurelia) testați în 2010, care au dat răspunsuri românești, nu au atins media cuvintelor de grai obținute cu 10 și 20 de ani în urmă. Însă au dat mai multe răspunsuri de grai ca și procentele minime din 1990 și 2000. Rezultatele longitudinale referitoare la graiul românesc din Chitighaz ne conving despre folosirea accidentală a graiului local în discursurile din familie, în relația: copii – părinți; copii – bunici. A doua concluzie ar fi că, acei elevi care vorbesc acasă cu mama și cu bunicul românește, și în situația de test au dat răspunsuri măcar 75% (Aurelia) în românește. Excluderea folosirii limbii române în familie este un mare dezavantaj pentru elevi, cum arată exemplul lui Attila, care în situație de test n-a putut da răspunsuri românești.

Figura 1

Proportia răspunsurilor în limba română (grai, standard) și maghiară obținute la testul lexical (100 de cuvinte, Chitighaz, 2010)

Cercetările longitudinale efectuate în comunitatea românilor din Ungaria aduc niște cazuri speciale. Aici aş aminti unul dintre ele. În fragmentul 8 redau discursul realizat la şcoala românească din Chitighaz cu Anastasia, care mi-a amintit că în familia sa străbunica ei din Ciorvaş vorbeşte româneşte. La Tabăra Etnografică, ediţia XXI, 22–30 iunie 1996, Ciorvaş, organizată de cercetătoarele Elena Csobai şi Emilia Martin, am făcut interviu cu străbunica Anastasiei (v. fragmentul 9, Borbély 2013: 118). Din interviul realizat cu străbunica, am aflat că, ea nu a învăţat la şcoală românească, fiindcă în Ciorvaş funcţiona doar şcoala ungurească. Strănepoata ei, deja, învaţă la şcoală românească, ceea ce este o curiozitate, ca după ce trei generaţii dintr-o familie românească nu au putut învăţa în şcoală româneşte, a patra generaţie, Anastasia, a reuşit să înveţe despre limba şi cultura românească a străbunicilor.

Fragmentul 8

A: Szoktál-e hallani embereket, akik románul beszélnek (Auzi oameni vorbind româneşte?)

S: Persze, ilyen idősebb néniket, bácsikat, szoktam. Vagy például ő Csabán a piacon is rengetegen beszélnek (Sigur, femei şi bărbaţi mai în vârstă, de obicei, sau, de exemplu, ă la Ciaba la piaţă mulţi vorbesc).

A: És érted őket, hogy mit beszélnek (Şi-i înţelegi ce vorbesc)?

S: Nnnéhány nnn dolgot értek, azért' (CCCâte nnn ceva mai înţeleg).

(...)

A: A családdba beszél-e valaki románul (În familia ta vorbeşte cineva româneşte)?

S: A dédimamám (Străbunica).

A: Az kicsodának a kicsodája (Din care parte a familiei tale)?

S: Mamának az anyukája, anyának az anyukájának az anyukája. (...) Csorváson lakik (Mama bunicii, din partea mamei... Stă la Ciorvaş).

(Chitighaz/2010/ Anastasia)

Fragmentul 9

O căsuță, o SZOBA/soba, și o KONYHA/cońha, OLYAN/oian pic. Vez că acolo-i să veđe că așe mmmicuță.

(Ciorvaș/1996/n. 1929, femeie, 6 cl. = strâbunica din Ciorvaș a Anastasiei, elevă din școala rom. din Chitighaz)

6. Concluzii

Comunicarea, parcurgând axa timpului, arată că eliminarea graiului din familie, părerile negative despre limbă pot avea ca rezultat chiar și dispariția unei varietăți de limbă, și prin aceasta am accentuat necesitatea unei abordări noi a lingvisticii, cea pozitivă. Aș sublinia în concluzie că, o comunitate de discurs dispune de personaje ale discursului: vorbitor(i), partener(i), destinatar(i), destinator(i); și de surse lingvistice: grai vs. standard, registre și stiluri, o limbă vs. două (sau mai multe) limbi; ca urmare, în situația de discurs: se realizează o acomodare și o dobândire a cunoștințelor noi lingvistice încontinuu. Referitor la aceste aspecte, ca să ne formulăm o părere lingvistică despre o comunitate de discurs trebuie să avem informații complexe lingvistice, în general, și informații de context, informații referitoare la comunitatea de discurs respectivă. Iar cei care abia percep problemele la suprafață și nu în esența lor, vor fi capabili doar să inițieze o lingvistică negativă. Pentru obținerea și răspândirea lingvisticii pozitive:

1) avem nevoie, printre altele, de cunoștințe referitor la cum se realizează un discurs: ce surse stau la dispoziția vorbitorul (care poate că nu a învățat la școală românească, care nu citește doar vorbește românește, care-i străin de limba normativă română, care nu și-a însușit pe deplin limba română etc.);

2) după ce avem cunoștințele necesare (v. punctul 1): vom aprecia (pozitiv și prin urmare obiectiv) rezultatele/datele/faptele lingvistice de discurs (*holumb, tolfîș, topanci* ș.a.m.d.).

Iar vorbitorul ideal al lingvisticii pozitive: nu îi critică pe ceilalți vorbitori, ci se informează, învață, se descurcă și apreciază variabilitatea lingvistică; prin urmare, se acomodează situației de discurs și are succese comunicative – vorbind în grai local, social sau folosind limba standard, utilizând a doua limbă sau vorbind o sau mai multe limbi străine.

BIBLIOGRAFIE

- Airinei, Camelia 2015. Gândirea pozitivă – un mod de viață. <http://www.la-psiholog.ro/info/gandirea-pozitiva-un-mod-de-viata> (20 iulie 2015)
- Bartha, Csilla 2002. Nyelvi hátrány és iskola. Iskolakultúra 2002. 6/7. 84–93. http://epa.oszk.hu/00000/00011/00061/pdf/iskolakultura_EPA00011_2002_06_07_084-093.pdf (22 iulie 2015)
- Borbély, Anna 2001. Nyelvcsere. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében. Budapest, Készült az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztályán. [Rezumat în limba română: 233–240]
- Borbély, Ana 2005. Variantele de grai și standard în vocabularul elevilor cursului superior al școlii românești din Chitighaz. In Berényi, Maria (ed.) Simpozion. Comunicările celui de al XIV-lea Simpozion al Cercetătorilor Români din Ungaria (Giula 27–28 noiembrie 2004). Giula [Gyula], Publicație a Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria. 118–130.
- Borbély, Anna 2009. Nyelvi változók a standard nyelvi ideológia örvényében: Elemzések a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú beszélt nyelvi korpuszban. In Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (red.) Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák – 15. Élőnyelvi konferencia, Párkány (Szlovákia), 2008. szeptember 4–6. Budapest–Dunaszerdahely – Nyitra, MTA Nyelvtudományi Intézet – Gramma Nyelvi Iroda – Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar, Tinta Könyvkiadó. 63–74.
- Borbély, Ana 2011. Variabilitate și schimbare lingvistică – cercetare sociolingvistică cantitativă-calitativă-longitudinală despre limba românilor din Ungaria (1990–2010–2010). In Berényi, Maria (ed.) Simpozion. Comunicările celui de al XX-lea Simpozion al Cercetătorilor Români din Ungaria (Giula, 27–28 noiembrie 2010). Giula, Publicație a Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria. 168–191. URL: <http://www.romanintezet.hu/index.php/hu/kiadvanyok/2011/11-simpozion/51-simpozion-2011> (22 iulie 2015)
- Borbély, Ana 2013. Limbă română și identitate românească în Ungaria. Aspecte dialectologice, sociolingvistice, onomastice și demografice. Giula, Publicație a Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, Dürer Nyomda Kft. <http://real.mtak.hu/8158/> <http://www.romanintezet.hu/index.php/hu/kiadvanyok/2013/15-2013/110-ana-borbely-limba-romana-si-identitate-romaneasca-in-ungaria> (22 iulie 2015)
- Borbély, Anna 2014. Kétnyelvűség – Variabilitás és változás magyarországi közösségekben. Budapest, L'Harmattan Könyvkiadó. <http://real.mtak.hu/8083/>

- Domokos, Sámuel 1968. Vasile Gurzău magyar és román nyelvű meséi. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Gal, Susan – Irvine, Judith T. 1995. The boundaries of languages and disciplines: How ideologies construct difference. *Social Research* 62/4, 967–1001.
- Gal, Susan 1998. Multiplicity and contention among language ideologies. In B. Schieffelin, K. Woolard, P. Kroskrity (red.), *Language ideologies: Practice and theory*. 317–331. New York: Oxford University Press, Inc.
- Iancu, Victor 1994. *Cum vorbesc românii din Ungaria*. Budapest, Comp-Press.
- Irvine, Judith T. – Gal, Susan 2000. Language ideology and linguistic differentiation. In P. Kroskrity (red.), *Regimes of language*. 35–83. Santa Fe, NM: School of American Research Press.
- Kozma, Mihály 1985. Román nemzetiség magyar környezetben. In Gyivicsán Anna – Kozma Mihály – Győri-Nagy Sándor – Szász János András *A magyarországi nemzetiségek kulturális, tudati jellemzői*. Budapest, Állami Gorkij Könyvtár Művelődéskutató Intézet. 59–111.
- Lambert, Wallace E. 1974. Culture and language as factors in learning and education. In F. Aboud – R.D. Mead (red.) *Cultural factors in learning*. Bellingham, Washington State College.
- Marin, Maria 2015. Sensul evoluției graiurilor vorbite de românii din Ungaria. In Berényi, Maria (ed.) *Simpozion. Comunicările celui de al XXIV-lea Simpozion al Cercetătorilor Români din Ungaria* (Giula, 22–23 noiembrie 2014). Giula, Publicație a Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria. 161–174.
- Marin, Maria – Mărgărit, Iulia 2005. *Graiurile românești din Ungaria*. Studiu lingvistic, Texte dialectale, glosar. București, Editura Academiei Române.
- Razfar, Aria 2011. The Linguistic Re-turn: The Moral and Practical Imperative of „Language” in Curriculum Studies. *Journal of the American Association for the Advancement of Curriculum Studies* Volume 7: June 2011.
https://www.uwstout.edu/soe/jaaacs/razfar_v7p4.cfm (22 iulie 2015)
- Oláh, Attila 2012: A pszichológia napos oldala. *Magyar Pszichológiai Szemle* 1, 3–11.
- Rusu, Valeriu, coordonator, 1984. *Tratat de dialectologie românească*. Craiova, Scrisul Românesc.
- Swales, J. 1990. *Genre Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.

NOTE

1. Cercetarea s-a efectuat cu sprijinul proiectului Variabilitate și schimbare: studierea procesului de schimbare a limbii minoritare în limba majoritară în timpul real și în timpul aparent – OTKA K 81574 – Institutul de Cercetări Linguvistice – Academia Ungară de Științe (MTA Nyelvtudományi Intézet) Budapesta (2010–2013). Studiul apare în perioada și cu sprijinul proiectului: SIGNificant Chance Project (TAMOP 5.4.6/B-13/1-2013-0001, 2013–2015), coord. Bartha Csilla.
2. Site-ul Centrului de Psihologie Pozitivă începe cu următoarele rânduri informative: The mission of the Positive Psychology Center at the University of Pennsylvania is to promote research, training, education, and the dissemination of Positive Psychology, resilience and grit. Positive Psychology is the scientific study of the strengths that enable individuals and communities to thrive. The field is founded on the belief that people want to lead meaningful and fulfilling lives, to cultivate what is best within themselves, and to enhance their experiences of love, work, and play (<http://www.ppc.sas.upenn.edu/index.html>).
3. Iar bilingvismul substitutiv, este în care individul trece de la utilizarea unei limbi la alta; acest tip de bilingvism este caracteristic comunităților minoritare, unde limba comunității este înlocuită cu cea a majorităților (v. Lambert 1974).
4. Unii dintre chitighăzeni împărtășesc părerea că cele două lacuri din sat, în apropierea căii ferate, s-au format prin exploatarea pământului folosit pentru constituirea holumbului, ca apoi, pe vremuri, să fie locuri folosite pentru topirea cănepei.
5. Acest obiectiv, regret, până în prezent, nu a primit mare atenție, cu toate că ar merita un interes mai mare din partea localnicilor din Chitighaz și nu numai. Dacă am întocmi o listă pe care ar figura particularitățile românești din Ungaria, holumbul din Chitighaz ar apărea printre primele. S-ar putea ca în șirul festivalurilor locale, în viitor, să fie o serbare a holumbului, de exemplu, prin realizarea unui lanț viu, pe holumb, ca biserica ortodoxă să fie cuprinsă de urmașii acelora care au construit-o.
6. Cercetarea efectuată în Chitighaz în anul 2000 (v. de ex. Borbély 2011) este prima repetare a anchetei de teren din 1990 (v. de ex. Borbély 2001) (vezi și *infra*).
7. Despre stigmatizarea în societate și în școală a vorbitorilor de grai Bartha Csilla scrie: „Olyan (ál)nyelvészeti érvek és laikus elképzelések állnak a területi változatokkal szemben, mint hogy a nyelvjárások a köznyelvhez képest kevésbé logikusak, alacsonyabb rangúak, nem

alkalmasak a teljes körű önkifejezésre, eltűnőben vannak, a kevésbé iskolázottak beszélnek stb. E nyelvideológiákat nyíltan vagy burkoltan az iskola is közvetíti, erősítve ezzel a nyelvjárási beszélők szégyenérzetét, negatív önképét (2002: 84).

8. *Iconization* – the process by which certain linguistic forms or features of a language are made to be iconic of the social identities of the speakers themselves (Razfar 2011).
9. Maria Gurzău-Czeglédi, directoarea Liceului N. Bălcescu din Giula, într-un discurs științific și-a exprimat părerea că, acel elev care aduce de acasă cunoștințe de grai, la ora de gramatică, nu va rosti niciodată: „fată frumos”. Exemplul dat ne ajută să înțelegem, și mai bine, importanța graiului și a familiei în procesul de menținere a limbii române.
10. Cercetarea efectuată în Chitighaz în anul 2010 este repetarea a doua a anchelei din 1990. Din eșantionul adulților din 1990, cuprinzând 96 de subiecți, cu 33 subiecți am avut posibilitatea să repet și a doua oară interviul sociolingvistic semistrukturat. În 2010 am realizat în total interviuri cu 56 adulți, iar cu 38 elevi din școala românească am făcut un test de vocabular (de cuvinte), și 9 profesori mi-au completat un chestionar referitor la circumstanțele învățământului românesc din localitate (v. Borbély 2011). Aduc și pe această cale mulțumiri tuturor subiecților (adulți, elevi, preoți și profesori) din Chitighaz și școlii românești, în frunte cu directoarele actuale ale acestei instituții, Aurica Istin (1990), Florica Santău (2000) și Erika Borbély (2010), pentru că m-au sprijinit în realizarea acestor cercetări de teren.
11. Anonimatul elevilor, din acest studiu, s-a păstrat prin identificarea lor cu prenume cu inițiala a-.
12. Informații despre rezultatele analizei datelor, culese de la elevi în 2000, în comparație cu datele din 1990, vezi Borbély 2005.
13. Eșantionul de la școală era compus din elevii claselor a V-a, a VI-a, a VII, a VIII-a, al cursului superior, prezenți în școală în săptămânile culegerilor lingvistice de teren; numărul subiecților însumând în 1990 50 de elevi, în 2000 38 de elevi și în 2010, la fel, 38 de elevi.

Maria Marin

Sensul evoluției graiurilor vorbite de românii din Ungaria

1. Cercetarea graiurilor românești vorbite în est-sud-estul Ungariei evidențiază o serie de particularități (arhaisme și inovații) din toate domeniile limbii (fonetică, morfosintaxă, lexic), care, privite din perspectiva dialectului dacoromân și a subunităților/subdialectelor sale, au o configurație deloc surprinzătoare.

Contribuția noastră urmărește câteva aspecte privitoare la menținerea sau la părăsirea, abandonarea limbii materne, a graiului natal în comunitatea românilor din Ungaria.

Observațiile care urmează (mai ales, de ordin lexical) se întemeiază pe investigațiile lingvistice întreprinse asupra acestor graiuri de către cercetători din Ungaria, în special, de către Ana Borbély (Borbély 1990; 1993; 1995; 2000; 2013) și din România, realizate de Maria Marin și Iulia Mărgărit (Marin, Mărgărit 2005; cf. Marin, Mărgărit 2013), pe observațiile formulate de Victor Iancu asupra variantei „ungare” a limbii române literare (Iancu 1994), dar și pe cercetările de sociolingvistică efectuate de Ana Borbély, dintre care le amintim doar pe cele mai recente, respectiv, Borbély 2013 și Borbély 2014¹.

2. Particularitățile lingvistice subliniate, de regulă, scot în evidență atât afinitățile graiurilor românești din Ungaria cu alte unități dialectale ale dacoromânei cât și deosebirile, elementele specifice acestora.

Se constată, astfel, următoarele.

2.1. Cele mai numeroase sunt comune cu zonele nord-vestice ale Dacoromaniei (Transilvania de nord și de vest, Maramureș, Crișana, Banat) (Marin, Mărgărit 2005: CLXXV). De remarcat că și varianta regională a limbii literare vorbite în Ungaria este impregnată de asemenea trăsături dialectale și, drept urmare, româna vorbită de intelectualitate se aseamănă, în mare măsură, cu româna standard vorbită de clujeni sau de timișoreni (Iancu 1994: 21).

2.2. O bună parte dintre aceste trăsături sunt specifice subdialectului crișean sau unor graiuri aparținând acestuia (Borbély 1990: 77–80; Marin, Mărgărit 2005: CLXXV–CLXXVI), dintre care unele se regăsesc și în subdialectul muntean (Marin, Mărgărit 2005: CLXXV; Marin 2014).

2.3. Câteva particularități, întâlnite în cea mai mare parte a graiurilor din Ungaria sau doar în cele din județele sudice (mai cu seamă în Csongrád), aparțin sudialectului bănățean (Borbély 1990: 78–80; Marin, Mărgărit 2005: CLXXVI).

2.4. În sfârșit, o serie dintre aceste particularități, arhaisme sau elemente de limbă veche, se regăsesc și în alte graiuri laterale, vorbite în medii aloglote (Marin 1995; Gr. rom.: 79).

Această configurație este, în totalitate, explicabilă prin situația istorico-geografică a ariei în care sunt vorbite graiurile românești de care ne ocupăm și prin condițiile culturale în care acestea au evoluat de-a lungul istoriei.

3.1. Așadar, graiurile românești din Ungaria se grupează din punct de vedere dialectal cu graiurile învecinate geografic din România, împreună cu care formează *arii continue*, după cum, de altfel, în perioada anterioară anului 1918, secole de-a rândul, au făcut parte din același stat, Ungaria sau Austro-Ungaria (Marin, Mărgărit 2005: CLXXVIII). Aparținând deci subdialectului crișean, ele se încadrează, în chip firesc, în grupul graiurilor dacoromâne nord-vestice.

3.2. Elementele arhaice sau învechite care individualizează astăzi graiurile românești din Ungaria constituie o trăsătură comună idiomurilor vorbite în arii laterale, marginale (Pușcariu, LR, II: 322), care evoluează într-o relativă izolare față de româna literară. Această izolare, evoluția în condiții deosebite, într-o măsură mai mare sau mai mică, față de cele cunoscute de limba standard, s-a menținut mai ales în perioada de modernizare a limbii literare și de renunțare treptată la anumite trăsături vechi sau de sorginte dialectală. Izolarea la care ne referim a determinat fie păstrarea unor elemente arhaice, fie inovații necunoscute limbii literare.

Individualitatea graiurilor de care ne ocupăm se manifestă atât în privința păstrării unora dintre elementele de limbă veche², cât și în cea a adoptării inovațiilor.

S-a evidențiat, cu diverse ocazii, că principalul factor de menținere a limbii materne în comunitatea românească din Ungaria îl reprezintă *biserica*, în speță, biserica de rit ortodox, în care, dintotdeauna și până în zilele noastre, slujba s-a oficiat și se oficiază în limba română, la fel ca și predica rostită în românește³. Biserica ortodoxă a reprezentat, de-a lungul timpului, unicul element de coeziune a etniei române, dar și principala instituție de cultură, de modelare spirituală a enoriașilor⁴, deoarece „credința ortodoxă a însemnat, de fapt, existența românească sub pavăza acesteia” (Csobai 1998: 82). Pentru unele dintre localitățile cu populație românească, astăzi biserica a rămas singurul loc unde credincioșii mai vorbesc între ei românește (Borbély 2013: 30).

În cercetările privind lexicul s-a insistat asupra caracterului conservator al vocabularului graiurilor românești din Ungaria (Marin, Mărgărit 2005: CXXXVIII; Borbély 2013: 45), reținându-se, printre altele, păstrarea unor termeni specifici secolului al XVI-lea, ulterior dispăruți din limba standard. La o privire mai atentă, observăm că mulți dintre aceștia sunt atestați în dicționare *numai* sau *în special* din scrieri religioase.

fericat „fericit”, adjectiv de proveniență participială, rezultat din verbul *a ferica* „a ferici”, la rândul său derivat din *ferice* (< lat. *felicem*) (v. DA, s.v. *ferica*; SDLR, s.v. *fericesc*⁵) a fost înregistrat în anchetele din Otlaca-Pustă, județul Békés: *No, amu, numa a mea moarte nu știu cum a fi. O! fericat dă mine, dac-aș muri și eu să nu mai chinuiască nime, că, doamne [...] mai bine când mori și nu te necăjești*. În DA se subliniază faptul că termenul *este întrebuițat numai în literatura bisericească veche* [subl. noastră, M.M.].

fur „hoț” (< lat. *fur*, *-is*), termen propriu secolului al XVI-lea (Densusianu, HLR, II: 496; Rosetti, ILR: 531), apare, în textele culese de noi din comuna Apateu, județul Hajdú-Bihar, doar în locuțiunea adverbială *de-a furul* „pe furiș, hoțeste”. În DA, cuvântul *fur* este ilustrat printr-o mulțime de citate preluate din scrieri bisericești sau din opere literare cu specific istoric.

mărturie „martor” < *martur* (< lat. *martur*, *-uris*) + suf. *-ie* (v. DM, DEX, DLR, s.v.), des întâlnit, cu această semnificație, în textele bisericești din secolul al XVI-lea (Densusianu, HLR, II: 454), se menține

în graiurile cercetate de noi doar în contexte specifice unor rânduieli, mai cu seamă, bisericești. Exemplele, citate din Micherechi, județul Békés, sunt grăitoare în acest sens: *La popa nu ne-am cununat, numa la casa satului cu două mărturii* (Hoțopan 1996: 278); *La doi ai după fujit ne-am cununat, ne-o adus popa două mărturii, doi bătrâni și-atâta* (ibidem: 279).

peliță „corp”, derivat, cu sufixul diminutival *-iță*, din *piele* (< lat. *pellis*), reprezintă un calc după vechiul slav *plutŭ* „corpus, caro, color”, care, în textele vechi românești, traduce, uneori, pe *têlo* „corpus”, dobândind semnificația „trup”, în opoziție cu *suflet, duh* (Densusianu, HLR, II: 464). În graiurile din Ungaria, cuvântul *peliță*, preluat din limbajul religios, este adoptat, în mod firesc, în vorbirea curentă, așa cum atestă exemplele culese din Micherechi: *Eu am pus în belci la pruncii mei furchiță, ai, grâu curat. Dărt aceea le-am pus ca să îi pută strigoaiei când o vrea să-l înștimbe pă pruncuț. Grâul, că... grâu îi pelița lui Isus Hristos, el și nu lese strigoile și să apropie de prunc* (Petrușan, M. 1997: 18) și din Chitighaz, județul Békés: *Să plătești corinda noastră/ C-un colac mândru frumos/ Din pelița lui Hristos* (Martin 2003: 46). De reținut că și exemplele selectate în DLR pentru ilustrarea acestui sens al cuvântului *peliță* sunt preluate exclusiv din texte de factură religioasă (v. DLR, s.v. *peliță* II).

popor „parohie”; „totalitatea credincioșilor, enoriașii dintr-o localitate, dintr-o parohie” este citat cu acest sens în *Histoire de la langue roumaine* a lui Ovid Densusianu (Densusianu, HLR, II: 467). Savantul insistă asupra faptului că în exemplul, întâlnit într-un text din secolul al XVI-lea, *acesta* este „adevăratul sens” al cuvântului *popor*. Se pare, deci, că etnicii români din Ungaria, așa cum atestă un exemplu din Săcal, județul Hajdú-Bihar, conservă această semnificație din limba veche: *Atunci din satu-aista poporu tot* [= populația, enoriașii] *o mârș în Comad*⁶.

3.3. Importanța bisericii, rolul preoților și al școlilor confesionale pentru copii și adulți, școli care au funcționat o lungă perioadă de timp pe lângă bisericile ortodoxe, este subliniată adesea, remarcându-se latura lor *educativă* bine conturată, efectele lingvistice benefice pentru cunoașterea, însușirea și folosirea corectă a limbii materne. Graiurile românești se remarcă printr-o categorie de e l e m e n t e

neologice (majoritatea de origine latină), individualizate prin calea de pătrundere și de fixare în lexicul dialectal. Este vorba de câteva neologisme intrate în grai prin intermediul bisericii, fiind cunoscut faptul că „Biserica Ortodoxă Română a dat cadrul legal pentru orice inițiativă, acțiune culturală, chiar dacă nu biserica a fost inițiatorul” (Csobai 1998: 82). Așa se explică penetrarea și păstrarea în aceste graiuri a anumitor neologisme, dintre care amintim doar câteva.

abzice este întrebuințat cu sensul „a da declarație de renunțare, a renunța” (< lat. *abdico*, -ere): *Am fost culaci și [după moartea soțului] am abzis dă pământ* (Bătania, județul Békés).

comanda a rezultat printr-o falsă tăietură din *recomanda* (< fr. *recommander*) și este un termen obișnuit pentru „acțiunea de a propune, de a recomanda unui tânăr, în vederea căsătoriei, o anumită fată”: *D-apu da, erau muieri care comandau. Bătrâne erau care mereau de la o familie la alta. No-apu-amu, dacă o avut o nepoată spunând, o muieră bătrână o avut o nepoată, nu vinea la fecior. [...] Aște n-o fo plătite, num-așa neamuri, așa aduceau laolaltă pruncii* (Hoțopan 1996: 257). Verbul, atestat în localitatea Micherechi, evocă un obicei bine fixat în tradiția locală, fapt dovedit prin cele două substantive derivate de la *a comanda*: *comandă* și *comandat*: *Cu comanda așa o fost. Și zâc cum am fost și eu cu găzdoaia mea. O fost unchiu Ioșcă... o fost mult sclugă la Floare... Nu m-am gândit eu la ea, c-o fost dă gazdă pângă mine... Unchiu Ioșcă m-o comandat, el o zâs că fata aceea-i bine, dacă o aș lua, ar veni după mine și tăte [...] Fost-o suca comandatului... Știi o fo neam dincoace și neam dincolo... i-o-ntocat neamurile* (ibidem).

serv „servitor” (< lat. *servus*) este întâlnit, mai ales, în contextul *servul lui Dumnezeu* „preotul”, cu citate din Micherechi: *Când cineva este pe moarte este chemat preotul, servul lui Dumnezeu să-l dezleje dă sub păcate* (Hoțopan 1982: 4); *Ai grijă de servii tăi, Doamne* (Nicula 2000: 193).

suscrie, *a se suscrie* (cu varianta mai apropiată de etimon *subscrie*) „a pune semnătura, a se semna” (< lat. *subscribere*), a fost notat în localitățile Micherechi: *Fiți așa de buni și veniți și vă suscrieți că noi vrem să ne cununăm* (Hoțopan 1996: 278) și Săcal: [Rușii] *o zâs că...*

dacă m-oi suscrie su... piporușu cela ca să rămân acolo la ei ca grejdan, ca rus... dăloc mă lasă liber.

3.4. Un număr mare de elemente lexicale, având, de asemenea, caracter individualizator, îl constituie în *m p r u m u t u r i l e d i n l i m b a m a g h i a r ă*, pătrunse în graiuri, în perioade diferite de evoluție a acestora, fie de jos în sus, prin influență directă, ca urmare a conviețuirii de veacuri a populației românești cu populația maghiară, fie de sus în jos, pe cale administrativă. Unele dintre acestea sunt comune cu graiurile nord-vestice învecinate: *alomaș* „gară” (< magh. *állomas*), *bolund* „nebun” (< magh. *bolond*), *ciont* „os” (< magh. *csont*), *corhaz* „spital” (< magh. *kórház*), *culduș* „cerșetor” (magh. *koldus*), *cuștuli/cuștului* „a gusta” (< magh. *kóstolni*), *șogor* „cumnat” (< magh. *sógor*), *temeteu* „cimitir” (< magh. *temető*), *uișag* „ziar” (< magh. *újság*) ș.a. (cf. Marin, Mărgărit 2005: CLXXI–CLXXIII; Borbély 2013: 14). Altele (împrumuturi propriu-zise, adaptate sistemului lexico-gramatical românesc sau calcuri lingvistice) sunt cunoscute, mai ales, în graiurile românești din Ungaria. Această a doua categorie, bogată și variată, se întâlnește în toate domeniile vieții materiale rurale; lucrările consacrate graiurilor românești din Ungaria cuprind liste întregi cu termeni de origine maghiară, dar și numeroase aspecte privind domeniile cărora le aparțin aceștia, modalități de adaptare și de integrare. Reține atenția, în mod deosebit, *c a p a c i t a t e a r e m a r c a b i l ă d e p r e l u a r e ș i d e a b s o r b ție a e l e m e n t u l u i l e x i c a l m a g h i a r*, precum și faptul că aceste împrumuturi s-au limitat la vocabularul uzual, fără să afecteze fondul lexical principal românesc (Marin, Mărgărit 2005: CLVIII–CLXI; Borbély 2013: 41–42). Pe de altă parte, cu excepția anumitor elemente vechi, atestate în istoria limbii române încă înainte de secolul al XVI-lea, cum ar fi sufixele *-aș*, *-os*, *-uș*, pentru care, de altfel, sunt propuse etimologii multiple (Densusianu, HLR, I: 371–373; Rosetti, ILR: 322; Form. cuv.: 73–76) sau *-ău* (Rosetti, ILR: 419; Form. cuv.: 80–81), *-(ă/u)lui*, *-șag*, *-șug* (Densusianu, HLR, I: 373; Form. cuv.: 152, 180–181), în graiurile actuale *n u s e p o a t e v o r b i d e î m p r u m u t a r e a u n o r a f i x e m a g h i a r e* care să se atașeze la teme românești, „inventarul de sufixe și prefixe

prezintă puține excepții în raport cu situația din limba standard” (Marin, Mărgărit 2005: CVIII).

În sfârșit, anumite cuvinte, formate cu sufixele amintite, dar împrumutate într-o perioadă relativ mai recentă, au fost preluate fie odată cu termenul împrumutat ca atare din limba maghiară: *andălui* „a porni” < magh. *indulni*, *ciupeli* „a jumuli o pasăre” < magh. *csupálni*, *cuștului* „a gusta” < magh. *kóstolni* (cu adaptarea la sistemul, deja cunoscut, prin trecerea lui *-oni*, *-uni* la *-ui*), fie prin calc lingvistic: *a sui sus* (pe cal) poate reprezenta un calc după magh. *felül* < prefixul *fel-* „sus” + verbul *ül* „a se urca, a se sui”⁷.

Trebuie subliniat, în același timp, că influența limbii maghiare nu a afectat în niciun fel sistemul gramatical românesc, astfel încât, de exemplu, prezența, în capitolele de morfosintaxă, a unor adverbe sau conjuncții de origine maghiară se referă exclusiv la inventarul și nu la probleme de distribuție, de regim sintactic sau privind chestiuni strict gramaticale.

3.5. Un aspect evidențiat în lucrările mai noi are în vedere expresivitatea reflectată în graiurile românești din Ungaria.

De la epite: *pită așe mândră, măroacă* (Chitighaz); *el o fost un ficioroc frumos și multoc* (Otlaca-Pustă); *brânca asta tăt nimurică mi-i* (*idem*), la comparații: *fiecare jup* [de cânepă] *îl întindeai așa ca o căsuță* (Micherechi); [Soțul] *mă chema să mă joace, apu el așe ca bâta, ia așe! nu o știut juca nimic* (Chitighaz); *s-o-nvăluit* [lumea] *tumna ca pisatu cu mămăliga, și ungur, și mneanț, și țâgan și...* (*idem*); *casa e tumna ca omu o...* sau *ca femeia când să îmbracă, nu-i bai, orișicât îi dă urâtă, numa dacă să-mbracă, să... cosmeticește o țărucă, tît îi faină* (Cenadul Unguresc, județul Csongrád), și metafore: *Până ce o trăit mama, sub aripele a ei... tăț am încheput, tăț șasă* [frați] (Săcal); [pita] *o frământai pân-asuda grinda* (Otlaca-Pustă); *sunt modernă, draga mea, da, modernă, da când iau o haină pă mine parcă o-acăț în cui* (Bătanian), până la expresii artistice: *S-o văzut că-i tare mâncată dă viață* (Săcal); *să-nvăluiește sara cu zuua* „se îngână ziua cu noaptea; se înserează” (*ibidem*), *mai mult caii, iosagu* [i-au plăcut soțului], *lângă iosag ș-o pus capu* (Chitighaz), toate sunt constituite din elemente lexicale specifice graiului și redau participarea afectivă (cf. Borbély 2006: 123; 2013: 57), implicarea sinceră a povestitorilor în

narațiune (Marin 2007). De remarcat că până și proverbele și zicalele întâlnite în povestirile înregistrate cu ocazia cercetărilor de teren sunt create pe baza unor elemente cu specific local: *omu blăstămat și pă pipirig află ciot* (Bătania), corespunzând expresiei-zicală „a găsi nod în papură”, *câte sate atâtea zăcate* (*idem*), pentru cunoscutul proverb „câte bordeie, atâtea obicei”, *zâce că măru nu pică... dăparte dă lemn* (Apateu), pentru „așchia nu sare departe de trunchi” ș.a.

3.6. Un alt aspect, în general, neglijat, deși prezintă importanță, are în vedere faptul că graiurile românești din Ungaria, în special cele din Micherechi, Otlaca-Pustă și Chitighaz, dispun și de o *variantă scrisă*, reflectată în *Monografia comunei Micherechi*, realizată de Teodor Pâtcașiu în 1934, sau în culegerile de literatură populară apărute în lucrări de sine stătătoare, cum sunt: *Povestirile lui Mihai Purdi*, Budapesta, 1977 și *Poveștile lui Teodor Șimonca*, Budapesta, 1982 care au văzut lumina tiparului datorită lui Alexandru Hoțopan (Bucin 1996) sau în diverse publicații, așa cum este cazul bogatei colecții formate din 257 de texte populare notate de Florica Otlăcan Frătean din Chitighaz, apărută, sub îngrijirea Evei Kozma, în „Izvorul”, 19, 1998, p. 3–61. Pe lângă valoarea documentară și artistică, aceste adevărate perle reprezentative pentru vorbirea românilor din Ungaria reflectă preocuparea meritorie de a găsi cea mai adecvată formă de redare în scris a particularităților de grai (cf. Marin 2013).

4. În sfârșit, două trăsături distinctive pot fi considerate semnificative și definitorii pentru comunitatea vorbitorilor de limbă română din Ungaria: 1. *atitudinea pozitivă* față de limba maternă, evidențiată de faptul că majoritatea acestora *se consideră români pentru că vorbesc românește*, adesea subliniind cu mândrie și deosebit de impresionați dragostea față de *limba mamei* și atașamentul față de etnia română; 2. *bilingvismul româno-maghiar*, fenomen relativ vechi, declanșat înainte de 1900 (cf. Borbély 2001: 240) și, astăzi, generalizat⁸.

4.1. Fazele parcurse de acest fenomen, descrise științific în lucrările Anei Borbély, sunt redată sugestiv în comentariile înregistrate de noi pe teren. Într-o perioadă de început, când exista un echilibru stabil din punct de vedere demografic și lingvistic între cele două etnii, cea română și cea maghiară, în satele din sud-estul Ungariei *tare vorbeau românește* (Apateu), iar, în cele cu populație mixtă, atât

românii cât și ungurii utilizau deopotrivă româna și maghiara ca mijloc de comunicare: *fost-o unguri mulți care-așe o știut rumânește vorovi ca rumânii* (Săcal); este perioada în care se poate vorbi de un *bilingvism echilibrat, stabil, aditiv* (Borbély 2013: 18). Acest echilibru a început să slăbească odată cu instaurarea puterii hortyste, când învățământul de stat în limba română este interzis, iar opresiunile și maghiarizarea masivă lasă urme profunde, între care adâncirea și extinderea bilingvismului și ștergerea treptată a identității naționale: *la grădiniță, acol am învățat numa ungurește* (Săcal); *n-o fost slobod să vorbim românește* (Bătania); *atunci n-o fost aicea românește* [școală] (Chitighaz). Chiar dacă, după cel de Al Doilea Război Mondial, „se mimează” o încurajare a naționalităților, revenirea și revigorarea mult visate și clamate nu s-au întâmplat decât sporadic și pentru scurte perioade⁹. Pierzându-și, mai întâi, funcțiile sociale, limba română își restrânge, treptat, sfera de utilizare la mediul familial și, apoi, aproape exclusiv, la cel strict religios (cf. Borbély 2001: 238; 2013: 18), faza următoare fiind pierderea deprinderii de a mai vorbi românește: *acuma este mulți [români] care nu ști românește* (Cenadul Unguresc).

4.2. Cauzele care au acționat în sensul pierderii identității românești sunt atât de ordin obiectiv, cât și subiectiv.

4.2.1. Considerăm cauze obiective pe cele care vin din afara societății românești, cum ar fi înmulțirea căilor și a mijloacelor de pătrundere a limbii maghiare la toate nivelurile, slăbirea, pentru o perioadă, după cel de Al Doilea Război Mondial, a influenței bisericii (ortodoxe), proces accentuat de politica statului comunist, care a dus la diminuarea prestigiului acesteia. Relativa revigorare de după 1990, strădania sinceră a preoților de a atrage populația pe calea bisericii, atâta timp cât enoriașii, aproape exclusiv bătrâni care vorbesc/care știu limba română, sunt din ce în ce mai puțini, nu pot avea decât șanse minime. Între cauzele obiective trebuie subliniată și slaba implicare din partea statului român în viața (spirituală, culturală) a românilor rămași în afara granițelor țării după 1918.

4.2.2. Cauzele subiective sunt cele care țin de societatea românească și ele se referă, în principal, la diminuarea prestigiului

limbii române, a învățământului în limba maternă, ajungându-se la ceea ce Victor Iancu numea, pe bună dreptate, un *non sens*, adică la predarea limbii române în grădinițe și în școli ca pe o limbă străină (Iancu 1994: 111), ceea ce reprezintă, fără îndoială, un proces cu urmări nefaste. Din momentul în care „învățarea limbii române va deveni o chestiune utilitaristă, soarta ei e de pe acum decisă” (*ibidem*).

În aceeași ordine de idei, diminuarea interesului pentru limba română a fost și este explicabilă prin *greșeala* de a limita (deliberat) învățarea limbii materne doar la varianta ei dialectală. Repet o afirmație pe care am făcut-o și cu alte ocazii (Marin, Mărgărit 2005: XXVII), și anume că este cu totul greșită atitudinea adoptată în anii din urmă față de raporturile dintre vorbirea românilor din Ungaria și limba română literară, numită de Victor Iancu, în aceeași lucrare, „limba română comună” (*ibidem*), adică limba română care ar trebui să fie un reper al tuturor românilor. Cu alte cuvinte, „tot ceea ce aparține limbii române literare aparține și limbii românilor din Ungaria” (*ibidem*), indiferent de nivelul la care se face referință.

5. Revenind la cele câteva grupe de particularități lingvistice discutate mai sus, constatăm că ele reprezintă:

- evoluții normale, firești, produse în toate unitățile dialectale (graiuri, subdialecte) nord-vestice ale dacoromânei cărora li se subsumează vorbirea dialectală din Ungaria;

- elemente care individualizează aceste graiuri prin faptul că ele aparțin subdialectului crișean, a cărui soartă o „împărtășesc” din cele mai multe puncte de vedere;

- particularități, în primul rând lexicale (elemente conservatoare sau inovații) cu circulație redusă, specifice ariei cercetate, păstrate sau adoptate/adaptate/împrumutate pentru a indica anumite realități: obiecte, activități, obiceiuri, rânduiele etc., unele începând deja, de câțva timp, să fie depășite, părăsite, ieșite din uz. Caracterul caduc, perimat al unor asemenea elemente se datorează faptului că ele erau proprii unei perioade istorice, ea însăși depășită, și unei categorii de vorbitori care astăzi, în mare majoritate, nu mai sunt în viață, iar transmiterea, perpetuarea lor la generațiile de vârstă medie sau tinere nu s-a întâmplat¹⁰. Constatarea este confirmată

de datele sociolingvistice și demografice cele mai recente (Borbély 2013: 15–21).

Primele două categorii, ale căror componente sunt reprezentate prin particularități din toate domeniile limbii, presupun o evoluție lentă, elementele respective făcând parte, alături de cele comune cu varianta literară, din *f o n d u l s t a b i l* al limbii.

Totodată, cercetarea graiurilor românești din Ungaria evidențiază o situație interesantă în ceea ce privește evoluția (sau involuția) lor.

Datele rezultate din descrierea acestor graiuri demonstrează, în mod clar, că, în ansamblu și în pofida presiunii din partea limbii populației majoritare, ele se prezintă într-o poziție paradoxal avantajată: au o configurație dialectală bine conturată, se caracterizează printr-o serie de particularități stabile, structura lor gramaticală funcționează normal, dispunând de capacitatea de a prelua și adapta împrumuturile. În același timp, dispun de mijloace creative, artistice, suficiente, astfel încât să poată funcționa ca un idiom, complet și complex, de sine stătător. Cu alte cuvinte, tendința de a abandona graiul matern nu este rezultatul unei slăbiciuni, al unor deficiențe, al incapacității acestuia de a servi ca mijloc de comunicare. Dacă acest idiom ar evolua în condiții normale, schimbarea lui s-ar produce lent, fără modificări semnificative, fără „evenimente” deosebite. Dacă însă evoluția lui are loc în condiții de bilingvism agresiv, invaziv, în urma constrângerilor sociale, obiective, variate și multiple, exercitate neînterupt asupra câtorva generații, idiomul respectiv este, mai întâi, „alungat” din viața socială în cea particulară, devenind unul special, cu întrebuințare limitată, pentru ca, apoi, să fie înlocuit total, să dispară. Dispariția are loc când idiomul este părăsit *de toată lumea*, ceea ce se întâmplă numai în anumite condiții istorice și, fără îndoială, *numai în condițiile bilingvismului sau când „lumea” lui dispare: Și știți că limba asta română, cum am zâs, dacă noi om muri, ar muri și limba română aice cu noi cu tăt* (Bedeu, județul Hajdú-Bihar).

Situația acestor graiuri se aseamănă, în oarecare măsură, cu cea a graiurilor germanice din Vosgii meridionali, care, așa cum observa Oscar Bloch, „rezistă într-un mod aproape surprinzător la atacul limbii franceze” (Bloch 1929: 135), iar procesul de dispariție

nu este un proces de invadare lentă, adică limba mai puternică nu cucerește poziție cu poziție structura gramaticală a limbii mai slabe, ci, la un moment dat, vorbitorii renunță la limba simțită ca fiind mai slabă. Procesul, descris de Ion Coteanu (Coteanu 1957: 42) cu referire la dialectul istroromân (pe care autorul îl consideră limbă), este identic cu cel parcurs de graiurile românești din Ungaria, cu deosebirea că, în cazul nostru, „destrămarea structurii gramaticale prin nenumărate forme mixte” nu se produce.

BIBLIOGRAFIE

- Berényi 1993 = Maria Berényi, *În amintirea lui Iosif Ioan Ardelean. Chitighaz. Pagini istorico-culturale*, [redactor și editor responsabil: dr. Maria Berényi], Budapesta, Comp-Press Kft.
- Berényi 1995 = Maria Berényi, *Bătania. Pagini istorico-culturale*, [redactor și editor responsabil: dr. Maria Berényi], Budapesta, Comp-Press Kft.
- Berényi 2000 = Maria Berényi, *Micherechi. Pagini istorico-culturale*, [redactor și editor responsabil: dr. Maria Berényi], Giula, Publicația Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria.
- Bloch 1929 = O. Bloch, *La pénétration du français dans les parlers de Vosges méridionales*, Paris, 1929, *apud* Rosetti 1945–1949.
- Borbély 1988 = Ana Borbély, *Elemente maghiare în graiul vorbit la Chitighaz, Micherechi, Otlaca-Pustă, Giula*.
- Borbély 1990 = Ana Borbély, *Cercetări asupra graiurilor românești din Ungaria (Chitighaz, Micherechi, Otlaca-Pustă)*, Budapesta.
- Borbély 1993 = Ana Borbély, *Limba română vorbită la Chitighaz, în trecut și în prezent*, în *Berényi 1993*, p. 53–66.
- Borbély 1995 = Ana Borbély, *Limba română din Bătania*, în *Berényi 1995*, p. 131–165.
- Borbély 2000 = Ana Borbély, *Bilingvismul*, în „Simpozion”, IX, p. 137–149.
- Borbély 2001 = Ana Borbély, *Nyelvcseré*, Budapesta.
- Borbély 2006 = Ana Borbély, *Așe-i zâsa” – Expresivitatea limbii române vorbite în Ungaria*, în „Simpozion”, XV, p. 117–127.
- Borbély 2013 = Ana Borbély, *Limba română și identitate românească în Ungaria – Aspecte dialectologice, sociolingvistice, onomastice și demografice*, Giula.
- Borbély 2014 = Borbély Ana, *Kétnyelvűség. Variabilitás és változás magyarországi Közösségekben*, Z’Hartmattan, Budapest, 2014.
- Bucin 1996 = Mihaela Bucin, *Românii din Ungaria în poveștile lui Mihai Purdi și Teodor Șimonca*, în „Annales ’96”, Giula, p. 178–198.

- Coteanu 1957 = Ion Coteanu, *Cum dispăre o limbă: istroromâna*, 1957.
- Csobai 1998 = Elena Csobai, *Rolul bisericii ortodoxe în păstrarea identității la românii din Giula*, în „Simpozion”, VII, p. 78–86.
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, București, 1913–1948.
- Densusianu, HLR, II = Ovid Densusianu, *Histoire de la langue Roumaine*, Tome premier. Les origines, 1901; Tome II. Le seizième siècle, Paris, Librairie Ernest Letoux, 1938.
- DEX = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, DEX. *Dicționarul explicativ al limbii române*, Ediția a II-a, București, 1996.
- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, București, 1965–2010.
- DM = Academia Română, *Dicționarul limbii române moderne*, București, 1958.
- FD = „Fonetica și dialectologie”, 1958 și urm.
- Form. cuv. = *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*. Coordonator: Magdalena-Popescu Marin. Colectivul de elaborare: Eugenia Contraș, Cristina Gherman, Finuța Hasan, Rodica Ocheșanu, Magdalena Popescu-Marin, Editura Academiei Române, București, 2007.
- Gr. rom. = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, *Graiuri românești din Ucraina și Republica Moldova*, în FD, XVII, 1998, p. 69–155, republicat în Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Cercetări asupra graiurilor românești de peste hotare*, București, p. 42–121.
- Hoțopan 1982 = Alexandru Hoțopan, *Despre hora mortului. De vorbă cu Vasile Poiendan*, în „Izvorul”, I, p. 22–35.
- Hoțopan 1996 = Alexandru Hoțopan, „Fujitu” la Micherechi, în „Annales '96”, Giula, p. 254–306.
- Iancu 1994 = Victor Iancu, *Cum vorbesc românii din Ungaria*, Budapest, Comp-Press.
- Marin 1995 = Maria Marin, *Iotacizarea verbelor. Reflexe și consecințe în unele graiuri românești vorbite în medii alogene*, în FD, XIV, p. 23–28.
- Marin 2000 = Maria Marin, *Elemente arhaice sau învechite în morfosintaxa graiurilor românești din Ungaria*, în FD, XIX, p. 197–209.
- Marin 2007 = Maria Marin, *Creativitatea populară reflectată în graiurile românești din Ungaria*, în „Simpozion”, XVI, p. 110–119.
- Marin 2013 = Maria Marin, *Despre raportul scris-oral într-un text „dialectal” din Micherechi*, în „Simpozion”, XXII, p. 166–177.
- Marin 2014 = Maria Marin, *Trăsături dialectale comune graiurilor muntenesti și celor crișene*, în FD, XXXIII, p. 87–98.
- Marin, Mărgărit 2005 = Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Graiuri românești din Ungaria. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, Editura Academiei Române, București.
- Marin, Mărgărit 2013 = Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Românii din Ungaria*.

- Texte. Glosar. Studiu lingvistic*, Editura Academiei Române, București.
- Martin 2003 = Emilia Martin, *Sărbătorile calendaristice ale românilor din Ungaria*, Giula, Publicația Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria.
- Nicula 2000 = Stella Nicula, *Oul după credințele poporului*, în „Simpozion”, IX, p. 180–197.
- Petrușan M. 1997 = Maria Petrușan, *Obiceiuri și credințe legate de naștere la Micherechi*, în *Izv.*, 18, 1997, p. 13–31.
- Pușcariu, LR II = Sextil Pușcariu, *Limba română. II. Rostirea*, București 1959.
- Rosetti, 1945–1949 = Al. Rosetti, *Langue mixte et mélanges de langues*, în „Acta linguistica”, V, 2 (extras).
- Rosetti, ILR = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1986.
- SDLR = August Scriban, *Dicționarul limbii românești (etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologisme, provincializme)*, edițiunea întâia, Iași, 1939.
- „Simpozion” = *Simpozion. Comunicările simpozionului cercetătorilor români din Ungaria*, Giula, I, 1991 și urm.

NOTE

1. Fiecare dintre lucrările amintite oferă liste ample de bibliografie, cu o serie de contribuții la care mă voi raporta, după caz, pe parcursul articolului.
2. Pentru câteva dintre arhaismele întâlnite în morfosintaxa graiurilor din Ungaria, v. Marin 2000.
3. În primii ani de greco-catolicism, româna era singura limbă de cult în localitățile cu biserici de rit greco-catolic; mai târziu însă și, îndeosebi, după Primul Război Mondial, slujbele în limba română au fost înlocuite forțat și treptat de cele în limba maghiară (cf. Borbély 2013: 30).
4. Activitatea multilaterală, culturală mai ales, susținută (și întreținută) de către preoții ortodocși este evidențiată în majoritatea lucrărilor consacrate românilor din Ungaria (cf., între altele, Csobai 1998 și, mai ales, monografiile localităților Chitighaz–Berényi 1993, Bătania–Berényi 1995, Micherechi–Berényi 2000).
5. Pentru discuții mai amănunțite privind istoria cuvântului *ferica*, v. Marin, Mărgărit 2005: CXXXIX.
6. Un comentariu mai amplu asupra sensurilor cuvântului *popor* poate fi urmărit în Marin, Mărgărit 2005: CXLVI.
7. În limba română vorbită, este din ce în ce mai des întâlnită exprimarea *a se sui sus, a coborî jos*.
8. Ne referim la vorbitorii din generația medie și la cei în vârstă; tinerii, în general, nu mai folosesc și nu mai cunosc limba română. În studiile sale despre bilingvismul româno-maghiar, Ana Borbély analizează procesul de înlocuire a limbii materne cu limba ficială, maghiara, urmărind cauzele, fazele acestui fenomen lingvistic în comunitatea românilor din Ungaria (Borbély 2001, 2013, 2014).
9. Este cunoscută situația localității Micherechi, unde, datorită dezvoltării economice, determinată de amploarea deosebită dobândită, după 1960, de grădinaritul în sere, o vreme (1960–1990), s-a menținut majoritatea românească. Constatarea are un caracter relativ, întrucât și aici, în ultimii 40 de ani, numărul celor pentru care româna este considerată limbă maternă a scăzut cu 33% (Borbély 2013: 19–20), procesul accentuându-se după 1990.
10. Materialul dialectal-folcloric pe care ne bazăm cercetarea de față și, în general, pe care se întemeiază investigațiile din ultimii 20–30 de ani provine de la vorbitori care, în momentul culegerii datelor, erau deja trecuți de 50–60 de ani.

Iulia Mărgărit

Rolul informatorului în cadrul anchetei dialectale

Pentru a discuta problema anunțată în titlu, se impune să decriptăm „termenii tehnici” utilizați în formula amintită. În bibliografia de specialitate, prin *anchetă dialectală* [= AD] se înțelege „investigarea unei anumite varietăți geografice (idiolect, grai al unei localități, regiuni etc.) de către un anchetator [A], folosind o anumită metodă de anchetă pentru a obține și a înregistra date lingvistice despre graiul respectiv” (Rusu 1977: 62). Pentru clarificare deplină, adăugăm faptul că *investigarea* se desfășoară „la fața locului”, pe teren, în „patria graiului”, adică la sat, unde A [= cercetătorul dialectolog] se deplasează, și unde colaborează cu unul sau mai mulți *informatori* [= I] sau subiecți [= S], în funcție de tipul AD. Se înțelege că denumirea I ori S se atribuie oricărui sătean selectat, inițiat și condus de A pe firul unei discuții tematice, libere etc., urmărindu-se anumite obiective științifice. În literatura științifică de profil, pentru I, figurează definiția „individ cu o anumită competență lingvistică și o anumită intuiție care îi permite să ofere A date despre graiul investigat” (Rusu 1977: 89).

În cadrul desfășurării AD, A are nevoie de unul sau mai mulți informatori care trebuie să îndeplinească anumite condiții: să fie originar, ca și familia din care provine, din localitatea aleasă spre cercetare; să fi trăit, exclusiv, acolo, iar, dacă este bărbat, să nu fi efectuat prea multe călătorii, în afară de serviciul militar, și, mai ales, pentru mult timp, să nu fi lucrat în alte localități, toate acestea pentru a nu-și fi alterat graiul; să aibă o pronunție clară, să nu prezinte dificultăți de vorbire; să fie sociabil, disponibil, să-i placă să stea de vorbă; să fie inteligent pentru a putea colabora cu A și a-i furniza răspunsurile așteptate. După unii cercetători „calitățile științifice și umane ale A și experiența sa de teren asigură, în general, o bună alegere” (Rusu, *id.*, *ib.*). Îndeplinirea criteriilor enumerate

constituie o premisă absolut obligatorie, întrucât „calitatea anchetei dialectale depinde, în mare măsură, de alegerea informatorului” (Dialectologie, 70). Observația ni se pare susceptibilă de amendamente și, prin urmare, vom adăuga gradația „în cea mai mare măsură”. Precizarea se impune, întrucât calitatea unei AD este dependentă indiscutabil de calitatea I, pusă în evidență de colaborarea cu A. Pentru a-și atinge scopul, AD trebuie să se soldeze cu informația lingvistică scontată, privind starea graiului (cunoscut, mai puțin cunoscut, necunoscut), elementele specifice din diverse domenii ale limbii, arhaice și/sau inovatoare; influențele graiurilor și/sau idiomurilor învecinate, relația limbă literară/grai. În plan secund, AD aduce un supliment de informații referitoare la viața cotidiană, munca, istoria, trecutul localității, etnografia și folclorul acesteia, regulile de viață ale locuitorilor odinioară și în prezent, educația în familie, relațiile interetnice, după caz etc.

Pentru a ilustra, în mod concret, rolul informatorului în realizarea AD ne-am oprit asupra materialului cules din comunitățile românești, situate în sud-estul Ungariei, în ultimul deceniu al secolului trecut. Respectivul material prelucrat, îmbrăcând aspectul unui corpus de texte, însoțit de glosarul aferent și de un studiu lingvistic corespunzător, a fost publicat în două ediții distincte. În 2005 a apărut volumul *Graiuri românești din Ungaria*. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar, București, Editura Academiei Române, semnat de Maria Marin și Iulia Mărgărit [= TD – Ung.]. În 2013, aceleași autoare republică volumul, sub un titlu diferit, renunțând la transcrierea fonetică, ca principiu de realizare a textelor, pentru a marca modificarea opticii, *Românii din Ungaria*. Texte. Glosar. Studiu lingvistic, București. Editura Academiei Române [= Rom. Ung.]. Simplificarea operată a urmărit, în principal, lărgirea cercului de cititori și utilizatori ai volumului, eludând transcrierea fonetică din prima ediție, barieră drastică în accesul cititorilor, limitat, astfel, la cercul dialectologilor, al filologilor, în general. Spre exemplificarea chestiunii specificate în titlu, propunem cititorului următorul text, din varianta secundă a volumului (informatoare Emilia Mureșan, *de la părinți [...], văduva Emilia Târnovan* (82 de ani), după și prin căsătorie.

Cânepa o rodit în pământu nost

I-o plăcut pământ bun la cânepă, pământ bun, pregătit. Și să nu fie cu iarbă multă, și nu să săpa, că era deasă [cultura de ctânepă], numa umblau dă pliveau oamenii, zmuljeau iarba verde. Cânepa cân s-o uscat... atunci o țâneau în apă. Aveam aicea Crișu și..., afară din Criș, apă, și acolo puneau cânepa întră patru pari... câteva zâle. Ș-o scoteau și mereau inde cura apa și-o spălau acolo..., o aduceam acasă și să usca. Am avut meliță... cu care o băteau... câlții pica dân ie. Așa-mi plăce minosu ca pruncă, m-aduc aminte acuma! Și eu mă băgam acolo... să văd și ieu. Când o trecut amu [cânepa] pă aceea cu colț mari... or mai micuț [darac de diferite dimensiuni], o zdrobit-o [prin meliță] și tăt o picat din ie. Atunci iarna, torceam. Și pă mine m-or învățat să torc. Moșu, Dumnezeu îl ierte... m-o făcut furcă... o bătă lungă și i-o făcut așa ca o șezătoare... Mie m-o plăcut să torc, da verișana, cu care am vorbit în biserică [unde anchetatoarele asistaseră la slujbă], ie o țapat-o su pat furca... nu i-o plăcut. Da io... așa am fost învățată ... dacă tata meu, or mama mea, o moșu... o măcăraine m-o spus că ceva, eu aceea am ascultat. Da... verișana... așa era năstajnică. Ie nu pre asculta. Păi îi era ciudă pă mine că... „tu tăt faci”, io așa am fost și acuma sunt așa. Io nu știu să mă sfădesc cu nime. Aici sunt cu nora dă douăzășiopt de ai... Da noi nu ne-am sfădit și ș-acuma tot așa sunt, îngăduitoare. Așa am învățat de la părinț... or zâs că nu-i frumos... să mințești, nici să te sfădești o să sudui... pă cineva. Pace o fost în casă. Și când m-am măritat, la bătrâni [întrucât soțul, orfan, nu avea decât bunici], ș-acolo o fost pace. Ba încă baba o fost măștihoie, că baba dulce o murit, și moșu s-o căsătorit. Și tare m-o ominit, da și noi pă ie (Rom. Ung.: 137).

Fragmentul citat face parte dintr-o expunere mai amplă privind cultura cânepii, înregistrată în localitatea Bătania. Din punctul de vedere al fondului de cunoștințe transmis, cititorul dispune de informația necesară chiar pentru a experimenta cultura respectivă.

În relatare, povestitoarea respectă cronologia etapelor, fără omisiuni sau inversiuni, înscriindu-se în cerința A. Pornește, ca un agronom autentic, de la calitatea pământului, care trebuie neapărat respectată, și ajunge, ca un textilist, la firul obținut. Este evident că toate cunoștințele provin din experiența proprie, dobândită în

familie, astfel încât, la un moment dat, expunerea deviază către copilărie și considerații educativ-pedagogice din perioada respectivă. Esențial este faptul că, în familia țărănească, educația se făcea *prin muncă și pentru muncă*. Adulții își pliau exigențele după anii copiilor. Lecția torsului a fost pregătită cu „material didactic” corespunzător, respectiv, o furcă, adaptată la vârsta unei fete de 7–8 ani. Prevăzută cu o anexă (*șezătoare*), aceasta asigura „elevii” o anumită comoditate. La alte activități, deși nu putea să participe direct, de pildă, așezatul cânepii la topit, totuși copilul era nelipsit pentru a se obișnui și a se deprinde cu munca respectivă: *Și eu mă băgam acolo, să văd și eu*. Meritul de a-i fi cultivat dragostea pentru activitățile în care erau angrenați părinții și bunicii, cu siguranță, revine acestora. Măturisirea de la 82 de ani *Așa-mi plăcea minosul* [de cânepă] *ca pruncă, m-aduc aminte acuma*, atestă prezența ei pe câmp de timpuriu și adaptarea la atmosfera sezonului de munci agricole. Este de presupus că discuțiile adulților urmăreau să dezvolte atașamentul pentru pământ și culturile aferente. Și totul se făcea în spiritul celei mai depline armonii, celei mai firești normalități, pentru că *munca și colaborarea în muncă* guvernau totul: *Pace o fost în casă* [la părinți] *și când m-am măritat... ș-acolo o fost pace*. Implicit, naratoarea, oferă, aproape, un mic tratat de morală, de pedagogie țărănească de cea mai bună calitate, cu principii etern valabile: *nu-i frumos să... să mințеști, nici să te sfădești... o să sudui*. O astfel de familie, și o astfel de educație pentru comunitatea respectivă nu ar părea o excepție! După căsătorie, pentru I, în noua familie, mediul sentimental și moral nu s-a modificat, deși, după recăsătorirea bunicului văduv, aveau bunică vitregă. Drept rezultat, respectul în familie, între generații, atât de îndepărtate ca vârstă, a fost reciproc: *tare ne-o omînit, da și noi pă ie!*

Informației extralingvistice, mai mult decât satisfăcătoare, îi corespunde o informație lingvistică pe măsură. Urmărind firul expunerii, constatăm, chiar de la început, adaptarea topicii la mesaj. Amplasarea verbului în deschiderea comunicării, urmat de subiectul însoțit de o determinare absolut obligatorie, în optica naratoarei, asigură ponderea accentului semantic, în legătură imediată cu acuzativul prepozițional exprimând dativul, ca încheiere, aproape, graduală:

I-o plăcut [= perfect compus, regional] *pământ* [subiect gramatical] *bun* [atribut, practic, esențial] *la cânepă* [= cânepii, subiect logic]. Ca și când ar fi fost vorba de o ființă demnă de respect, urmează o altă exigență a acesteia, neapărat respectată de agricultori: *și să nu fie cu iarbă multă*, și, în consecință, cultura fiind deasă, nu se săpa, se plivea. Apoi topica se modifică radical, subiectul revenind în poziția sa obișnuită: *Cânepa, când s-o uscat...*, într-o expunere despre prelucrarea plantei în gospodăria țărănească, în urma căruia va rezulta... fibra textilă (= firul). Verbele se succed, ca în orice acțiune narată, dar în varianta lor regională din idiolectul povestitoare: *or ținut* [perfect compus cu auxiliarul *or* și modificarea fonetică [i] > [î], explicabilă prin rostirea dură a consoanei inițiale], *cură* [= *curge*], curent, la nivelul graiului, în varianta etimologică moștenită < lat. *currere*, *mereau* [= mergeau < lat. *mergere*] formă analogică după *cure*; *îl ierte* [= conj. prez. 3 sg. contras *să îl ierte*]; *or zâs* [= *au zis*]; verbe conjugate cu sufix la indicativ sau conjunctiv prezent sg: *să nu mințеști*. Formele pronumelui personal I dativ singular apar depalatalizate, rostite dur: *m-o* [= *mi-o*] *plăcut*, *m-aduc* [= *mi-aduc*] *aminte*, *m-o* [= *mi-a spus*] *spus*! Menționăm și adjectivul posesiv *nost* în varianta regională nordică, creată prin reducerea grupului consonantic [-str] > [st]: *pământu nost*. Lexeme în varianta regională: *ai „ani”*; *inde = unde*, *minos = miros* (prin acomodare [m] – [r] > [m] – [n]), *o = ori*, *mărcarine = oricine*, *năstașnică = neastâmpărată*, împrumut de origine sârbă *nestașan*, având curs din Voivodina, prin Banat, până în Oltenia (Bărbuț, *Dicț. olt.*); derivate regionale *măștihoaie*, feminin refăcut în cadrul motiunii, după *măștihoi* < *maștehă* „mamă vitregă”; *verișană = verișoară*; semantisme specifice: *babă „bunică”*, *moș „bunic”*, *a omeni „a arăta considerație, a trata omenește, a respecta”*, *pruncă „fetiță”*, *a țița „a arunca”*. Fragmentul, în fond, o expunere spontană, impresionează prin exemplaritate. Este o narațiune „rotundă”, în care liantul, ca în orice creație populară, nu lipsește: **Și acolo puneau cânepa... ș-o scoteau... ș-o spălau și să usca**. Sub aspectul expunerii, rămâne un exemplu în domeniul textelor dialectale.

Fragmentul analizat a fost furnizat la cererea A, mai precis, la întrebarea acestuia: *Să ne spui tot lucrul cânepii, cum se pregătea locul!* După cum am putut vedea, I se implică în AD cu personalitatea sa

de agricultoare, cu experiența acumulată, aptă, prin comunicarea orală, să satisfacă cererea. Solicitarea avansată prezintă două aspecte contradictorii: pe de o parte, conversația cu persoane necunoscute, superioare intelectual, poate produce inhibiții, plus suspiciunea că s-ar urmări, de fapt, altceva decât ceea ce se pretinde, la care se adaugă și firea mai mult sau mai puțin emotivă, în absența exercițiului dialogal. Pe de altă parte, atunci când I depășește aceste posibile impedimente, iar conversația se desfășoară în parametrii normalității, sentimentul de satisfacție întovărășește răspunsurile. Conducătorul anchetei trăiește mulțumirea de a fi întâlnit fapte de limbă, mai mult sau mai puțin așteptate, respondentul de a fi fost ascultat, de a i se fi recunoscut, în sfârșit, competența într-un domeniu în care excelează. Starea de spirit pe care el o traversează este asigurată de propria-i inteligență. Manifestând, pentru început, o anumită reticență față de chestionarea survenită, pe parcurs, percepând satisfacția produsă la răspunsurile primite, I ajunge, în cele din urmă, „să se întreacă pe sine”, să-și uimească interlocutorul, avantajat, pozițional. Nu este un secret faptul că unii dintre subiecți au calități uluitoare și că cercetătorii, în notațiile lor și-au repartizat subiecții în *buni* și *răi*. Pentru Sever Pop, de pildă, informatorii buni sunt cei dotați intelectual, fiind și comunicativi. Însemnările acestuia sunt revelatoare: el nu se sfiește să califice o informatoare analfabetă, „de o inteligență scăpărătoare” (*Jurnal*, 735), întâlnindu-se, pe această cale, cu o observație a lui Eugen Coșeriu (*Lingvistica*: 140): „Există vorbitori incuți și de origine socială insignifiantă care manifestă o mare abilitate în vorbire”. În fond, este vorba de calități native, excepționale, dar, evident, necultivate!

Deoarece subiectul pe care l-am ales este o femeie, opțiunea pentru alegerea acesteia ca parteneră în AD, pentru atlas, sau pentru texte dialectale, apare motivată „cu asupra de măsură” la mulți dialectologi. Dacă Sever Pop a preferat informatoarele pentru recunoscutul lor conservatorism, Pierre Nauton (*Exposé*: 99) notează despre colaboratoarea lui din pct. 17: „Confrontée avec d'autres patoisants, s'est réveillée un excellent témoin”. Stelian Dumistrăcel (*et alii*: 97) face mărturisiri în același sens: „În ceea ce ne privește circumspecți, la început (și din pudoare, dată fiind brutalitatea

unor întrebări), după folosirea accidentală a unei informatoare la Cudalbi (pct. 643, din rețeaua NALR – Mold. Bucov.) am recurs apoi, de preferință la astfel de subiecți [...]. Am descoperit, adesea, mai multă mobilitate intelectuală și, o dată acceptată convenția de lucru, un caracter mai rezolut, și o mai mare comunicativitate, obținând rezultate comparabile cu cele mai bune prestații ale subiecților-bărbați, acomodați cu programul anchetei”.

Parafrazând observația lui E. Benveniste (1966: 260) că limba este pentru om singurul mijloc de „a atinge” alt om, de a-i transmite și de a primi de la acesta un mesaj, atunci și AD, din această perspectivă, constituie o comunicare bilaterală bazată pe relația particulară care se stabilește la un moment dat între A și I (cf. Rusu, *Tratat*: 29). Dacă funcționalitatea relației rămâne, în mare măsură, în responsabilitatea A, a cărui pregătire de specialitate trebuie să atragă I până la a și-l face partener loial, într-o discuție bazată pe un chestionar prestabilit sau spontan, caracterul fructuos al acestei colaborări, sub aspectul prestației efective și al rezultatului, depinde covârșitor de I. Rolul acestuia în desfășurarea AD este decisiv. Însăși instituirea AD este condiționată de prezența I, la parametrii doriți. Fără să știe, ca în multe alte încercări, I „poartă pe umerii săi” acțiunea de culegere a materialului lingvistic-documentar, aducând servicii imense limbii pe care o vorbește cotidian. Nu întâmplător ne-am oprit asupra acestei probleme. Subliniind aportul decisiv al I la cunoașterea limbii „în haina ei de lucru”, aducem, indirect, un omagiu acestuia ca exponent al celor care și-au vorbit neîntrerupt limba, păzind-o de uitare, îngrijind-o pentru urmașii lor. Așa cum meritele cultivatorilor de pământ, în timp de pace, sau ale ostașilor, în timp de război, nu le putem ignora, tot astfel, în plan spiritual, contribuția locutorilor țărani, virtuali informatori, la supraviețuirea limbii noastre, rămâne o realitate incontestabilă.

ABREVIERI

- Benveniste 1966 Emile Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*. [Paris], Gallimard.
- Coșeriu, *Linguistica* Eugen Coșeriu, *Linguistica din perspectiva spațială și antropologică*. Trei studii, cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel. Chișinău, 1994.
- Dialectologie *Dialectologie română* de Matilda Caragiu Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran. București, Editura didactică și pedagogică, 1971.
- Dumistrăcel et alii Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, Ion-Horia Bârleanu, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*. Iași, Editura Academiei Române 1997.
- Nauton, *Exposé* Pierre Nauton, *Atlas linguistique et ethnographique du Massif Central*, IV. *Exposé général*. Table-questionnaire, index alphabétique, Paris, 1963.
- Pop, Jurnal Sever Pop, *Însemnările despre localitățile anchetate și despre informatori făcute în cursul anchetelor*, manuscris (Institutul de Lingvistică și Istorie Literară, Cluj-Napoca).
- Rusu 1977 Valeriu Rusu, *Introducere în studiul graiurilor românești*, București. Editura științifică și enciclopedică.
- Tratat* *Tratat de dialectologie românească*, coordonator Valeriu Rusu, Craiova, 1984.

Stella Nikula

Condiția de ființă umană

„Toate-s praf... Lumea-i cum este... Și ca dânsa suntem noi.”
(Mihai Eminescu *Epigonii*)

„Om ... și ... om!“. Acesta este răspunsul pe care îl dă omul satului atunci când i se pune întrebarea: care este părerea sa despre ființa umană. Răspunsul acestuia este scurt, însă conține tot ceea ce se poate afirma cel mai bine despre condiția pe care o îndeplinește aceasta. A fi atât om, prin aspectul nostru fizic, a arăta mai mult sau mai puțin la fel (având în vedere totuși diferitele rase care populează planeta noastră), dar și a diferi unul de altul prin modul cum trăim viața, cum interpretăm rolul nostru aici, pe Pământ.

Fie că s-a făcut dintr-un punct de vedere religios, fie că s-a încercat să se dea o explicație științifică, pe parcursul mileniilor s-au creat diferite ipoteze cu privire la apariția ființei umane pe această planetă. Unii susțin că am fost creați de ființe divine, alții că am fost creați de extraterestrii, ba chiar că am proveni de pe alte planete (Venus, Marte etc.). După unii am fost creați din lut, adică pământ amestecat cu sânge divin (vezi cazul zeului vânturilor și al vremii numit Enlil din mitologia sumeriană) sau amestecat cu suflu divin (precum Adam din *Biblie*), ori am ieșit dintr-un ou (cum s-a întâmplat în cazul lui Pangu, omul primordial din mitologia chineză) sau de sub pământ (conform credințelor tribul șoșon din America din Nord), ori am fost plămădiți din plante (crengi, pietre etc., vezi, de exemplu, mitologia ugrică) sau alte forme inferioare. Mulți sunt și adepții teoriei evoluției darwiniste. Care este adevărata explicație? Deocamdată rămâne să hotărască fiecare după plăcerea sa. Nu trebuie să uităm însă de faptul că *„istoria este scrisă de cei puternici”*, la care s-ar mai putea adăuga și următoarele: *„și zidită pe lacrimile celor învinși”*.

Dar ce afirmă omul satului despre propria sa ființă?

„Pă noi Dumn'ezo n'e-o făcut, dăpă forma și t'ipu Lui... N'e-o făcut să trăim dăpă lejile Lui, să-L cinstim și să-L premărim.” (informator Ioan Muntean din Chitighaz),

este răspunsul cel mai des auzit la întrebarea pusă.

Pe baza acestuia putem observa cum sătenii vin să repete cele scrise în *Biblie* (*Facerea* 1, 26–27), unde omul a fost creat de Dumnezeu și pentru Dumnezeu, iar menirea lui este aceea de a-L adora pe Acesta și de a stăpâni lumea care i-a fost dată.

„Apoi Dumnezeu a zis: „Să facem om după chipul Nostru, după asemănarea Noastră; el să stăpânească peste peștii mării, peste păsările cerului, peste vite, peste tot pământul și peste toate târâtoarele cari se mișcă pe pământ.”

Dumnezeu a făcut pe om după chipul Său, l-a făcut după chipul lui Dumnezeu; parte bărbătească și parte femeiească i-a făcut.”

„Tăte-ș au locu și rostu lor.”, este o altă afirmație a omului de rând care încearcă să-și formuleze răspunsul mult mai precaut. Pe de o parte îi este frică să nege legea/învățătura biblică, dar dorește să exprime prin răspunsul dat și faptul că încearcă să țină pas cu lumea modernă, că este pregătit pentru a accepta și alte explicații date.

Marii gânditori ai vremurilor văd în ființa umană un model mic al universului, un microcosmos. El este considerat centrul lumii simbolurilor. Între el și elementele care o compun pe aceasta se pot stabili corespondențe, precum și între principiile care călăuzesc gesturile omului și cele care guvernează universul. De exemplu, cele patru elemente de bază care alcătuiesc lumea își au corespondența în felul următor: oasele țin de pământ, sângele se leagă de apă, plămânii țin de văzduh, iar capul de foc. Cele trei nivele cosmice, la rândul lor, sunt atinse de om prin următoarele: pământul cu picioarele, văzduhul cu pieptul, iar cerul cu capul.

În unele culturi (vezi de exemplu cele asiatice) ființa umană este considerată ca fiind o combinație a mai multor elemente, iar natura acestuia este produsul unui anumit dozaj și al combinației mai mult sau mai puțin armonioase a acestora.

Revenind însă la lumea satului, putem constata că omul comunităților tradiționale se vede pe sine însuși ca o parte constitutivă a lumii exterioare, care există în mod obiectiv. El crede că trăiește într-o lume reală, concretă, pe care o cunoaște prin propriile sale experiențe, prin contactul pe care îl are cu aceasta. Datorită acestui fapt cel mai important lucru pentru om este să primească răspunsuri asupra misterelor lumii care îl înconjoară. Deseori, tocmai propria sa ființă fiind cel mai mare mister pentru el însuși. Tendința sa este de a elimina toate acele elemente din jurul său care îi pot provoca un dezechilibru. Prin propriile sale instrumente de cunoaștere și forme de explicație încearcă să interpreteze realitatea, să primească răspunsuri la problemele vitale impuse de condiție. Modul de gândire al omului de rând este însă dominant magico-religios, și nu materialist, după cum s-a putut observa și din răspunsurile primite.

Conform credințelor omului de la sat, lucrurile merg după natura lor, care le este dată. Ele au o rânduială care le întreține și care le face să-și îndeplinească rostul. Acestea se află într-o strânsă legătură între ele, sunt legate prin ordinea și legile ce le dau și întrețin ființa. Legile însă nu au fost create pentru uniformizare, ci pentru o unitate în varietate, pentru o armonie prin diferență.

„Căț sânt'em, în atât'e feluri sânt'em, da așe-i bin'e, așe-i mândră lume asta.” (informator Gheorghe Tulcan din Chitighaz),

susține omul satului.

Credințele populare vin să accentueze interdependența lucrurilor, solidaritatea lor prin diferențiere. Iar respectul naturii lor este un imperativ peste care voința omului nu poate trece, deși acesta intervine în provocarea și desfășurarea unui lucru, eveniment.

„Dumn'ezo le-o făcut așe și Iel șt'i dî ce le-o făcut așe. Uoamin'ii fac ce ii vreu, da la urmă trabă să deie samă dă ce-or făcut.” (informatoare Zenobia Gabor, născută Rediș din Otlaca Pustă),

spun oamenii intervievați, atenționându-ne totodată că omul are atât libertatea, cât și răspunderea faptelor sale, care pot deveni forțe determinante ale existenței sale. Este liber de a decide dacă intervine sau nu în

modul normal al decurgerii evenimentelor, de a alege și a hotărî modul cum acționează. Problema apare însă atunci când prin libertatea pe care a primit-o omul, acesta deseori acționează în mod contrar firii lucrurilor, provocând grave perturbări în mersul normal al acestora. Iar firea omului, schimbătoare precum vremea, este un fenomen destul de greu de ținut în frâu.

„Mare bătaie dă cap îi fire omului!” (informator Gheorghe Tripon din Chitighaz),

repetă mereu un chitighăzean.

Dacă tot am amintit despre legi, atunci să trecem în revistă pe acelea care vin să coordoneze și să îndrepte viața pe Pământ. Legi care servesc la asigurarea liniștii și a ordinii, a libertății persoanelor, legi care ar trebuie să fie respectate de către fiecare dintre noi. Acestea sunt nouă la număr și ar fi următoarele:

1./ **Legea vibrației** – conform căreia tot ceea ce ne înconjoară se află într-o continuă mișcare, vibrație, cât și că vibrația fiecărui obiect, ființă sau fenomen este de o viteză diferită, și cu cât viteza este mai mare, obiectul/ființa/fenomenul respectiv devine invizibil ochiului uman. (Această vibrație există de la începutul lumii.)

2./ **Legea mediului ambiant/a naturii lucrurilor** – conform căreia tot ceea ce te înconjoară sunt manifestările propriei tale ființe și oferă informații în legătură cu viața și crezul tău.

„Arată-m cu cin'e t'e uărtăceș't'i, c-apu ț-oi spun'e ce uom eș't'i.” (informator Gheorghe Tulcan din Chitighaz),

afirmă și omul satului.

3./ **Legea voinței libere** – susține că fiecare ființă are dreptul de a-și alege ce dorește să facă. Fiecare poate decide liber asupra lucrurilor, atât în legătură cu sine însuși, cât și în legătură cu alții.

4./ **Legea iertării** – conform căreia deși a ierta greșeala cuiva este

cel mai greu lucru, trebuie însă să înțelegem cauza comiterii acestora, chiar și a celorlalte comise de noi înșine, și să le iertăm.

„Și în Biblie așe zâce să iertăm păcat'ile altora și noi, așe pă cum Dumn'ezo n'i le iartă p-a noastră'e.” (informatoare Zenobia Gabor, născută Rediș din Otlaca Pustă),

atrag atenția informatorii.

5./ **Legea polarității** – conform căreia lumea este creată bipolară, adică există bine și rău, lumină și întuneric, ș.a.m.d., iar acestea trebuie să se găsească în echilibru, pentru ca în univers să persiste armonia.

6./ **Legea rotației** – conform căreia nu numai natura, ci și viața ființelor umane este împânzită de cicluri repetabile.

7./ **Legea cauzei și a consecinței/a efectului** – care înseamnă că tot ceea ce facem în viață, bine sau rău, atrage după sine consecințele sale.

8./ **Legea iubirii/a dragostei supreme** – conform căreia a iubi fără condiție, fără a aștepta o recompensă este nivelul suprem al dragostei.

În legătură cu acest lucru sătenii iar preferă să ne atragă atenția asupra celor scrise în **Biblie** (*Matei* 22, 37–40):

„Acolo așe scriie că să n'e iubim pă aproapele nost așe, pă cum n'e iubim pă noi înșin'e.” (informator Gheorghe Rotar din Chitighaz).

De fapt, foarte mulți oameni susțin că cel mai important sentiment pe care îl trăiește și îl poate manifesta un om este dragostea necondiționată, fenomen considerat drept și motorul existenței noastre. **Marin Preda** spunea chiar următoarele:

„Dacă dragoste nu e, nimic nu e.”,

iar **Willa Cather** susținea că:

„Acolo unde este o dragoste mare, mereu are loc un miracol.”

9./ **Legea unității** – vine să ne atenționeze că fiecare dintre noi își are

rostul și rolul său în această lume. Toți suntem elemente componente ale aceluiași univers, și astfel, după cum susținea și **Lucian Blaga**, fiecare dintre noi vine să sporească taina lumii prin prezența sa.

Atunci când legile sus amintite nu sunt respectate, în lume se crează o disarmonie, care la rândul său se manifestă prin războaie, sărăcie, foamete ș.a.m.d. Tocmai de aceea mulți cred în necesitatea respectării lor.

Revenind însă la tema care ne preocupă mai pe larg, de această dată aceea a caracterului ființei umane, putem constata că atunci când omului de la sat i se pune întrebarea ce înseamnă pentru el a fi om sau cum arată ori trebuie să arate un adevărat om, răspunde în primul rând cu o privire surprinsă:

„Noa, dară... Uom, ad'ică!...”.

Atunci când îl forțezi ca totuși să facă un portret, o prezentare a ființei umane, informatorul încearcă să-l alcătuiască pe acesta pe baza unor criterii stabilite de generațiile anterioare, cât și de învățăturile creștine, și în scurt timp ne sunt enumerate acele calități fizice, prin care vom recunoaște eroii și eroinele basmelor sau personajele întâmplărilor citite în **Biblie**. Conform acestora bărbății trebuie să arate cam în felul următor:

„Noa, d-apu, ... să fie, așe, mândru, înalt, bin'e făcut... Să nu fie dară gras, da' n'icîi slăbănog, dă să-l ducă vântu! Să aibe d-ară, față plăcută, ... și ținută dă uom!” (informatoare Florica Bojti, născută Szarka din Aletea).

Portretul femeilor ar fi acesta:

„Să fie mândră, subțără, cu față frumoasă!... Apu pt'ele ii să fie albă, nu bătută/ruptă dă soare ... Mărsu ii să fie n'ialcoș, dă să nu-ț poț luua uât'ii dî la ie.” (informator Gheorghe Tulcan din Chitighaz),

ș.a.m.d.

Portretul moral al omului este făcut în felul următor:

*„Să fie cumsăcad'e, cu frica lu Dumn'ezo. Să aibe în'imă curată și bună...
Să fie fără zmântă, ad'ică uom dă treabă și la casa lui.”* (informatoare
Maria Borbil, născută Nicula din Chitighaz).

Pe baza informațiilor culese s-a putut observa următorul lucru: portretul fizic al femeilor conține mai multe detalii, în timp ce portretul moral nu ține cont de sexul persoanei, cerințele/așteptările fiind aceleași atât pentru femei, cât și pentru bărbați, vârstnici sau copii. Doar câteva exemple din expresiile care vin să descrie caracteristicile fizice și morale ale ființei umane (o listă mai amănunțită fiind anexată la sfârșitul studiului):

Caracteristici fizice:

- îi zgod'it,
- îi pogan,
- îi bin'e făcut,
- îi ponosât,
- îi murană,
- îi ca o păun'ită, etc.

Caracteristici morale:

- îi pită dă uom,
- îi la locu lui,
- îi uom dă bizalmă,
- îi cu alcamuri,
- îi uom greu,
- îi hămisât,
- îi dă cătă duleu,
- îi n'in'erat,
- îi cu n'evoie,
- îi strolimbat,

- îi p-o uret'e,
- îi dă comed'ie,
- îi strofocată,
- îi n'ime uoamin'ilor,
- îi ținut,
- îi mare cupeț,
- nu rupe ștreangu,
- ș-o câcat onoare,
- bubuie dă prost ce-i,
- nu-i bun dă ce nu-s bun'e păcat'ile, etc.

Marii gânditori ai vremurilor de asemenea veneau să sublinieze importanța aspectului nostru uman, a calității noastre umane. **Albert Schweitzer** spunea următoarele:

„Este greu să fii om, dar nu merită să trăiești altfel.”.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel afirmă că:

„Omul nu este altceva decât seria actelor sale.”,

în timp ce **Charles de Secondat, baron de Montesquieu** următoarele:

„Pentru ca să faci lucruri mari nu se cere să fii cine știe ce geniu. Nu trebuie să stai deasupra oamenilor, ci să fii alături de ei.”,

iar **Osho** susține că:

„Omul devine cu adevărat om atunci când își asumă întreaga pundere pentru ceea ce este: asta este primul curaj, cel mai mare curaj.”

Omul satului tradițional, la rândul său își formulează astfel părerea:

„A fi uom, îi on lucru mare. Nu oricin'e poatăe purta capu rid'icat dă fapt'ile sale.” (informatoare Sofia Szretykó, născută Samfira din Aletea),

cât și că:

„Nu trabă să ai școli mari, ca să fii uom.” (informator Gheorghe Ardelean din Chitighaz).

Cercetând mai atent această temă am putut constata că idealul fizic s-a schimbat pe parcursul secolelor, cât și diferă de la o cultură la alta, de la un popor la altul, după cum vin să ne informeze asupra acestui lucru și diferitele opere de artă (de la picturi, până la sculpturi, opere literare ș.a.m.d.). Răspunsurile primite însă cu privire la calitățile morale ale unui om par a fi mult mai bine fixate, mai înrădăcinate, deoarece acestea au fost create pe baza învățăturilor moștenite și transmise de la o generație la alta, învățături pe care le vom transmite mai departe și noi, generațiilor următoare. *„Îs leji bătut'e-n cui!”*, afirmă și oamenii de la sat.

Se crede că acestea trebuie să supraviețuiască mileniilor pentru că prin ele este asigurată și supraviețuirea speciei umane. **Platon** însă ne atrăgea atenția în felul următor:

„Oamenii buni nu au nevoie de legi pentru a acționa responsabil, iar oamenii răi vor găsi întotdeauna o modalitate de a le ocoli.”,

în timp ce **Albert Einstein** susținea că:

„Valoarea unui om rezidă în ce dă el, nu în ceea ce este capabil să primească.”,

cât și că

„Dacă oamenii sunt buni doar de frica unei pedepse sau în speranța unei răsplăte, atunci suntem într-adevăr o adunătură jalnică.”

„Omnia mea mecum porto”, susține și proverbul latin, adică *„Toată averea (mea) o port cu mine”*, pentru că ceea ce nu sălășluiește în sufletul meu, nici nu este, de fapt, al meu.

Având la vedere tot ceea ce s-a spus azi, putem constata că personalitatea unui om diferă de cea a altuia, cât și că devenim într-adevărul sens al cuvântului ființe umane datorită ideilor noastre proprii și a comportamentului nostru. Nu trebuie însă să uităm nici de faptul că „*uom fără zământă*” nu există. Greșelile noastre vin să ne ajute în perfecționarea noastră. Trebuie să le acceptăm, să le cunoaștem și să le îndreptăm. Sunt însă inseparabile de om, și utile totodată, pentru că numai așa putem înțelege greșelile altora. Pe de altă parte, omul considerat perfect este de cele mai multe ori doar urmărit de la distanță de către ceilalți, în timp ce acela care comite greșeli, atrage atenția oamenilor asupra sa și este ajutat de către aceștia.

Toți avem tendința de a ne vedea altceva decât suntem. Mai buni, mai frumoși, mai importanți, mai deștepți. Desigur, fiecare om este mai bun în ceva decât alții. Unul este un mare artist, altul un bun meșteșugar, fiecare meșter al meseriei sale. Unii suntem frumoși, alții mai puțin. Însă a fi deștept, frumos, nu înseamnă că suntem și sociabili sau plăcuți de alții. Reacțiile altora ne demonstrează dacă suntem plăcuți lor ori ba, cum suntem receptați de către mediul care ne înconjoară. Prin faptele noastre se manifestă personalitatea noastră, sentimentele care le nutrim față de o altă persoană, față de o situație, deci propria noastră ființă umană.

*„Fiecare om pe care îl întâlnesc în drumul meu îmi e superior prin ceva.
De aceea încerc să învăț câte ceva pe lângă fiecare.”*

spunea și **Sigmund Freud**

„Isten mindannyiunknak egy befejezetlen Rubik kockát ad.”,

citeam odată undeva, adică fiecare dintre noi primește de la Dumnezeu un cub Rubik neterminat, însemnând că ne este înmănat un rebus pe care trebuie fiecare în felul nostru să-l rezolvăm. Aceasta este menirea noastră pe acest pământ, cât și ceea ce a rezolva propria noastră enigmă, cea a rostului existenței noastre. Și cred că încă mai avem de parcurs un drum lung până ce vom putea așeza fiecare cubuleț în parte la locul său, lucru care cere de la noi multă răbdare și stăruință pentru că, după cum afirma și **Achilles Tatios** din Chios:

„Imposibilul – nu este demn pentru un om.”

Odată cineva îmi vorbea și despre zădărnicia vieții umane. De mii de ani luptăm pentru aceleași scopuri, deseori inutile, ca apoi să murim, deseori fără a le atinge. Atunci, totuși ce ne face fericiți și atât de stăruitori în ceea ce facem? Răspunsul până la urmă l-a găsit tot el. Ne țin în viață și ne susțin moral momentele fericite pe care le trăim zi de zi. Fără acestea nu am putea face față problemelor, piedicilor care se ivesc pe parcurs.

Pentru încheiere vă doresc tuturor să aveți parte de cât mai multe momente fericite în viață și vă fac cunoscut un ultim citat, de această dată de la **Emil Cioran**, pentru a-l avea tovarăș de drum chiar și în cele mai grele clipe:

„Numai Dumnezeu are privilegiul să ne abandoneze. Oamenii nu pot decât să-și întoarcă spatele.”

ANEXĂ

(lista expresiilor culese de la informatori)

Caracteristici fizice:

- îi făcut cu tomn'eala,
- îi ca o păun'iță,
- îi tare n'ialcoș(e),
- tăt îi n'imica,
- îi zdrobit(ă),
- put'e a deg/put'e ca degu,
- tăt îi adunat(ă),
- tăt îi rupt(ă),
- îi ponosât(ă),
- îi c-oa iapă,
- îi năput'incios,
- îi zgod'it(ă),
- îi tip-top,
- îi hoadi,
- ii-s/are uă't'ii bulbucăț,
- îi bin'e făcut(ă),
- îi trudit(ă),
- îi galfăd la față,
- îi zolit(ă),
- îi mânat(ă),
- tăt îi toropit(ă),
- îi toacoaroș(e),
- îi dăhălat,
- îi târșit,
- îi n'imuric(ă),
- îi hudrucat,
- îi ustăn'it(ă),
- îi țânut(ă),
- are pt'ele ca raua,

- îi fuloș,
- să căzn'eșt'e,
- îi turt'it la nas,
- îi tumna atâta cât trabă să fie,
- îi fără zmântă,
- îi înfocat(ă),
- îi albin'eț/albin'eață,
- îi galfăd (ă),
- îi băl,
- îi zâmbrit(ă),
- îi dăhălat(ă)/dășelat(ă),
- îi gâb,
- îi cocoșet(ă),
- îi crăcit(ă),
- are uătii bulbucăț,
- îi multoc/multoacă,
- îi murană,
- îi pogan(ă),
- îi sclăbănog/sclăbănoagă,
- îi rupt(ă) dă soartă,
- îi rupt(ă) dă soare,
- numa nu plezn'eșt'e dă bin'e ce-i mere,
- numa nu plezn'eșt'e dă gras/grasă ce-i,
- îi crâncot'it,
- îi bin'e tămpănit(ă),
- îi sclăbănog/sclăbănoagă,
- umblă dat(ă) pă spat'e,
- îi pogan(ă),
- îi nojic,
- îi putrăd dă bătrân(ă),
- îi zbârcit(ă),
- îi n'imuric,
- îi sărman,
- îi făcut cu tomn'eala,
- îi cu șerble întră picioare,
- îi năpunt'incios/năput'incioasă,

- nu-i citov(ă),
- are/n-are ținută,
- îi mâncat(ă) dă viață,
- îi cu/fără zmântă,
- îi corcit(ă).

Caracteristici morale:

- ș-o câcat uomin' iie/onoare,
- n-are suflet,
- îi cu n'voie,
- nu-ț faci căuujiie cu iel/ie,
- nu-i n'iomuloș(e),
- nu să bagă-n treburile altuie,
- gând'ești că-i ciumat(ă),
- nu să poat'e uita în uât'ii lumii dă blăstămat/blăstămată ce-i,
- îi pită dă uom,
- îi o pacoste pă lume/la casă,
- îi cu alcamuri,
- îi cu doauă feță,
- îi cu poant'e/ponturi,
- îi dâcos/îi cu dâcă,
- îi nătrăbuiit(ă),
- îi uom/muiere în tăță fire lui/ii,
- nu-i bin'e săracu/săraca,
- îi rămas(ă) în urmă,
- îi uom greu,
- îi uomu lu Dumn'ezo,
- îi la locu lui/ii,
- îi dășod/dășoadă,
- îi dă căță duleu,
- tăt'e le-ndrugă,
- îi mare cupeț/cupeață,
- praf s-o ales dă iel/ie,
- îi bătut(ă) dă soartă,
- o picat ca musca-n zăr,

- ard'e focu-n paie uscat'e,
- ard'e focu-n paie ud'e,
- îș pun'e paie ud'e-n cap,
- îi uom alduit,
- îi molcom(it(ă)),
- nu ieste țiment în iel/ie,
- îi/s-o făcut dă mn'irazu satului/lumii,
- o rămas dă șireglă,
- îi n'ime uoamin'ilor,
- îi o strâcată și jumătat'e,
- îi on câcat și jumătat'e,
- o zălăt'it oleacă,
- îi zmint'it(ă) oleacă (la cap),
- îi/nu-i uom dă bizalmă,
- să țâgăn'eșt'e,
- îi cam înbârligat(ă),
- îi hoscocorat (ă),
- nu rupe ștreangu,
- îi p-o uret'e,
- țâne doauă fere-n foc,
- îi slab(ă) dă înjeri,
- îi uom la casa lui,
- îi/nu-i uom dă rând,
- îi dă rang,
- nu-i uom,
- îi cu n'voie,
- îi nălarând,
- îi la rând cu satu/cu lume,
- să cred'e buricu pământului,
- fuje ca dracu dă tămâie,
- nu-i în rând cu uoamin'ii,
- îi în rând cu uoamin'ii,
- îi hărancă,
- îi hămisât(ă),
- îi dă băjocora lumii,
- îi băjocorit(ă),

- îi bat(ă) dă cap,
- îi bujac(ă) dă cap,
- îi blăstămat(ă),
- îi pestrecut(ă),
- tă să pestrece,
- îi t'ioancă/t'ionc,
- îi zgod'it(ă),
- îi răstit(ă),
- îi gunoi dă uom/muiere,
- îi cu goanje la cap/are goanje la cap,
- are păsărele la cap,
- îi sărman(ă),
- îi prost/proastă,
- îi avut(ă),
- îi fără zmântă,
- îi zâmbrit(ă),
- îi fricos/fricoasă,
- îi strolimbat(ă),
- îi vandroc/vandroacă (văndroc/vândroacă),
- îi place să umble a vandra,
- îi place să joace sinhaz,
- îi/nu-i dă treabă,
- îi/nu-i limped'e la cap,
- îș/nu-ș vine în uări,
- îi la locu lui/ii,
- îi on porc/o scroafă și jumătat'e,
- îi on bou,
- îi o vacă,
- îi on măgar/măgăriță,
- îi lud(ă),
- îi găimaci/găimace dă cap,
- îi buiguit(ă) (la cap),
- îi nătrăbuiit(ă),
- l-o/uuu luat satu pă gură,
- pun'e pupu,
- nu-i tumna așe cum ar trăbuii să fie,

- îi drac dă uom/muiere,
- îi drăcuiit(ă),
- îi drac, nu uom,
- îi a dracului,
- îi drăcos/drăcoasă,
- îi cu draci,
- îi dracu-ncălțat,
- îi pită dă uom/muiere,
- îi putrăd dă bogat/avut,
- îi hărăsăt(ă),
- îi jingaș(e),
- îi o pacoste,
- îi purtat(ă) în palme,
- nu ai cu cin'e împărțî,
- n-ai ce împărțî cu iel/ii,
- îi mare cân'e/cățauă,
- îi place să poart'e pizmă,
- nu ieșe dân voarba lui/ii,
- îi țăpăn,
- îi năspřit,
- îi aspru/năspřit la voarbe,
- mai bin'e margă pustii,
- îi mincinos/mincinoasă,
- îi fără nas,
- îi on câcat,
- îi șuios(e),
- îi năștiut(ă),
- îi cu/fără cart'e,
- îi/nu-i învățat(ă),
- îi holbat(ă),
- ii-s mari uă'tii,
- să umflă-n pen'e ca păuunu/păuun'îța,
- să umflă-n pen'e dă păuun,
- îi gura cât o șură,
- îi gură spartă,
- îi c-o falcă-n ceri și cu una în pământ,

- îi dă mn'irazu lumii,
- îi pățat(ă),
- îș ie in'ima-n d'inț,
- îi place să să hârjească,
- să cătrăn'eșt'e,
- îi t'inzuit(ă) dă viață,
- să t'inzuiie,
- îi năcăjit(ă),
- numa gura-i dă iel/ie,
- îi o mămăligă,
- îs p-o formă,
- îi cu/fără zmântă,
- n-ajune n'imic, n'ici cât îi n'egru sub und'ie,
- îi strofocat(ă),
- nu-i citov la cap/la mint'e,
- are/n-are bizalmă în iel/ii,
- îi/nu-i uom/muiere dă bizalmă,
- îi on(o) amărât(ă),
- îi năpăsător/năpăsătoare,
- îi năhod/năhoadă,
- îi place să să hărțălească,
- îi place să fiie-n țil,
- să cincăieșt'e,
- tăt o potrocit/potricălit ce-o avut,
- îi place să facă zoală mare,
- nu poț pristuii cu iel/ie,
- are/n-are spor la treabă,
- are/n-are zî bună,
- îi place să cloncăn'ească mult,
- îi s-o rupt sufletu,
- o încremen'it,
- are/n-are modru bun,
- nu-i/iî mere bin'e,
- îi/nu-i cinstit,
- îi/nu-i cumsăcad'e,
- îi cu frica lu Dumn'ezo,

- îi uom/muiere dă treabă,
- îi n'ime uoamin'ilor,
- îi papă lapt'e,
- îi făţarn'ic,
- îi cu doauă feţă,
- nu-i bun(ă) dă ce nu-s bun'e păcat'ile,
- îi bun(ă) la in'imă/suflet,
- îi hoscocorat(ă),
- nu-i citov(ă),
- are/îi cu apucături,
- nu-i uom, îi an'imal,
- îi fără/cu/dă suflet,
- îi n'n'erat(ă),
- îi place să le bobon'ească,
- îl/nu-l duce capu,
- are/n-are ţanută,
- îi dă familie/n'eam,
- îi d'ilăzât(ă),
- îi dăstrăbălat(ă),
- îi ducăuuş(e),
- îi jucăuuş(e),
- îi place să margă/umble dă ici-colo,
- îi hărancă,
- îi cu bube pă cap,
- îi slab pot'eraş,
- îi strântorit(ă),
- îi tare năspălat(ă),
- nu-i spălat(ă) dân tăt'e apile,
- îi utaloatoş(e),
- îi prăpăd'it(ă),
- îi o zgaibă,
- să suceşt'e ca mîţa-n câlţ,
- îi mare gudă,
- în tăt'e să-nbârligă,
- nu îi să-ntoarce limba-n gură,
- are limbă ascuţată,

- nu îi curăță uoauăle,
- n-are hăbară,
- nu dă o pipă dă băgău pă ie/iel,
- praf și pulbere s-o ales dă iel/ie,
- îi place să bolhărească,
- îi încăpățânat(ă),
- îi p-o uret'e,
- numa flozn'eșt'e,
- tăt'e le-ndrugă,
- nu-l/n-o biruie n'icii pământu,
- îi/nu-i alipuiit,
- nu poț pristuii cu iel/ie,
- îi place să-ncigă voarbile,
- tăt'e le are, numa ce trabă, nu,
- cam bășad'eșt'e mult,
- n'icii uăt'ii dân cap nu-i stau bin'e,
- îi place să să-nbulzască,
- numa tună și fuljeră,
- îi fățarn'ic(ă),
- îi țărăntoc,
- tăt îi cufurit(ă) pă iel/ie,
- îi ciufulit(ă),
- îi strofocat(ă),
- îi dobând'it(ă),
- zoleșt'e mult,
- face zoală mare,
- i-or zgormon'it veste,
- nu-i mare n'id'ejd'e dă iel/ie,
- îi dân spiță bună,
- stă numa cu brâncile-n t'ept/șold,
- îi uom/muiere dă-ncred'ere/bizalmă/dă treabă,
- îi mânecat(ă) dă viaiață,
- îi oacoaratoș(e),
- îi place să să țățoie,
- îi țățoiet(ă),
- l-o/uo scos dân țățân'i,

- îi mn'ilos/mn'iloasă,
- îi fără zmântă,
- să cătrăn'eșt'e,
- îi trântor dă uom,
- îi o javră,
- îi o jigod'ie,
- îi o zgaibă,
- îi oaloamusi,
- îi place să să hărtălească,
- oleacă îi cam dășod,
- tă să mârâie,
- tă să mâscot'eșt'e,
- îi năalipuiit,
- îi on tâlhar și jumătat'e,
- să t'icăreșt'e numa,
- îi mere mint'e,
- îl are/nu-l are pă Dumn'ezo,
- nu-mi fac dă lucru/căuuijie cu iel/ie,
- i-or făcut hulă,
- îi uituc(ă),
- îi fără nas,
- n-are nas,
- îi (nă)rușinat(ă),
- n-are pic dă rușin'e în iel/ie,
- ș-o căcat onoare,
- s-o făcut dă răs(u lumii),
- îi mărîn'imos,
- îi uom/muiere în tătă fire lui/ii,
- îi cu n'evioie,
- îi răstit(ă),
- îi cu beț'eșug,
- îi zmucit(ă),
- îi p-o uret'e,
- nici piscoi nu-i poată fi,
- îi place să-ncâlcească treburile,
- bubuie dă prost/proastă ce-i,

- îi place să deie cu tolvaiu,
- nu curăță uoauă la n'ime,
- îi cotate(ă),
- i-or tăiet dân coarn'e,
- îi cac familie,
- tăță mana uo scos dân iel/ie,
- s-o cân'it,
- îi cu/fără voarbă,
- îi oaloamusi,
- îi place să cloncăn'ească mult,
- îi zgod'it(ă) la mint'e,
- n-ar trecere pâ-nant'e lui/ii,
- nu face față,
- îi dă comed'ie/ s-o făcut dă comed'ie,
- îi o capră,
- îi on măgar/o măgăriță,
- tă să scânceșt'e,
- îi/nu-i înd'emânatic(ă),
- numa scrâșn'eșt'e dân d'inț,
- îi/nu-i avut(ă),
- are in'ima curată,
- o-n durat mult'e,
- mult'e l-o/uo ajuns în viață,
- o ajuns pă drumuri,
- îi mare bitang,
- îi place să margă dă bitang,
- mere după capu lui/ii,
- îi place să tucuzască,
- îi place să vate me pă alți,
- îi hunsfut(ă),
- îi/nu-i cinsti(ă),
- îi cu apucături,
- îi/nu-i cu gânduri bun'e,
- îi dâcos/dâcoasă,
- îi cu dâcă,
- îi on n'imea,

- îi dă mn'iraz,
- îi cam îmbârligat(ă),
- îi tulburat(ă) la mint'e,
- îs luz cu păret'e,
- îi poft'icios/poft'icioasă,
- îi fricos/fricoasă,
- îi șt'iut(ă),
- îi umblat(ă),
- îi întrecut(ă),
- îi sucit(ă),
- îi ocoș(e),
- tă sudori îl/o trec,
- îi pățat(ă),
- îi place să să pt'izdească,
- îi urâcios/urâcioasă,
- nu-i tumna așe dă n'egru dracu pă cum îl fac,
- s-ar duce ca cân'ile,
- numa cân'e cân'eșt'e lucră,
- numa dă uât'ii lumii lucră/face,
- o rămas cu limba scoasă,
- o rămas gură-cască,
- îi o gură-cască și jumătat'e,
- o ajuns cizma pă masă,
- i-o sărit perna dă su fund/cur,
- (nu) ii să arătă,
- până ajunje la Dumn'ezo îl/o mâncă (tăț) sfinți,
- îi înțârcat(ă) d-acolo,
- îi întolocat(ă) cu cin'eva,
- gând'eșt'i că-i dăn pulă dă crai,
- nu-s tăt'e lapt'e cu colac (la iel/ie),
- ii s-o iiscat ceva,
- i-or spart târgu,
- haba i-or zâs să șadă numa bin'e, că nu s-a zmint'i dac-a tăce.

BIBLIOGRAFIE

- Bernea, Ernest**, *Cadre ale gândirii populare*, Editura Cartea Românească, București, 1985,
- Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament**, Londra, 1965,
- Bonte, Pierre, – Iazard, Michel**, *Dicționar de etnologie și antropologie*, Editura Polirom, Iași, 1999,
- Bria, Ion**, *Dicționar de teologie ortodoxă*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994,
- Chevalier, Jean, – Gheerbrant, Alain**, *Dicționar de simboluri*, vol. I.–III., Editura Artemis, București, 1994,
- Crosse, Joanna**, *A szellem, test, lélek és a Föld képes enciklopédiája*, Édesvíz Kiadó, Budapest, 1999,
- Evseev, Ivan**, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Editura Amarcord, Timișoara, 1994,
- Evseev, Ivan**, *Enciclopedia semnelor și simbolurilor culturale*, Editura Amarcord, Timișoara, 1999,
- Kernbach, Victor**, *Dicționar de mitologie generală*, Editura Albatros, București, 1995,
- Larousse**, *Dicționar de civilizație iudaică*, Editura Universul Enciclopedic, București, 1997,
- Larousse**, *Dicționar de civilizație musulmană*, Editura Universul Enciclopedic, București, 1997,
- Nikula, Stella**, *Aspecte ale gândirii umane. Studii de psihologie tradițională*, Giula, 2013.
- <http://www.citatecelebre.net/>
- <http://cuvintelecelebre.ro/>

A Magyarországi Románok Kutatóintézetének kiadványa

Kiadványszerkesztés: Kovács Sándor

A kötet 300 példányban,

13 (A/5) ív terjedelemben készült

Nyomtatás: Schneider Nyomda Kft., Gyula

Felelős vezető: Schneider János ügyvezető igazgató